

16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

3
2016
май - июнь

ЯркIи дередин КIеле, Чилихъ, ЦицIигъ, Хпубъхъ хуърерикай амай шикилар.

Самур

Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Правительство Республики
Дагестан.

1952-йисалай акъатзава.

Издается с 1952 года.

3

2016

май - июнь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КЫЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Залзаладин
50 йис.....3

РАСИМ ГЪАЖИДИН 75 ЙИС.

Расим Гъажи. Стхайрин йифен гуь-
руьш. *Повесть*.....7

ШИИРАТ

Абдуселим Исмаилов. Вахтарин
къуьл. *Поэма*.....39

АБДУЛ РАДЖАБОВАН 90 ЙИС

Абдул Раджабов. За п1ап1рус гадарна.
Хуьруьн хва. Месэла гьялна. Учителдин
ихтилат. *Гьикаяяр*.....48

ШИИРАТ

Урусатдай чар.....58

Руслан Къафланов. Са жув патал кхь-
идач за шиирар... *Шиирар*.....59

Ася Абасова. Дак1ард клане п1инидин
тар... *Шиирар*.....67

ТАРЖУМАЯР

Ги де Мопассан. Гарданлух. *Гьикая. Тар-
жума авурди Куругъли Къалажухви я*..70

КЫЛИН РЕДАКТОРДИН
ВЕЗИФАЯР
ТАМАМАРЗАВАЙДИ
Мурад АГЪМЕДОВ

КЫЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
Litsamur@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди Ф. ГЪАЖИЕВ .

Чи телефонар:
Кылин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №3, 2016
май - июнь
На лезгинском языке

Альфия-Афсат Мирземетова. За клел-
дазава ви ахъа чар... *Шиирар. Таржума*
авурди Арбен Къардаш я.....77

СТХА ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ.

Шейит-Ханум Алишева. Къени ви чар
атанач. *Шиирар.Къумукъ чIалай таржума*
авурди Зулъфикъар Къафланов я.....80

КРИТИКА ВА БИБЛИОГРАФИЯ

Гъажи Ильясов. Ракъинин сухта. *Майру-*
дин Бабаханован уьмуьрдикай ва яратми-
шунрикай.....84

Выход в свет 08.06. 2016 г.
Тираж 555 экз
Заказ № 0507
Цена свободная.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Журнал зарегистрирован Федеральной служ-
бой по надзору в сфере связи и массовых коммуни-
каций. Регистрационный номер ПИ №ТУ5-0026 от
21 мая 2009 г.

Редакция и издатель: Государственное бюд-
жетное учреждение Республики Дагестан “Ре-
дакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367025, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар
сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абурга гъизвай
делирин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи
гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печат-
дин маса органра чап хъийидайла, журналдин тIвар
къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ЗАЛЗАЛАДИН 50 ЙИС

ЯркИи кIамар, ЯркИи кIамар –
Макан чIуру кицикрин.
ЦIай такьуна кайи кIамар
Фагьумсузрин кьуьруькри.
Жемятар – сагъ, хуьрер – харапI,
Гьар синел сад пIир хьана,
Амукьда жал куьн икI яраб
Ахмакь чIаван сир хьана?! –

Им зи руьгьдин секинвал датIана кьакьудзавай ва, яшар пара жердавай, жуван аял ва акьалтзавай жегьил вахтарив мадни ахгудзавай тема ва рикIин гьарай я. Вучиз лагьайтIа 18-19 йисар хьанвай жегьил яз кьисметди зун хайи чилеривай, багъри ерийривай кьакьудна. Зун хьиз, агъзурралди масабурни.

Дагъдин хуьрер аранриз куьчаруни планар гьамиша авайбур тир. Теби-атдин бедбахтвилерик акатна чкIай хуьрерин жемятриз кIвал-югъ эхцигиз ва цIийи чкайрал бине кухтаз куьмекар гуни адетарни. Месела, ЯркИи пата авай ХьипитIар гьеле пачагъдин девирда, 1913-йисан залзаладила гуьгьуьниз вич алай чкадила масанал куьч хьанай. Им и патара пландик кваз, дагъдин чинал алайтIани, дуьз кутунвай куьчеяр ва са проектдай эцигнавай кIвалер авай тек са хуьр тир. Пачагъдин гьукуматди хуьруьн жемятди вири патарихъай куьмекар ганай, алава яз гьар са хзандиз цIуд манат пулдин такьатар (пул а вахтара лап багъади тир) са шумуд йисан вахтунда вахкудай ссуда яз кьачунни теклифнай.

Саветрин девирда дагъларай чилел кIвалахдай гьилериз зурба игътияж авай аранриз куьч хьун хьсан адетдиз элкьез эгечIна. 1917-1924-йисара, месела, Дагъустанда кьве агъзурдав агакьна хзанар чпин ихтиярдалди дагъларай аранриз эвичIна. ЦIийи уьмуьрди цIийи мумкинвилер ачухзавайвилай, кьвердавай гзаф зегьметчи гьилер истемишзавайвилай, 1927-йисуз РСФСР-дин Совнаркомди чилерин гьакьиндай тестикьарай пландал асаслу яз Дагъустанда

саки яхцIур агъзур хзан арандин вилик физвай районриз куьчарунин къарар къабулна. Куьч жезвайбуруз гъар са кIвализ 200 манатдила 350 манатдал къван элкьюьрна вахгудай ва гъакIни вахгун тийидай ссудаяр гуз эгечIна.

Ватандин ЧIехи дяведин йисарилай гуьгъуьниз дагъвияр аранриз куьчарунин месэла мадни пайда хъхъана. ИкI, 1952-йисуз ДАССР-дин Министррин Советди нубатдин вад йисан пландик кваз цIуд агъзур хзан дагъвияр аранриз куьчарунин къарар къабулна. Дагъларай гьукуматдин гуьзчивилик кваз ва тешиллувилелди тамам хуьрер ва колхозар куьчариз эгечIна. И планар къилиз акъудунин нетижая яз Шалбуз дагъдин чинал алай Къурушрин зурба жемят ва хпехъанвилини къвед-пуд колхоз Хасавюрт райондиз акъатна. Гъа и йисара Мегъарамдхуьруьн района Мамрачрин чилерал Советский хуьруьн ва Бурзудал ЦIийи Гъебцегърин бинеяр кутаз эгечIна. Тек са 1958-йисуз республикада арандиз куьчарзавайбуруз кIвалер эцигунин рекъиз 75 миллион манат серф авуна.

И гьерекал алатай асирдин пудкъад лагъай йисарани давам хъана. Сифте вад йисуз къуд агъзурдав агакъна дагъви хзанар аранриз эвичIна.

Къиблепатан Дагъустан патал и йисар рикIелай тефидайбур, дагъдин хуьрерин жемятриз мублагъвилихъни яшайишдин регъатвилерихъ рекьер ачухайбур ва гъа са вахтунда абурун къисметриз руьгъдивай эхиз тежер хътин тIарвал ва сагъ тежер хътин къацI гайибур хъана. Хуьрер куьчарунин планар акъван гагъдани авайтIани, жемятрикай гзафбур аранриз эвичIиз эгечIнавайтIани, 1966-йисан апрелдин эхирра хъайи залзала кар къетI ийидай вакъиа хъана. Малум тирвал залзалади къиблепатан саки вири районриз зиянар ганай, кIвалерни школаяр, муькъверни клубар чIукIурнай, чIехи телефвилер хъаначиртIани, инсанар къейи чкаярни авай.

Чи хуьре, КIеледал, месела, са аял къенай, къулан патав ацукънавай адал къавун чIул аватнай.

Хуьрер куьч хъуник къил кутур себебрикай сад мадни ам хъанай хъи, Никита Сергеевич Хрушев уьлкведин къиле аваз, районар сад садак акахъ хъувунвай йисара, бязи колхозарни сад авунай. Месела, Къасумхуьруьнни Мегъарамдхуьруьн районар сад хъайила, аранда авай Уружбайринни дагъда авай КIелейрин колхозарни сад хъанай. Куьч хъунин месэлани гъавилай арадал акъатнай. Гъеле 1965-йисуз жемятдин гъевчIи паюни аранда кIвалер эцигиз эгечIнайтIани, чIехи паюни куьч хъунин фикир ерли агудзавайди тушир. Амма 1966-йисан залзаладилай гуьгъуьниз вири жемят пуд йикъан къене вертолетра аваз Уружбадал хканай. Эгер вилик йисуз эвичIайбуруз кIвалер эцигун патал 3500 манат ссуда гузвайтIа, залзаладилай гуьгъуьниз авудайбуруз 4500 манат гуз эгечIнай.

ЦIудралди маса хуьрерин къисметарни ихътинбур хъанай. Нетижата тек са Къасумхуьруьн района къадалай виниз хуьрер гадарна, агъзурни вад вишев агакъна хзанар аранриз эвичIна. Хив района – 820 хзан, Къурагъ района – 600 хзан, Ахцегъ района 470 хзан, Мегъарамдхуьруьн района – саки 500 хзан ва икI мад. Санлай къачурла, цIийиз арадиз атай хуьрера маса республикайринни областрин куьмек галаз 27 школа, къадалай виниз аялрин бахчаяр, 67 туьквен ва гзаф маса дараматар эцигна, цIийи хуьрер электроламишна.

Гъелбетда, куьч хъайибурун уьмуьр писди хъана, къисметдин къекъуьрни абур нарази яз туна лугъун гъалатI жеда. Дугъриданни, хзанрин агъваллувал

артух, яшайишдин шартлар хейлин хъсан хъана. Аранда са шумуд жемят-дикай Эминхуър хътин, Сенгерар хътин, Авадан хътин зурба хуърер арадиз атана, жегъил несилриз арандин хуърерикай диде-ватанар хъана. Амма чѐхи несилрин векилрин, белки, гзаф къадар жегъилринни руъгъдиз гъамишалугъ яз дагълара тунвай хуърерини багъри чилери къилав гузма. Самур дерадай винелди фидайла, агъуз эвичІдайла, месела, Филерин хуъруън харапІайри таъ-сир тийидай, рикІяй гъайифдин гъал чІугван тийидай кас бажагъат жада.

**Гитин дагълар – харапІаяр Филерин.
ЦІай куъкІвена кузва дагълар къветерин.
Я арза, я къаргъиш жезвач дагъдивай,
Къясасдихъай кичІез баят рикІерин.**

И цІарар зи мецалай ван хъайила, уъмуърлух агроном-бригадир яз кІвалах авур са филиви, тІал гъатай рикІел гъил эцигна, аял хъиз шехъиз эгечІнай.

Гъа ихътин макъамра гъар сада кагърабайри хъиз чѐхи ва гъвечІи хуърери безетмишай гуъзел дагълар и гъалдиз гъайи вахтаризни, инсанриз-гъаким-ризни къимет гузва. Белки нифрет гузва, вучиз лагъайтІа агъзур йисара агъзурралди несилри уъмуърар тухвай дагълар баябан я, анра гъатта мал-лапагни хуъзмач. ЯркІи пата лагъайтІа, хуърер алай чкаярни чир хъжезмач, къилляй-къилди тамариз дуъзмиш хъанва. Агъзур гектарралди мублагъ чилер, багъларни бахчаяр, яйлахар вара-зара я. Тек чи хуъре, ибур кадастрдин ктабра авай делилар я, са агъзурни къанни муъжуъд гектар хуъруън майишат патал ишлемишдай чилер авайди тир. Гъар са хуъре гъакІ. Къе, цІуд йисар я гъакІ яз, абур садазни герек амач. Я мукъвал вахтара герек хкведатІани чидач.

ЦІи вичин 50 йис тамам хъайи ва вичи неинки дагъларни дераяр, гъакІни инсанрин, жемятринни хуърерин уъмуърар ва къисметарни залзалада тур 1966-йисан апрелдин залзаладин нетижаяр гъа ихътинбур я: цІийи, аваданлу, гуърчег хуърерни, рикІер кузматІани, герек техкъвез гадарнавай ватанар.

Чан ахкъалтдай вахтар хтурай ман чпел!

Расим Гъажидин 75 йис (1941-2008)

Расим Гъажидин (Гъажиев Расим Гъажидин хва) 1941-йисан 10-июндиз Азербайжан Республикадин Къар райондин Вурва хуьре дидедиз хъана.

Аял чІавалай зегъметдин дад акур Расима Бакудин нафтадин мяденрал, гъуьлуьн портуна кІвалахна. Ахпа Армиядин жергейра къуллугъна хтанвай жегъил яз ам Магъачкъаладиз акъатна. Ина ада шегъердин эцигунрал, сепараторар акъуддай заводда ва масанра жуьреба-жуьре кеспияр авуна. Ада гъакІни ктабрин чапханада корректорвилдин, газетдин корреспондентвилдин везифаярни тамамарна. И йисара адан сифте гъикаяяр газетриз акъатазни эгечІна. Расим Гъажидин Москвадин Литературадин институт акъалтІарна. 1980-йисуз аялар патал «Кард» журнал акъудунин къарар къабулайла, ам журналдин редакторвиле тестикъарна.

ГъевечІи чІавалай рикІе яратмишунрин рекъел элячІунин мурад аваз хъайи Расима вичин сад лагъай повесть, «Диде ва дагълар», 1965-йисуз кІелзавайбурун вилик акъудна. Ам «Дуствал» альманахдиз акъатнай. Повесть лезги литературадиз кьетІен хатІ авай, кхьинин анжах вичиз хас тир чІал авай, адетдин куьлуь крарикай кІелзавайди гъейранардай хътин эсерар кхьидай алакьунар авай писатель атанвайдакай муштулук хъанай. Къилдин ктаб яз повесть 1967-йисуз Дагъустандин ктабрин чапханада акъуднай.

Расим Гъажидивай кІелзавайбуру цІийи эсерар гуьзлемшизавай. Писателди абурун умудар кылиз акъудзавай. ИкІ 70-йисара адан кьелемдикай «Стхайрин йифен гуьруьш», «Гъуьлераллай лезгияр» ва маса повестарни гъикаяяр, гуьгъуьнайни «Шагъ-Абасакай риваят» тІвар алай роман ва гзаф маса эсерар хкатна.

Писателдин гъар са эсердихъ вичин кьисмет хъана лагъайтІа, чун ягъалмиш жедач. Виридалайни тафаватлу хъайиди «Стхайрин йифен гуьруьш» повесть я. Ам ва мадни са шумуд эсер урус чІалаз Булат Окуджавади, тІварван акъатнавай шаирди, таржума авуна. «Дети Самура» тІвар алаз ктаб 1976-йисуз «Современник» чапханада акъатна. «Стхайрин йифен гуьруьш повесть» гуьгъуьннин йисуз «Роман-газетдиз» акъатна. Им гъар кткай писателдиз, гъар кткай эсердиз аквазвай гъуьрмет ва дережа тушир. Ахпа и повесть фин чІалаз таржума авуна Петрозаводскда чапна, «Советская литература» журналда инглиз, немс, френг, поляк ва маса чІаларал акъудна.

Расим Гъажидин милли литература хейлин вилик чІугур гъикъятчи я. Адан кхьинин чІалалай, хатІунилай гуьгъуьнай атай ва кьезвай хейлинбуру чеине къачунва. Им яратмишизавай касдин чІехи бахтлувал я.

Расим Гъажидин вичин яратмишунрай Республикадин премиядин лауреатвилдин тІварцІиз лайихлу хъана. Къил агъуз авун, вичин крар туькІуьрдай рекъерихъ кьекъуьн садрани хас тахъай писатель чІехи тІварарив агакьнач. Амма кІелзавайбурун патай адаз авай гъуьрмет ва кІанивал вири тІварарилай ва наградайрилай чІехиди хъана ва яз амукъни ийида.

Расим Гъажидин залан азарди гзаф йисара вичиз Аллагъдин патай пай яз ганвай пешедивай кьакъудна ва яратмишунринни камалдин кукІушдиз экъечІдай яшда аваз 2008-йисуз рагъметдиз фена.

Љыкаят

Расим ГЪАЖИ

СТХАЙРИН ЙИФЕН ГУЪРУЪШ

(Повестъ)

I

Гъар сеферда, Катрамакандиз хтайла, зи рикI куда. АкI куда хьи, цIай илисайди хьиз, чIух акъатиз. Себеб вуч я лагъайтIа, себеб кицI я... Яргъал гъурбатда хайи кIвалихъ муьгътеж хъана, йисарилай садра хтайла, и кицIиз килигна, зун варарин вилик амуьк-зава.

Гена хъсан я.. кицI зунжурда хуьзва. Зунжур дартмишиз, ам зал гадар жедайва-а-ал... Аламатар я, вал-лагъ я... Яраб кIвале касни авач жал? КицI аку гъа-а-а... Звар гана вичин тумуниз, и кицIиз пелеш кьил хуравай, юргъун хъанвай, фикир-хиялди жегъил кьил лацу авунвай, язух зун жакъваз кIанзава... Уф-ф-ф! Эй бахтавар! Ваз и дуьньядал квекай хабар ава? ГъакI хъайила, вуна тум тик къазвачни? Уф-ф-ф! Им аку, зун аку! Хайи кIвал аку... Зун аку варарив гъикI акъвазнаватIа, кицIаку, зи виликай инихъ-анихъ гъикI физватIа! Тумуна звар аваз, зунжурдал ван алаз...

Билет гвачтIани, проводникди вагонда акъадарда, станциядилай виниз хкведайла, чара касди вичин машинда ацукъарда. Хтана, хтана... хайи кIвалив агакъайла, и кицIи... Зун аку – кицI аку...

Патан кас я зун. ТахъайтIа, икъван къизмиш хъана и кицI зал гадар жеда-чир.

Гъикъван килигда къуд патахъ? Къуншийрикайни са касни экъечIзавач.

Тарта къулухъ пацарал варарин вилик – гъаятдал, зун – рекъел. Къведни ацукъна чун. Тартади залай вил алудзавач. Вилерайни иви авахъзава...

Бирдан кицI къарагъна, мад сеферда залди гадар жезва ва гъа и арада зи бадедин ван акъатзава:

– Я чан бала-а-а, я чан бада-аа, вун кицIи тазвачни, я чандиз зун къурбанд хъайи бала-а-а! Вун хтана – рагъ хтуй, вун хтана...

Баде айвандик экъечIна, валчагъ гуьгъуьна галчIур жез, гурарай агъуз эвичIзава ва ахпа, къве гъил виликди авуна, зун къаршиламишиз къвезва...

КицI, тум галтадиз, тум галтадиз, гъаятдин а кьилиз катзава.

Бадедин виликди яргъи авунвай къурай гъилер зурзазва ва гъа зурзазвай гъилер ада зи гардандал алчудзава... ахпа хъуькъвериз, вилериз теменар гузва...

Са арадилай зунни баде къулан патав, куьгъне рухунал ацукъзава. Гъил алтадзава бадеди зи кьилелай ва гъа са гагъда вичи-вичикди кушкушзава.

– Я гурцѹ-у-ул, вун хтана ахкѣатдач хѣи, я гурцѹ-у-ул?!

Туѣкѹѹл кѣагѣарди зи туѣд михѣиз бамишзава...

– Я гуж хѣйиди, ам йисалай, кѣве йисалай садра хквезвайди я, я гуж хѣйиди-и-и! – лугѹзва ада, кицѹин зунжурди ван авур патахѣ элкѣвена...

– Масабур кѣведайла, вун аватѹани чир жедач хѣи, я гуж хѣйиди! Ам жу-
ванди я, жуванди!.. Йисарилай садра хквезвайди я, садра-а-а! Адаз инагар
кѹанзама-а-ач!..

Налугѹуди, ахваррай хайи чкаяр аквазвайди зун туш... Налугѹуди, зун
акѣван бахтавар я хѣи, зи рикѹелай гѣатта вири алатнава...

Вуна низ лугѹуда, вуна гѣикѹ лугѹуда? Зи рикѹ шем хѣиз кузѹа, садазни
хабар авачиз... Кѣѹзѹѹ бадедин хатур за гѣикѹ хада? Бадеди туѣгѣметардайла,
за вахт-вахтунда кѣил юзурзава... Гѣакѹ я, дуѣз я... Вуна дуѣз лугѹзва... Зун
батѹул я...

Яраб зун кѹани, зи гѣавурда авай са кас кѣванни аватѹа?

Аватѹа, гѣа и баде я, тахѣайтѹа, са касни...

Бадеди вичин хѣран фан ни галай гѣил мад зи кѣилелай аладарзава...

– Дах яйлахда авани? – жузазѹа за.

– Ун.

– Селлини гѣанвани?

– Ун.

Килигна-килигна зи вилериз, зи чиниз, са шумудра вичи вич инихѣай-
анихѣ, анихѣай-инихѣ эчѹяна, бадеди кѣил юзурзава.

– Шаз ви кѣил икѣван лацу хѣанвачир... Гила михѣиз лацу хѣана... Гурцѹул
хѣуй вун, вучиз вуна акѣван хияларда? Гѣамиша...

Зун хтана лугѹѹз кѹвализ атай магѣледин аялрин гѣиле кѣенфетар вугана,
бадеди заз чай цаз, агѣ чѹгѹваз, кѣил юзуриз, ихтилатзава. Ихтилатиз, пуд
тупѹув вичин чене кѣаз, кѣил юзуриз, зи чиниз килигзава...

– Э-э-эй, чан балая-я-яр, чан балаяр... Гѣа яргѣарай, акѣван, кѣез эхирни вуч
жагѣидатѹа... Гѣарма сана... Сад – ина, сад – ана, муѣкѹѹд – атѹана... Эхирни
куѣи вири гѣа иниз хкведайди я, эхирни... Са кас хѣана, лугѹуда, эвел заманда...
Кѹан хѣанач, лугѹуда, адаз вичин хайи чкаяр... Кѣисметдилай рази хѣаначир,
лугѹуда, ам... Фена и кас яргѣал гѣурбатдиз... Вичин бахт жагѣуриз... Вири
жагѣурна... Мал-девлетни, тѹвар-ванни. Пачагѣдин тахт кѣисмет хѣана адаз гѣа
гѣурбатда! Пачагѣдин тахтунални ам ацукѣна... Гѣана, гѣурбатда... Пачагѣдин
тахтунални ацукѣна и кас, вири хѣана адаз!.. Вири! И дуѣнѣядал вуч алатѹа,
вири!.. Амма атана ажалди чан кѣурла, лугѹуда хѣи, и касдин вилерилай тѹб-
тѹб накѣвар фена... Ваз вуч хѣана, эй пачагѣ, вун вучиз икѹ шехѣна, лагѣана
хабар кѣурла, жаѹаб гана лугѹуда пачагѣди: «Са кѣван кѹандай заз чи дагѣла-
рин... А кѣванцелай гѣил алтадна, ахпа рекѣидайвал...» Гѣа и гафар лагѣана,
чан ганай лугѹуда ада... Кучудна ам гѣана... Ахпа виридан рикѹелайни алатна
фена... Пачагѣарни чеб амай кѣван я, чан зи рикѹ... Ахпа... вун пачагѣ хѣанай,
вун пачагѣ хѣаначир...

Бадедин чинай, налугѹуди, цѹѣруѣгѹѹл фенѹа... Гѣакѣван адан чина би-
ришар ава... Бадедин гѣилер, налугѹуди, лекѣрен кѣармахар я... Абур агаж
хѣанѹа ѹа адан гѣилерин далуйрилай, зилияр хѣиз, дамарар фенѹа...

Ада ватандикайни гѣурбатдикай нубатдин ихтилатдайла, за чемодан ахѣ-
айдай амаларзава... И ватандии ширинвиликай, гѣурбатдин гѣарибвиликай

гъикъван ван жада? Налугъуди, хайи хуъруъвай яргъаравайбур рикІ авачир къванер я...

Гена хъсан я, мугъманар атана акъатна. «КъатІ хъвадай» чка жагъана. Баде вичин хуърек гъазурунал машгъул жезва...

Хуъруън жегъилри, зи таяр-туъшери, ихтилатар башламишзава... Зарафатар, хуъруънар.

Са арадила бадеди суфрани ачухзава... Суфрадал къацу хъач-мач, целцин ниси, майвар, са къве шуъше «Ричал»... Са къве шуъше эрекъ... Чигъирт-ма...

Зунни вири хъиз рахазва. Амма зун жикІи хъиз я... Винелай иер, амма жакъвана хъуй...

Садазни хабар туш зи дердиникай...

Къуншиди Пелен магъледавай Деве Мегъамедакай ихтилатзава... Адан хеб къена, лугъузва... Хеб къейила, вич агакънач, лугъуда. ТукІвадай кас авачиз, хеб мурдар хъана, амма Деве Мегъамеда гъа чан аламачир хпен туъд атІана, лугъузва, як маса гана! Гъич садазни чир хъанач! Хеб вучиз къенай лагъайтІа, хпен къвал ламра кІурув яна! Вични анжах алажайла, чир хъана. Гъа ламран кІвач акъурвал чІулав хъанвай, лугъуда. Цуълез алай чка.

За яб акалзава... Хуш ихтилат ятІани, туштІани яб акалзава... Уъмуър гъакІ физвачни? Са геренда ибурухъни яб акалайла, дуънья барбатІ жадач хъи!.. Къил юзуриз, «ун, гъакІ я», лагъ...

Лап геждиз мугъманар къарагъзава... КІвачин къилел къарагъайла, абуру кицІерин тарифарзава... Пакадлай башламишна зун абурун кІвалериз мугъмандиз фена кІанда. Хъфидайла, за абуруз хиве къазва. Ички хъанвай гадаяр я, куъз инжиклу ийида?

– Зи рикІиз чизвай вун хкъведайди, – лугъузва бацеди. – РикІиз чир жада... Ахварни акунай... И чи Къванцин Гада атанвай зи патав, кІвализ... Ваз ксуз кІанзавани? Ахвар гала вахъ, гурцІул... Ви вилер акъал жезва...

Зун месел ярх жезва... Айвандик. Бадеди зи винел яргъан вегъизва, ахпа адан пипІер къатна, зи кІаник кутуна, зи къилелай гъилни алтадна, кушкушзава...

– Ксус, чан, ксус... Яргъарай хтана, галатнава вун... Ксус, чан бала, ксус...

Амма заз ахвар къевезвани?

Са геренда гъетериз килигна, за пІапІрусдиз цІай яна. Гъетериз гъикъван килигда? Зи ахвар-къарай атІанва. Гъикъван пІапІрусар чІугвада? Йифен къулар хъанва жеди.

Дагъдин винелай вацра сирнавзава...

Вучда? Зун ракъаравай вагъши хъиз я... Чабалмишзава за, амма ван акъудзавач...

Гъа икІ, кис хъана, жуван эхир гуъзлемишзава... РикІяй суза ийиз. Халис ракъаравай вагъшиди хъиз...

Мад икІ къаткана, акъвазиз жадач. Къарагъна кІанда. Къарагъна, пек-лек алуқІна, сес акъуд тавуна, зун гурарай агъуз эвичІзава... Гъаятдал Тарта ала... Адан вилер зал ала, амма заз адакай са акъван кичІе туш...

Налугъуди, зи хуруда аял шехъзава. ГъвечІи, тек аял. Хайи диде дагъдин чилин цифера квахънавай таза аял шехъзава зи хуруда.

Зул ава зи рикІе, къеж гузвай зул. Циф авай, цуру, буъркъуъ вил хъиз къежей, мичІи зул...

* * *

Агатна Тартадив, ацукъзава зун кІанчІунал...

Тартади гила тум юзурзава: жуванди я. Чир хъана.

– Аку, дуст, – лугъузва за адаз явашдиз. – Инсаф хъсан шей я... За вахъ галаз гъуьжетзава. Ваз ахътин кІирер ава, амма заз... чебни вири сагъ туш, са шумуд акъуднава... Инсаф хъсан шей я, регъимлу хъухъ, зунинай екъечІна кІанда, дагъдиз... Ваз минет хъуй, элкъвена хкведайла, а юкъуз авур амалар ийимир... Вад йикъан дуьнья я им, жуван кІирералди, пацаралди дамахмир... Пака за ваз са кІус як гуда, лап вижевай чка...

Зун кис хъайила, Тарта зав агатзава. Агатна зав, ада вичин гардан зи кІвачивай гуьцІзава... тум юзурзава. Им лагъай чІал я хъи, зун ви гъавурда акъуна. Архайин хъухъ.

За, ван акъуд тавуна, варар ахъайзава ва зун жигъирдай виниз, дагъдиз хкаж жезва...

Хкаж хъана дагъдиз, адан хурал алай Ширшир булахдал ацукъзава зун. Къванцел. Зи къаншардани Къванцин Гада акъвазнава. Шумуд асирар ятІа адан? Заманайри сада сад сад эвез авуна, амма ам, Къванцин Гада, эвезай кас хъанач.

Къванцин Гада са къуьнуьхъ агалтнавай хъиз аквада. Адан са гъиле зурба чумахъ ава, гъавилай ам са патахъ агалтнавай хъиз аквазва... Адан зун галай пата вацран экуьнин нурар гъатнава...

Са къадар килигна-килигна Къванцин Гададиз, са шумудра дериндай агъ аладарна, зун кІвачел къарагъзава ва фена Къванцин Гададин вилик икрам авуна, зун адахъ галаз рахазва:

– Зун батІул я ви вилик, Къванцин Стха...

– Ширшир булахди, ширшир ацалтна, зи гафар агъуз, дередиз тухузва ва анай зи гафарни гваз ам Каспидихъди рекъе гъатзава...

Ширшир булахди, налугъуди, Къванцин Гададин кІвачерив суза ийизва. Белки, хайи чилин манияр лугъузва, низ чида? Къванцин Гададиз лайлаяр язава? Низ чида, Ширшир булахди вуч лугъузватІа?

Зун, хтана, мадни Къванцин Гададин къаншарда ацукъзава. Кисна. Яб акалзава къуд патахъ... Вири кис хъанва... Гъатта Шагъ дагъни! Лезги чилин бармак хъиз аквадай Шагъ дагъни...

Йиф я, гъакІ хъайила вири кис хъанва. Зунни са гъил ченедиз яна ацукъзава ва зи хиялар Ватандин дяве куьтягъ хъайи йисариз хъфизва.

Аял вахтар... Вуч хъсан жедачирни уьмуьрар икІ ваъ, масакІа хъанайтІа? Дуьньядиз къуьзуь яз атана, ахпа аял жедай тиртІа...

Ирид цаварилай а пата гъед хъиз аквадай, бахтавар йисар, аял вахтар! Куьн садра къванни, са йис хъайитІани элкъвена къулухъ хквечни?

Бирдан, налугъуди, захъ галаз лап яргъарай атай аламатдин сес рахана. Белки, ам чилин сес тиртІа? Белки, Къванцин Стхадин сес тир! Эхъ, Къванцин Гададин сес тир. Къванцин Гададин сес туширтІа, ада икІ лугъудайни:

– Вун икъван пашман вучиз я, я стхадин?! Вун инра аквазмач хъи?! Ваз вуч хъанва?!

Эхъ, Къванцин Стха я жеди. Къуй тахъурай, Чилин сес хъурай... Хайи чилин сес хъурай. Дегиш жедай затІ авани? За адаз вуч жаваб гун? Зун вучиз

етим я? Зун вучиз пашман ва сефил я? Зун адав гьикI рахан? Зун вуч я? Кьил хура туна, акъваза Къванцин Гададин вилик... Гъа им ви рахун я.

Къуьзуь лезгийри лугъуда хьи, и чилел жедай гунагъар терезралди алцумиз жедай затI туш... Абурун уьлчме вуч я? Низ чида... Абур заз чидач, амма заз акI чизва хьи, чилини, цавуни заз лянетзава... За ваз гьикI лугъун, Къванцин Гада?

Гзаф яргъи ихтилат я и ихтилат...

II

...Заз чидачир!..

Заз чидачир хьи, дяведин ялаврайни цIаярай экъечIиз, хурал автомат алаз, сенгердай сенгердиз хкадардайла, чи бубадин рикIел гъамиша чун алаз хъайиди...

Заз вуч чидай хьи, хурал автомат алаз, вичин къелечI шинелдик агаж хъана ксай са геренда чи бубадиз, и залум дяве фад куьтягъна, чун ахкваз кIанз, ахварайни чун акваз хъайиди... Дидени, Селли вахни зун...

Заз чидачир, Къванцин Стха...

Зи рикIел жуван буба аламачир, дуьньядал дявени аламачир.

Зи дидеди чаз – вахазни стхадиз – гъамиша бубадикай ихтилатардай. Акъван адан тарифардай хьи, зун лап мягтел хъана амукъдай. Дидеди лугъудай хьи, зи бубадивай, гъутув яна, дагъ ярхариз жедай. КIан хъайитIа, ада гъил яргъи авуна, цававай гъед гъапал къадай. Къуна гъапал, ахпа, ич хъиз, вичин жибинда твадай тир...

И ихтилатар къавал ийидайла, зун сив патахъ хъана, дидедиз килигдай. Гъетер акваз... Аламат! Садахъни авачир ихътин буба, са захъ авай, амма вучда вуна, ам дяведа къена ман! Гзафбур, гъакIан къецIибурни члахъбур дяведай хтана, амма ам хтанач...

За дидеживай ам ахътинди гъинай атайди ятIа, дидедиз гъинай жагъайди ятIа, хабарар къадай ва дидеди лугъудай хьи, чи буба вичиз сифтени-сифте Алпан дагъдин патав акуна. Ада са къуьнуьв цав къунвай, вичин винел, муькуь гъилив цифериз анихъди рум гузвай, квахъ а патариз, лугъузвай, са геренда рагъ хъурай Катрамаканда...

– Цав – къуьнуьв?!.

– ЦIайлапан ядайла, ада вичин пIапIрус кудай... Ам ахътинди тир хьи... Ада кам къачудайла, чан дидедин, дагълар юзадай... Гъахътин кас тир ви буба...

– Къуват квайди тир ман...

– Къуват... Адан кьил циферилай вине авайди тир... Адан спелра, чан дидедин, лекъери чпин мукар ийидай... Гъахътин кас тир ви буба, чан дидедин...

Зун жуван яхун, цIамар хъиз аквадай гъилериз килигдай. Абур икI къурай, шуькIуьбур хъун заз гъич бегенмиш тушир...

Селли вах зи фикиррин гъавурда акъадай ва ада лугъудай хьи, эгер за къурай пIинияр тIуьртIа, гзаф тIуьртIа, зи гъилерни яцIубур жеда, зунни, буба хъиз, къуватлуди жеда...

Диде кIвалахал хъайила, зунни Селли вах кIвале амукъдай. Гъикъван ацукъда кIвале? Югъ гьикI акъудда? Вични гатун яргъи югъ...

Са геренда чи кIвалин чIередал ацукъна, пакаман рагъ гайила, Селли ваха завай садлагъана хабар къадай:

– Сули, аку-у, дуъз лагъ: ваз къурурнавай пІинияр кІанзаванй? Ваъ? Тадиз жаваб це – я ун, я ваъ!

– КІанзава, валлагъ, кІанзава! – жаваб гудай за ва ахпа Селли ваха садлагъана ихътин гаф хабар къуна лугъуз са тІимил чашмишни жадай. – Лагъ абур гъинватІа! Лагъ гила, хабар къуначиз кІандай! Лагъ гила, лагъ...

– АкІ ятІа, сив ахъая. Авайди са шумуд пІини я. За абур ви сивиз вегъида... Ахъайнани сив?

Сив са чІиб ахъайна, вилерни мичІна, зун Селли вахан вилик акъваздай ва ада зи сивиз къуранвай пІинияр ваъ (мад вучда, алатай кар я, за хиве къазва), лап лишан къаз, бацІидин цІимилар вегъидай.

Заз Селли вахан и фенд гуъгъуънай, сиве авайди жакъвадайла, Селли вах хъуъредайлa, чир жадай ва зун мадни сив ахъайна, Селли вахал гадар жадай. Адай ахътин гъараяр акъатдай хъи, налугъуди, адал за, гъвечІи стхади, ваъ, жанавурди гъужумнава...

– Э-эй! Сив кІев ая лугъузва за ваз! Сули! Сив кІев ая! Аку-у, за ви вири сарар авадарда гъа, яна! Сив кІев ая, Сули!

Ахпа чун, зунни Селли вах, са геренда хъел жадай. Хъел жадай чун, амма чи хъел яргъалди фидачир. Са арадилай меслят хъхъана, чун къведни санал куъчедихъди рекъе гъатдай, Селли вах вилик, зун адан къулухъ. Чун къведни санал, къилер чиле туна, цилерихъ къекъведай. Машмашрин, шефтелрин, алучайрин цилерихъ.

– Жугъунин кІаниз хъсандиз килиг, Сули, – тапшурмишдай Селли ваха. – Чехибур ацукъдай чкайриз хъсандиз килиг... Чехибуру цилер хкудиз, неда. Чна хъиз, цилерни кваз ваъ...

Заз цилер тек-туък жагъидай, амма Селли вах регъимлуди тир. Ада вичиз жагъай цил къванцивди хана, хвех къве патахъ пайна, са пай вичи, са пай за тІуъна куътягъайла, чина хъвер аваз, тадиз хабар къадай:

– ГъикІ я, Сули стха чан? Ширин яни? Дуъз лагъ, ширин яни? Ам машмашдин цил тир гъа-а! Чир хъанани?

Акъван хвех ширин жадай, акъван ширин... Зун гафни рахаз тежез, а цил жагъай чкадиз килигиз амукъдай. Белки, сад мадни жагъидайтІа?

– Виртни икъван ширин жечир, – гужа-гуж жаваб гудай за эхирни. Ахпа чун къведни санал кІвализ хкведай.

Хтана кІвализ, зун чи къавун чІередал ацукъдай, Селли вах кІвалин вилик квай хтун тарцик. Чи аскІан къавал купІарикай эцигнавай хара жадай, за а хара верчери хасарат авуникай хуъдай. Селли ваха, лагъайтІа, ацукъна хтун тарцик, вири Катрамакандиз ван жадаивал, шуъкІуъ, чІун галай сесиналди мани лугъудай. Ада вичи туъкІуърнавай мани:

**Къацу хутар хъипи хъана чи тарце-е-ел,
Душман рекъиз фейи чи дах хтана-а-ач...**

Рагъ акІайла, чна кІвалахдилай хкведай чи диде гуъзлемишдай. Чалай вилик ам къаршиламишиз чи псиди куъчедиз чукурдай. Вичин шуъкІуъ тум тик къуна, ам кІвализ хквезвай дидедин кІвачера аруш жадай. Гъатта хъур-

тал фитерикай са вуч ятІани жагъурзавай цицІибарни, верчерни вири санал, чукуриз-чукуриз, дидедин сес хъана, тадиз гъаятдиз хкведай.

Диде кІвалахдилай хтай легъзеда чун вири бахтавар жедай. Псини, цицІибарни, верчерни...

– Ой-ой-ой! Чан дидедин шекердилай битмиш хъайи цириб-цириб цицІибар-р, – лугъудай дидеди мегърибан сесиналди. Ада чунни инжиклу ийида-чир. – Ой-ой-ой! Чан дидедин лацу катран уътквем шарагар! Икъван акъуллу, икъван камаллу куън дидедиз гъинайжагъанатІа? Ой-ой-ой! Гишин хъанани? Исятда дидеди квез фугуда!

Нянин хуърек тІуъна, чун вири къакъан къавал ксудай. Налугъуди, чи хтун тарцелай авахънавай цуъквер я – гъакъван гзаф гъетер жедай цавун тагъда...

А гъетерин арада зи Селли вахаз талукъ са гъедни авай. Селли вахан хсуси гъед... А гъед Селли ваха гъич садрани муъкуъ гъетерихъ галаз кака-дардачир.

Зазни Селли вахан хсуси гъед хъсандиз чир хъанвай. Дидени Селли вах ахвариз фейила, зун гъелени цавун тагъда зурзазвай гъетерин нехишриз килигиз амукъдай. «Яраб, и цава шумуд гъед аватІа? Анжах са Насруллагъ муаллимдиз чир хъун мумкин я. Зи Селли вах и дуъньядал виридалайни бахтлу руш хъун патал за вуч авун герек ятІа? Яраб, чи хтун тарцел хутар пара алатІа, тахъайтІа и цава гъетер пара аватІа?»

Йифен са арада заз акІ жедай хъи, са ни ятІа чунни чи кІвални эчІязав. Чаз лайлаярни язава... За вилер ахъайдай... Вилер ахъагъайла, заз чи кІвалин чІередин патав атанвай Селли вахан хсуси гъед аквадай. Ада чаз манияр лугъудай, амма вучиз ятІани адан сес чи дидедин сесиниз ухшарди жедай...

Селли вах гъамиша вичин чин винел авуна ксудай. Вилик квай ири къве сасни экъисна, ахварай хъуърез... Яраб ам чи чІередал атанвай вичин вири-далайни гуъзел экуъ гъетрехъ галаз рахадайтІа?

Селли вах...

Садра гъикІ ятІани, вучиз ятІани зи Селли вах азарлу хъанай.

Чи диде, гъамиша хъиз, кІвалахал фенвай. Селли вах хтун тарцик месел къатканвай; зани адал ацукъзавай тІветІер чукурзавай.

– Ви гъинаг тІазва, я Селли вах? – жузунай за. – Лагъ заз, ви чандиз вуч кІанзаватІа... Лагъ, чан Селливах, за жагъурда ваз...

Селли ваха вичин яхун шуъклуъ гъиливди зи гардан къужахламишной ва зайиф сесиналди кушкуснай:

– Вун пара хъсан стха я, Сули...

– За вун мад садрани кІасдач, Селли вах, – лагъанай за. – Лагъ, ви чандиз вуч кІанзава?.. Лагъ, чан Селли вах, за жагъурда ваз...

– Зи чандиз мурк кІанзава, Сули стха, – лагъанай Селли ваха. Цегърен хамуникай цванвай чантани къуна, зун рекъе гъатнай. Са къил Шагъдагъдин кукІушдихъ. Селли вахаз мурк гъиз.

Фена, фена, эхирни са яйлахдив агакъайла, гъич хабарни авачиз, зун ки-цІери чпин юкъва тунай. Туна чпин юкъва, керкетІ тумар юзуриз, кицІер зи вилериз килигзавай. Вуч ятІани са затІ хабар къаз кІанзава лугъудай вуна...

Са арадилай зи патав са чубан атана акъатнай. Нин аял ятІа, зун гъиниз физ-вайди ятІа, хабарар къунай. За адаз лагъанай хъи, бес зи Селли вах лап кІевиз азарлу хъанва, ам исятда чи хтун тарцик къатканва, адаз мурк кІанзава...

Чубанди зун чпин пунайрал хутахнай. Хутахайла пунайрал са маса чубанди заз кве кІал ниси ганай... За абур гьасятда чантада тунай, Селли вах патал.

Гъа и арада зун пунадал гъайи жегбил чубан агъуз, дерин кѳубудиз эвичІнай ва ада анай, бузханадай, чеб патал хуъзвай муркІадикай зурба са къаяб гъана, зав вуганай...

Амма зун хуъруъз хтана агакъайла, геж хъанвай. Селли вахан сивел тІветІер алтІушнавай...

За гъайи нисини мурк Селли вахаз къисмет хъаначир...

Гъа йикъалай зи рикІел ва мецел хабарсуз хкахъай цІайлапан хътин масан вахан са тІвар алама...

Селли вах...

Ам вич чахъ галаз амачтІани, адан мани гъамишалугъ чи кІвале, чи уьмуьрда, чахъ галаз амазма... Зи Селли вахан куъруъ, бегъемдиз туькІуьризни тахъай мани... Ада гилани зи япара ванзама, ада зи несилдин япарани ван ийида...

**Къацу хутар хъипи хъана чи тарце-е-ел,
Душман рекъиз фейи чи дах хтана-а-ач...**

Селли вахан мани...

Виридалайни багъа мани, виридалайни масан мани. Селли вахан виридалайни экуъ ва виридалайни гуьзел гъедни цавун тагъдай чилиз килигзама... Яраб, ам гъелени, шумудни са йис алатзава, бицІи Селлидихъ къе-къевезватІа? Гъар йифиз, хъуьтІуьзни, гатузни, гатфаризни, зулузни... Гъамиша.

Белки, Селли вахакай ахътин са гъед хъана, ам гъа яргъал цаварилай чи уьмуьрдиз килигзаватІа? Нивай лугъуз жеда... А гъед гила йифиз, анжах пакам къилий экъечІава. Катрамакандин винел акъвазиз, ам къа-къан къайи ва чІулав цаварай са-са кІвализ тамашзава... Амма гъич са кІвалени адаз бицІи Селли аквазмач.

Гъа икІ шумудни са йисар алатиз физва.

Гъа икІ я гъетрез Селли вах аквазмач, я Селли вахаз – вичин гъед.

Гъа икІ виш агъзур йис мадни давам жеда. Гъед Селлидихъ къекъевез жеда, амма санайни, садрани, са юкъузни мад ахкваз хъижедач...

Гъа йикъалай, Къванцин Гада, Селли вахалай са тІвар амукънай. Вич хътин шуькІуъ ва назик тІвар... Гатфарин цІайлапандин хъел хътин, яргъарай аквадай адан нур хътин са тІвар...

Селли вах...

Къапудал къекъвераг атайла, Селли вахан тІвар къуна, адаз пай гудай...

Гъатта афарар чрайлани...

Гъа йисан гатфарихъ дидеди садра афарар чранай ва зи гъиле суфра вугана, афарар квай суфра, лагъанай:

– Твах, Сули, Ширшир булахдал эцига, чан бала... Лагъ хъи, Къванцин Гададин пай хъуй! Селли вахан пайни хъуй, чи бубадин пайни... Гъа кІ лагъ... Твах.

Зун сифте сеферда ви патав атанай, Къванцин Стха... Залан, еке камаралди, къуъзуъ кас хъиз... Ви кІвачерив гвай лацу къванцел ви пай эцигна, за лагъанай:

– Им ви пай я, Къванцин стха...

ИкІ лагъана, зун ваз килигнай. Ахпа зун са гагда хиялри тухванай... Ахпа зун ваз агдай винелди килигнай... Къулу-къулухъ вавай яргъаз къакъатна, кІвализ хтайла, за дидедай хабар къунай:

– Бес и гада Къванцинди вучиз я, диде чан? Адакай къван вучиз хъана?

– Эй, чан бала-а-а, чан дидед бала-а-а, а баладикай къван хъана лугъуда... Къван хъана... амма а къван вири патал ширин бала яз амукъна, вири патал вичин бала яз амукъна... Къван хъана – элдин бала хъана, лугъуда...

– Бес адакай гыкІ хъана къван хъана-е?

– Дегъзаманда, чан дидедин, са пачагъ атана чи дагълариз, гъакъван амансуз кас, гъакъван инсафсуз кас... Цихъ къарих хъана, лугъуда, адан къушун... Цихъ къекъведайбуруз жагъана, лугъуда, са чубан гада, и чи Хунча къаридин МутІ хътин са гада... Амма МутІа абуруз булах алай чка лугъузвани? Лагъанач МутІа... Мез атІана, вилер акъудна МутІан абуру, лагъанач МутІа абуруз булах алай чка!.. Къван хъана, душманриз акваз-акваз, МутІакай... Гъа къван хъайиди, къван хъана фена... Булахни атана адан патав. Ширшир булах... Хуърни атана адан патав... Булахди манияр лугъузва адаз къени, дидейри рикІел хуъзва ам къени; гъар са дидеди вичин бала яз, эркек бала яз, кичІ течир! Девирар къвез физва, чан дидедин, Къванцин Гада акъвазнава ядигар хъиз девиррин... Чир хъанани? Къегъал балайрикай халкъдин къисмет жада. Чир хъанани? Дидеди валай Къванцин Гададиз са биргенд вугуда... Зулуз... Къуй вунни, гъам хъиз, мерд гада хъурай...

Зул алукайла, дидеди зун ви патав гъанай. Къванцин Гада... Са зун ваъ, гзаф гадаяр авай. Вири лезги дидейриз чпин рухваяр игитар яз, чпин ата-бубаяр хътинбур яз чІехи хъана кІанзавай... Вири дидейриз чпин рухвайралди, абурун къегъалвилералди, утъквемвилералди дамахиз кІанзавай.

– Икрам ая! – лагъанай заз дидеди а юкъуз ва за ви вилик икрам авунай, Къванцин Гада. Зун ви вилик метІерал акъвазнай. Ахпа чна са-сада вун къужахламишной ва вун стхавиле къабулнай... Ва гъа вахтунда зи бедендилай зурзун алахънай, вун рахай хъиз хъана, зун къудгъун хъанай...

– Вавай зал анжах дамах ийиз жада, диде чан, – лагъанай за. – Гыич садрани, гыич санални за вун уъзуькъара ийидач... Къуй Къванцин Гада, цІайлапандикай пІапІрусдик цІай куькІуьрдай зи буба зун патал чешне хъурай.

– Амин, чан дидедин, – лагъанай дидеди.

Вири дишегълийри, ви патав къин къаз таз, зи дидедин гафар тикрарнай:

– Амин!

Заз а юкъуз гзаф кІвалахар чир хъанай. Итимри ви кІвачерик гьерер тукІунай ва, анихъ хъиз ацукъна, тІуьнар-хъунар авунай...

Вун галай патахъ далу элкъуьрна инсан ацукъдачир, Къванцин Гада. Ви патав кІвачел залан сусар къведай, ваз ухшар хва тІалабиз!

Мегер завай а юкъуз ви вилик икІ уъзуькъара яз жув къведайди лугъуз жадаيني, Къванцин Стха? Заз жува къур къин къалум жадаиди чидачир, Къванцин Гада...

Дидеди лугъудай:

– Дидедин къегъал хва, дидедин игит хва... Вав дидеди кІелиз тада... Вири маса гуда: и камарини, и тупІални, и гапурни (чи кІвале гимидин къакъара авайса метр алай гапур авай), и халичани, вечре хадай са какани, вуч хъайит-

Іани маса гана, вун дидеди кІелиз рактурда... Ван хъанани? Чаз вуч аватІа, вири маса гана, вун кІелиз рактурда... Ван хъанани? Чаз вуч аватІа, вири маса гана, вав дидеди кІелиз тада... Заз вун садра и рехъди мектебдиз физ-хквез, муаллим яз акваз кІанда. Ахпа, муаллим хъайила, ваз дидеди мехъерда. Пуд юктуз зуърне-далдам яда... Чи кьакъан къавал... Ахпа заз са къайгъуни жедач... Мад вуч кІанда? Кимидивуч я къван? Къве сеферда бахтлу жеда гъар са диде... Садра гада хъайила, ахпани – гададиз мехъер авурла...

Къванцин Гада, ви дидедини, якъин хъи, икІ мураднай... Чаз и кар чидай...

Къванцин Стха, чна вахъ галаз кьуърдай, кфил ягъиз, валай чархар ягъиз, вахъ галаз рахаз, вахъ галаз хъуъррез, вал чан гъиз, вахъ галаз санал маниярни лугъудай... Са вахтара вуна лагъай кфилдин манияр! Ви рикІел аламани? Чи чилин манияр, Къванцин Гада?

Ахпа марфар къвадайла, чун ламарин руфунрик чуънуъх жедай...

Юкъ какурна акъваздай ламар, чадурар хъиз...

Рагъ хкечІайла, акъадардай за жуван юлдашар вири ламарал, къадай чна гъилера лашар, гапурар хъиз, вилик яргъи авуна, къив гуз, гъуррадал илигна, катдай чун дерейрай агъуз. Зун командир яз кІвенкІве жедай, муъкуъбур – зи гуъгъуъна. Зав тІвалунал кутІуннавай, къазуннавай перемни жедай, пайдах яз. Вири ничхирар катдай чахъай, анжах са керекулар катдачир, абуру хъархъун тарарин хилерилай, кьи-игъ, кьи-иигъ! ийиз, кьилер галтаддай: «Ім вуч кьушун хъурай ихъгин дили кьушун?».

Чи ламаризни, чна гъурра гудайла, валлагъ, чеб балкІанар хъиз жедай... АкІ фидай хъи, пехъи хъана, бугъ акъатиз, вилик патайни, кьулухъ патайни! Есирар къадай чна-а-а садлагъана чи вилик акъатай, ва «ву-а-а, яраб Аллагъ, ибур дили хъанва жал?» лугъудай регъвай хквезвай къарийри...

Элкъуърна туна юкъва, хкидай чна абур хуъруън патав къван... «Ламралай хъайи ламран супаяр, валлагъ, къизмиш хъанва!» лугъудай чаз, ва чун мадни гъуррадал илигна, къив гуз, перем кутІуннавай тІвал вине кьуна, кьулухъ элкъведай...

Гадаяр авай чун, гъар сад са пеленгдин шараг... Зун, НетІан БечІ, Макъацан НутІ, Хунча халадин МутІ, СитІ, Гъуц, КІанац, Чъуъш, ЦІаматІ, ЦІукІ МенцІ, Пампулум... Муънуъгъар, сикІер... Къадай чна галтугиз... Хаму балкІан са сятда вердишардай чна... Гъихътин «афтамабилдилай» хъайитІани алуддай чна... Эхир хъи, бахтавар яз, чна дуънья гъалзавай... Куркунрин тамара жедай чун, варцаралди!.. Алпанда мехъеррик фидай чун, гъакІ, кьуърлерун патал...

III

– Куъ итим кье заз станциядал акуна... Заз ам чир хъанач, адаз зун чир хъана... Няхихъ хтана ахкъатирвал я, – лагъанай НетІа чи дидедиз.

Ида зарафатарзавайни, ида ягъанатарзавайни? Вич къван пуд чиликай физвай НетІ я, ида табзавачтІа низ чида?!

– Муштулух – са верч!

НетІа табначир.

Няхихъ тІурфан къарагънай! ЦІайлапанри нур гуз, цавари гугрумарнай, гаграварнай... Зи буба хквезвайди вири Катрамакандиз хабар хъанвай!.. Чилеризни, цаваризни... Ім зи бубади станцидилай инихъ, дагъларихъ кам къачузва лагъай чІал тир...

Цаву виликамаз хабар гузвай...

Цаву чаз вун дири хъхъайди, вун чи патав хквезвайди хабар ганай, буба! Зун са хейлин мензилдиз вун къаршиламишиз, ви вилик атанай, буба! Зи вилер цаваравай, буба, заз вун дагъдин кIукI хъиз, циферилай виневаз акваз кIанзавай, буба!..

МичIини хъанай, амма хтана ахкъатначир.

Садни йифен къулариз вуна чи рак гатанай, ва, ахъайна рак, килигайтIа, хъукъвай, хъвалахъ хътин са итимди, гъилик фанер тахтадин чемодан квай са итимди, вич аскIан, са вил гъвечIи, са вил чIехи итимди, гъавилъй са рацIам муькуьдалай къакъан яз аквадай, расу хътин са итимди, кетендин костюмар, кылел шапка, кIвачел чекмеяр алай са итимди.

– Им зун е... Чир хъаначни? Вуа-а-а! Валлагъ, чир жезвач...

Дидедиз ахпа чир хъанай.

Гъасятда хуьруьз ван чкIанай.

Вун садлагъана икъван гъвечIи вучиз хъанатIа, зун мягътел тир, буба.

Белки, ина са акахъай кIвалах хъанва, белки, вун зи буба туш жал, хиялнай за, буба.

Вун вучиз, угъри хъиз, йифиз хтана, ви чин икI вучиз агаж хъанва, вучиз икI садлагъана дегиш хъана, буба?

Амма за ваз са гафни лагъаначир.

Заз зи буба, ада кам къачудайла, дагълар юзадай кас яз чидай, амма вун садлагъана икI... НетIалайни аскIан язух, сефил...

Заз зи буба са гъилив цав къуна, муькуь гъилив Катрамакандин винелай цифериз анихъди рум гудай кас яз чидай, буба!..

Зун дидедихъ инанмиш тир.

Пакадин югъ виридалайни няс югъ хъанай, Къван-цин Стха.

Дербентда авай чи къунши Миримба хтана акъатнавай. Милица. ЦIарцIар гузвай чIулав чекмеяр, кылел яру шапка, къуьнерал погонар алаз. Ам са шумуд йис идалай вилик Катрамакандай ветегадал фенай, ахпа адакай гъикI ятIани милица хъанвай.

Са касни бегенмиш хъжезмачир и чи къунши Миримбадиз. Гзаф дамахзавай. Акур-акурдаз и мукъвара вичикай начаник жеда лугъуз, хабар гузвай.

Хтана и сеферда Дербентдай, явашдаказ кыл элкъуьриз, гагъ и кIвализ, гагъ а кIвализ килигиз, чи варарин виликай алатна физвай и Миримба. Гъа и арада бирдан чи къавалай бадедин сес акъатна:

– Вун яргъарилай физва хъи, я Миримба! КIвализ ша тIун!

– Вучда кIвализ атана? – суал гана Миримбади. – Заз вири чизва...

– Вуч чизва? – теспача хъана баде.

– Вири, вири!

– АкI ятIа ваз чидайбур гъа ви келледиз къалум хъурай! – гъарайна, лагъана бадеди. – Квахъ зи вилерикай!

Миримбадай гафни акъатнач.

Амма баде гила къизмиш хъана. Ам гила Миримбади лагъай «заз чизва» гафунин гъавурда акъунвай жеде. Ам тадиз къакъан къавал хкаж хъана ва ада гъанлай виридаз ван жедайвал ван алаз лагъана:

– Ви мез лал хъуй ви, гъа «чизва» лагъай! Вач, вач! Фена гъа кимел дамахар ая! Нянет хъайи кичIерхъан! Хтай касдиз хвашкалди лугъуз кичIезва!

Намус, виждан, гъейрат квадарнавай алчахар! Са начаник хъана хтанвайди тиртIа, куъне, низ чида, адан вилик шумуд юкъуз къуърдайтIа?! Куъне са-сада адаз гъерер, гамишар тукIадай тир! Тфу-у-! Угърашар! КичIерхъанар! Итимар я, лугъуда...

Вазни и гафарин ван хъанай, буба.

Буна къил галтаднай ва къам чухванай.

Буна къам чухванай, амма баде акъахнай вичин балкIандал...

Акъахна вичин балкIандал, пIапIрусдилай гум аладариз-аладариз, гъакI, вич катрамаканви итимриз акурай лагъана... Исятда адан хъуъчIе тфенгни авай! Са лубледин, чахлах алай «даяндулдурум»... Бадеди гъамиша шалвар алукIдай, итимрин хътин шалвар ваъ, кикер гъаркъу, буъзме-буъзме шалвар... КIвачеризни шалар ядай... Гуълуътрин винелай... Тимил-шимил гъуърчехъ-анвални ийидай бадеди...

Фена баде балкIандал алаз хуъруън агъа къилий вини къилиз къван ва вини къилий элкъвена хтанай къулухъ... ХъуъчIе тфенг аваз, пIапIрусдилай гум аладариз, са къуънелай... Са касдизни салам тагуз, я са касдинни салам къачун тийиз...

Хъел атанвай бадедиз Миримбади гайи жавабдикай, пара хъел.

– Сули-и-и! – гъарайнай ада заз. – Твах, балкIандиз хак ягъ! Эркекар амач хуъре... Язух хуър...

За балкIан гъаятдай акъуддайла, бадеди кушкучзавай...

– Ибурукай амукъна вучдай? Ихътинбурулай хъайи аялар гъихътинбур жеда?! Чакъалрилай... Асланар дяведа къена...

Ахпа НетIан къурак дем хъанай ва вун, буба, къуълиз экъечIнай.

Хуш тушир вун жемятдиз. Зазни хуш тушир. Алатай кар я, заз акI тир хъи, лиф къадайла, зи гъиле пехъ гъатна.

Буна къуълзавай, садбуру кап язавай, садбуру хъверзавай. Вучиз лагъай-тIа, инхъай анихъ фена, анхъай инихъ хтайла, вун гъар сеферда Миримбадин вилик акъваззавай, са къвалахъ, ва буна са гъилин къве тупIун арадай чIехи тIуб акъудиз, хъуъчIуън кIаникай, Миримбадал туькIуързавай.

Зуърнечи НуьгъуьтI галатна, адавай зуърне ягъиз жезмачир, ятIани чи мирес Къиргъиди къве вил мичIна, зил къазвай...

Вунани къуълзавай...

Буна къуълзавачир, гъакI, гагъ инихъ, гагъ анихъ физ, элкъвез хкъез, Миримбадин вилик акъвазиз, адаз хъуъчI къалурзавай ва хъуъчIуькайни къве тупIун арадай акъуднавай кIанчIал тIуб...

Эхирни зилчи Къиргъини галатайла, адани вичин зуърне сивяй акъудайла, ва, дем садлагъана кис хъайила, Миримба кIвачел къарагънай ва, са гъил виликди авуна, тIанкъар ягъиз, ваз жаваб ганай:

Къелез вуна мурк лагъана,

ВиртIедиз – ниси.

Рехъ хвейила Асланбеган,

Хтана са пси...

Жемятни хъуъренай. Чи мукъабур, вун, садни зун хъуърезвачир.

За са гъилив калар незвай, муькуъ гъиле къирмаж чуькъвенвай... Кашуй-рикай хранвай къирмаж...

Акуна аз, зи вилик акъвазна, и Миримбадин гада хъуьрезва... Садра, къведра, пудра... Им квел хъуьрезва? Вуч хъана? Вичин бубадал? Зи бубадал? Зи бубади идан бубадиз хъуьчІ къалурна... Идан бубади азербайжан чІалал лагъана хъи, уьрдегдиз вуна чакъал лагъана... Акуна аз, им мадни, къуд лагъай сеферда, ахъайна сив, гъир-гъир ацалтна, хъуьрезва... Мад вучда? Зани хкажна къирмаж, звар гана, вири къуватдивди алчудна идан яргъи, хъипи гардандилай...

Ахпа...

Ахпа чи кицІи чи ламран тІиш къунай.

За кицІ гатанай... Вири хъел кицІелай аладарзавай за... Вучиз лагъайтІа, пуд сутка тир аз туьгметиз вирида! Къал акъуднавайди тек са зун хъанвай. За вири чІурнавай. Квелди? Сабурсузвилелди... Гъикъван аз туьгметарнавай, лянетарнавай?! Бадедини, дидедини... Гила атана зи гъиле кицІ гъатнавай. Ламран тІиш къунвай кицІ! Мад кІарабдикай ни чІугвазва лугъуз, жуван ламран тІиш кІасинни? Лацу, жив хътин, са затІни аламачир кІарабдиз килигна... Гатазва за и кицІ!.. Вири дуьньядин хъел гъа идалай аладарзавай за, садни акуна аз, ни ятІа зи къам яна, ахпа яб яна, ахпа... кулунив... Гъаятар шиткидай кулунив гатазва зун...

Дидеди!..

Гатанни ийизва, къаргъишарни ийизва...

КІарабдикай ни чІугваз кІан хъайи ламрал са тахсирни алачир. Адаз ви кІараб куьз герек я лугъудай кас авач. КицІни гъакІа. Лацу кІарабдиз килигна, жуван ламран нер кІасдай затІ яни? КицІизни са гафни лу-гъузвачир... Гъич садани. Са зун тахсиркар я. Гъамиша. Миримбадин гадади, зи вилик акъвазна, са карни авачиз сарар экъисиз гъиргъирдайла, адаз садани лагъанач, я бала, вун вучиз хъуьрезва, вун куьн гъавурда ава? Садра туш, къведра туш, пудра туш... Вун икъван вучиз хъуьрезва?! Адаз садани са гафни лугъудач! За са къирмаж вегъена лугъуз... Вирида аз... Вучда вуна, а? Вучда, гъикІда?!

– ЭкъечІна квахъда зун куь чиникай инай! Гила аквада квез! Исятда экъечІна квахъда!

Метрика къуна кІанзавай. Ам герек жадай.

Къуна метрика, туна жуван къултухда, гъатна зун рекъе...

Пака и чІавуз зун Махачкъаладин вокзалдик квай.

Эхирни са шумуд йикъалай, вили вилер авай, расу кифер авай са дишегълиди завай хабар къунай:

– Вун и скамейкадал вучиз ксузва, я гада? – урус чІалалди жузуна ада.

– Ваз кІвал авачни?

– Ваъ. Зун Катрамакандай я.

– Диде-буба авай тушни?

– Ваъ, – яру хъана зун. Ада зи гъиликай къуна.

Ша захъ галаз. За ваз куьмекда. Зи тІвар Нина Васильевна я.

Нина Васильевнади типографияда кІвалахзавай. Цехдин начальниквиле... Закай наборщикдин ученик хъана...

Са йисуз за кІвализ са хабарни авуначир. Эхирни за са чар кхъенай... Гъайиф, кхъеначиз кІандай... Хуьрай атай чарчи зи вири гележег чІулаварнай. Абуру зун хвавилай атІанвай. Абуруз зун хътин хва герек тушир. Зани са тІуб чар кхъена. Зазни куьн герек туш. Сагърай.

Зун куьчедиз эхъечІнай. Заз чиз, базардин югъ тир. Амма заз югъ акваз-
вайни? Заз цава авай рагъ аквазвайни? Ваъ.

Гьуьлуьн кьере заз жуван са кьван авай. Зун хьиз текди. Ацукьнай зун гьа
кьванцел. Гьуьлуьн яргъаризкилиз. Вилерикай квахъзавай тек гимидихъ
галаз жуван хиялдай яргъал гьуьлерал физ...

И пата, шегъердин пляжда, инсанри бахтавардиз чуьхуьнагарзавай. Абурун
виридан чина хъвер авай. Зун, лагъайтІа, виридакай яргъаз, лал кас хьиз, кис
хъана, кьванцел ацукьнавай. Заз акІ кІандай хьи, гьахъна гьуьлуьз, сирнав
ийин, жезмай кьван яргъариз, вили цавар сад садак какахъзавай чкайриз.

Бирдан зун жувазни хабар азачиз гьуьлуьз гьахъна. Кьулухъ килиг тийиз,
такъат кумай кьван сирнавна за. Эхирни, кьерех михъиз виликай квахъдайла,
зун чин цавухъ элкьуьрна, лепейрин винел къаткана. Налугъуди, гьа цаварай,
циферилай а патай, яргъал-яргъарай ни ятІа зун патал кфил язвай. Зун патал
зи хайи Катрамакандин сес, хайи ватандин нефес ракъурзавай... Гьа чІавуз
зи рикІел вун хтанай, Кьванцин Стха. Тек са вун.

Зун кьулухъ элкьвенай. Кьве гьилни кьуркъушумар хьиз, заландиз куьрс
хъана кьерехдиз эхъечІдайла, са ни ятІа завай тІалабна:

– Дайи, зунни твах ман, яргъариз, – бицІи, нини хьтин са руш заз килигза-
вай. Адан кьуьнерал псидин тумар хьтин шуькІуь кьве киф алкІанвай.

Яргъал гьиниз? – хабар кьуна, за жуваз сад лагъай сеферда дайи лагъай
аялдиз са хъвер авуна.

– О-о-отІа вили чкадиз...

За ам кьужахда кьуна, кьерехдиз ахкъудна.

Ахпа зун вокзалдал фенай. Вокзалдал, инсанар ргазвай чкадал, зи рикІелай
зи хажалат алатдай.

Гьа инал, и вокзалдал, Кьванцин Стха, заз зи сифте ва эхиримжиди хьайи
муьгьуьббат акунай.

Гьа вокзалдал зи уьмуьрдиз сифте, ширин, мегърибан муьгьуьббат гьахъ-
най. Заз хабарни авачиз. Ахвара хьиз. Низ чидай, зун адахъ къекъевезвайди?
Йифизни, юкьузни, гьамиша, гьар са чкада...

Луиза, заз вун гьинал алатІа, нихъ галаз аватІа, чидач, Луиза; ятІани, за
вун лап четин сятда рикІел хкизва.

Заз вун Махачкъалада, вокзалдал акунай. Сифте сеферда. Ви рикІел алама-
ни? Вав еке, лацу чемодан гвай. Вун Махачкъаладиз практикадиз атанвай. За
ви гьилик квай чемодан къачунай. Ви рикІел аламани? За чемодан къачурла,
вуна хъвернай, Луиза. Заз акІ хъанай хьи, вун зи Селли вах хьиз, Луиза...

Вун Селли вах хьиз хъуьренай, Луиза. Зал плащ алай ва за тадиз ам хутІунна
ви кьуьнерихъ вегъенай. Марф къвазвай, авазар лугъудай куьлуь марф.

Ахпа чун мукьвал-мукьвал гуьруьшмиш жедай, Луиза.

Чун гуьруьшмиш жедайла, вуна «Лезгинкадал» кьуьлердай, Луиза. Кьве
гьил виниз хкажна са кІвачив чил гатадай ва хъуьредай.

Хъуьредайла, ви чин яру жедай, Луиза. Ви чин аквадайла, ви вилериз
килигдайла, за дуьньядал вири рикІелай алуддай, Луиза.

Чун Тарки-таудин кукІваз хкаж хьайи июлдин няни рикІел аламани, Луиза?
Секин ва чими няни...

Явашдиз, хияллу яз, фикирлу яз, гьуьлуьн юкьвалай хьиз, ацІай яру варзни
хкаж хъанай ва чун адаз килигиз, гьилер вилик яргъи ийиз, ам кьужахламишиз
кІанз, хъуьренай, Луиза...

И дуьньяда авайбур анжах чун тир... Гьуьлелай хкаж жезвай яру варзни чун кьвед, Луиза.

Ахпа йиф алуькнай.

–Заз кичӀе я, Сули, – лагъанай вуна.

– Куькай? – жузунай за.

– Зун ваз вах хьуй, Сули...

Чун са гьихьтин ятӀани аскӀан, какур тарцик, жигъирдин кьерехда ащукнавай. РикӀел аламани, Луиза? Зи плащдал. Дуьнья, вири чил-цав кис хьана, за ваз вуч жаваб гудатӀа, гуьзлемишзавай. Ваз закай стха хьана кӀанзавай. Зав чукӀул гвай. Зи дуст, Кубачидай тир Гураман чукӀул. КӀвенкӀ элкьвейди. Акъудна чукӀул жибиндай, кис хьана, зун ваз килигнай, Луиза. Ваз кьадарсуз кичӀе хьанай.

– Вун заз стха хьурай, Сули, – лагъанай вуна, Луиза.

– Исятда, исятда, вахни стха жеда чун, – лагъанай за ва яна чукӀулдивди за жуван гьилел са кьацӀ авунай. Ви рикӀел аламани? Ивидин стӀалар... Са-сад гьикӀ аватнайтӀа... Чими ва хьуьтуьл стӀалар... Иви авахьзавай гьил за вилик агуднай, ви рикӀел аламани, Луиза?

– Хьухь, – лагъанай за. – Гила чун вахни стха я, хьухь, Луиза.

Вуна зи иви фитӀиннай, Луиза, за хьуькьвез са темен ганай.

Дири хьхьай Селли вахан хьуькьвез хьиз.

Вун завай кьакъатна, Луиза, йисарни кьвез алатна, амма а чукӀулдин гел гилани зи гьилел алама...

Зунни вун гьуьлел фидай, Луиза, гьамиша санал. Чна кьведа санал гзаф яргъариз сирнавардай. Гагь чна чин цавална кьаткиз, сирнавардай, гагьни чна гьуьлуьн кицӀери хьиз, сада садахь галтугиз, батмиш жедайдан амалар ийиз, кьугьвадай...

Чун бахтавар тир, Луиза... Чун виридаз вахни стха хьиз жедай.

Аламатдин руш тир вун, Луиза... Селли вах хьиз хьипи, вилик квай лацу сарар ири... Хуралайни расу, кацин тум хьиз шуькӀуь са киф авахьнавай... Ви хьуьредай, ири, михьи вили вилер ахварайни заз килигзама, Луиза...

Ви практика куьтягь хьайила, за вун рекье тунай.

Вун рекье турла, заз чир хьанай хьи, Луиза, и дуьньядал са затӀ ава, виридалайни ширин. Адан тӀвар муьгьуьббат я... За вун рекье тунай, Луиза, ва заз и дуьньядал муьгьуьббат авайди чир хьанай...

Вазни чир хьанай, Луиза. Вуна заз чар кхьенай... А чар кьени за рикӀел хуьзма, «Сули, играми Сули, вун зи рикӀелай садрани алатзамач. Зи мурад вун акун я. Амма заз вун гьамиша ахварай аквазва, Сули. Заз вун патал са хьсан кӀвалах ийиз кӀанзава, Сули. Заз ваз са хьсан савкьват ракъуриз кӀанзава... За ваз ракъурин, Сули? Вуна заз кхьихь, Сули.

Ви Луиза».

Ахпа вуна заз чар кхьена, хабар ганай хьи, бес, вун чиниз кӀвалахал хквезва... Акъван зун шад хьанай, Луиза, акъван зун шад хьанай...

Вун за мадни вокзалдал кьаршиламишнай... Зани зи дуст Гурама, мадни са дуст авай, Нина Васильевнадин гада... Виктор...

Поезддай эвичӀайла вун зи гардандиз гадар хьанай, Луиза... Вуна заз яру перем бахшна, за ваз – косынка...

Чун гьар юкъуз гьуьлел фидай, Луиза. Яраб вун исятда гьинал алатӀа?

Нихъ галаз аватIа? Къуй вун гинал кIан хъайитIани хъурай, къуй вун нихъ галаз хъайитIани хъурай, къуй ви бахтлувилел вун чидайбур пехил хъурай, Луиза...

Ви рикIел аламани, садра за ваз са къужах ацIай цуьквер маса къачунай гъа-а-а! Гъар рангунин цуьквер... Ви рикIел аламани, садра ви тIуб дакIунай... Ваз духтуррихъай кичIедай, захъай – ваъ! За ви тIуб «операция» гьикI аву-найтIа, рикIел аламани, Луиза?

Ви рикIел аламани зун Грозныйдин нафтIадин техникумдиз гъазур хъайи-вал?

Техникумдиз гъазур хъана, Грозныйдиз фидайдалай вилик, садра вуна заз лагъанай, Луиза:

– Сули, кIвалахал инсанри фитнеяр ийизва... Зун мад куьниз къведач, Сули...

Зунни зи дуст Гурам къилдин хсуси кIвалера яшамиш жезвай.

– Вучиз?

– Абуру лугъузва хъи, зун йифиз куьна амуькзава...

– АкI ятIа, вун гила йифериз чина амуька... ГъакI хъайила абуру лугъудайди я, вун чина йифериз амуькзавач...

– Вун хъуьрезва, Сули... Амма абуру закай пис фикирарзава...

Зун кIелиз физвай, Луиза. Заз вун квадриз кичIе тир... Зун вакай чара же-звай. Заз вучIдатIа чизмачир...

– Вун зи свас хъухъ, Луиза, – лагъанай за ваз. Япал лагъанай.

Эвленмиш хъайила вуч жедай къван? Яшарни чи агаькзавай...

Бес хайибуруз вучда? Диде? Буба? Къве йис тир зун абурун патав хъфин тавуна. Вуч фад алатиз физва и йисар? Акуна, такуна.

Дидедиз заз гъвечи чIавуз мехъериз кIандай... Зи мехъерикай ада вичин рикIин эрзиман мурад лугъудай. ГьикI жен хъи, гила за диде галачиз мехъер ийида?

Нина Васильевнадиз за мехъерна кIандачир.

– Бес кIелиз фидачни?

– Фида.

– Яшамиш гьикI жеда?

– Чка жагъида...

– ЯтIа ая... Четин жеда ваз, Сули... Вахт туш...

КIанзавачир Нина Васильевнадиз за мехъерна. ЯтIани за авунай, Луиза. Заз кичIе тир вун квадриз, гъакI хъайила, мехъернай, Луиза... Багъдавай ресторанда. Заз мехъер виш манатдай ацуькнай. Къведан пулдихъ санал за ваз са тупIални къачунай. Вуна жуван хайибуруз, диде-бубадиз телеграмма ракъурнай. «Зун гъуьлуьз фена». За садазни хабарначир...

Кесибилиз килиг тавуна, чаз са кровать авай, са куьгъне диван авай, са стол, къве стул, са къат месер... Къилинди, чун бахтавар тир, Луиза...

Чун чIехи хзандин бубани диде хъиз, базардизни фидай... Чна примусдал хуьрекарни гъазурдай... Заз къацу хъач-мач гзаф кIандай, ваз – тавада къа-вурмишнавай чIулав лекъер...

РикIел аламани, Луиза, садра за базардай еке са къарпуз маса къачурла, ваз аламат хъанай гъаа-а! Вуна тадиз хабар къунай:

– О-о-о, Сули, бес чна ам кIвализ гьикI хутахда?

– Грузовикдаваз, – лагъанай за. – Са пар ялдай машин къада чна...
– Са гъамбал яхъ, – лагъанай вуна, Луиза. Къемеди гафар акъатдай вай, Луиза, гъакъван къемеди...

Ви рикел аламани, чна гъихътин мерж къунайта? Эгер зун техникумдиз къабулназ хъуй, чун Кавказдиз, Гуржистан галай патахъ сиягъатдиз экъечІ-да... Вуна заз, гъеле экзаменар башламиш тахъанмаз, гъеле сиягъатдиз экъечІ тавунмаз, хабар ганай, Луиза:

– Аку, Сули, зун ламрал акъахдай туш, гъа! Зун анжах балкІандал! Лацу балкІандал...

Зун хъуьренай ви гафарал, Луиза. И гъвечІи буйдин ваз, аял хътин биціи ваз къакъан лацу балкІандал акъахиз кІан хъунал хъуьренай зун...

Гъинва вун, исятда Луиза? Вун нин паб я? Вун сагъ-саламат яни? Регъимлу, хъуьтуьл рикІ авай вахъ, Луиза...

Садра чун, къуншияр вири санал кІватІ хъана, гъаятдал ацукънавайла, чи гъаятдиз са къуьзуь кас атанай. Гъилик са чемодан квай, вични суалдин ишара хъиз аквадай къуьзуь итим атанай. Рикел хтанани?

– Куьна кицлер авани? – хабар къунай ада са къадар яргъал аламаз.

– О-о-о! Кицлер! – лагъана, шад хъанай чи къунши даргиви. – Абур чина са шумуд ава...

Къуьзуь, юкъ какурда са кам къулухъ, къачуна, мад хабар къунай:

– Куьне абур зунжурда вучиз хуьзвач?

– КІасдайбур туш, – лагъанай даргиви зарафатчиди. – Сиве сарар амачир... Сад гурцІул я...

– А-ан-ан, – авунай къуьзуьда, зарафатдин гъавурда акъуна. – Зарафатмир ман... Гъахътин зарафатар жедани, е-е? Вуна заз кичлерар авуна. Зун бытовой комбинатдай атанвай шуьшеяр твадай устІар я, е-е!

– Ам чи балхундинни дакІаррин шуьшеяр тваз атанвайди я, Сули, – лагъанай вуна, Луиза, – Адаз за эверайди я... Къарагъа! Куьмека...

– Сад... Къвед. Пуд... Къуд... Вад... Ругуд... Ирид... Ирид шуьше, – лагъанай шуьшеяр твадайда... Ирид шуьше – цІувад манат я гъа-а, ахпа лагъанач, лугъумир... Вуна зи къил акадарна гъа-а – лагъана ам зарафатчи даргивидихъ элкъвенай. – Ирид шуьше – къудкъад манат я... За вуч лагъанай? ЦІувад? Зун чашмиш хъана... Аку, ирид шуьше – къудкъад манат...

– О-о-о! – ван хкажнай къуншийри. – Вун дили хъанва. Гзаф багъа я! Абур вучтин шуьшеяр я, ахътин...

– Куьне гъакІ лугъузвани? – лагъанай шуьшеяр твадайда. – Куьне гъакІ лугъузватІа, зун хъфена... Сагърай!

Рикел аламани, Луиза, шуьшеяр твадай къуьзуьди элкъвена хъфенай, амма са декъикадилаи хъиз, мадни хтана, лагъанай:

– Зи шуьшеяр яцІубур я. Чир хъанани?

– ЯтІани, гзаф багъа я, – жаваб ганай къуншийри.

– Зи шуьшеяр яцІубурни я, къацубурни, – лагъанай шуьшеяр твадайда. – Гила чир хъанани, вучиз багъа ятІа?

Са шумуд сеферда варарин патав къван хъфиз, ахпа мад элкъвез хквез, эхирни ада лагъанай:

– Са шуьше вад манат... Аку, мад идалай са кІусни агъуз эвичІдай туш гъа-а! Зун гъахътин кас я... Са шуьше – вад манат...

Рикел хквезвани, Луиза? А шуьшеяр твадай къуьзуьдаз ахпа вуч хъанай?

А шуьшеяр твадайдал вири хьуьренай, амма са ваз адан язух атанай. Ваз лап шехьиз клан хьанай. Рикел аламани, сиве гъвечи михер къуна, къуьзуь устлар асклан гурарай виниз хкаж хьанай. Къуд кларцин гурарай... Ада са гъиле кутла къуна, муькуь гъиливди шуьше туьклуьрзавай... Сивени са цувад мих къунвай. Чун гъаятдал акъвазнавай, вун клвалевай ва гъикл хьанатлани, садни акунай заз, къуьзуь устлар акъахнавай гурами ян гана, гурамни къуьзуь устлар къведни санал ярх хьана...

Тадиз агакьна ярх хьанвай устлардив, чна вирида санал хкажнай ам клвачел, амма устларди гафни талгана, мадни юкь агъузна, гъилер чилиз янай... Хурхур ийиз!

Хурхурнай устларди гъа икл акъвазна! Чун лагъайтла, хьуьрена, члагана фенай...

Гъа икл, вири хьуьрезвай, устларди гъилер чилиз яна, къуд клвачел акъвазна, хурхурзавай...

Эхирни вуна, Луиза, адан къуьнел са гъил эцигна, хабар къунай:

– Ваз тлар хьанани, я дайи? Ваз вуч хьана, я дайи?

Устларди бирдан халис жанавурди хьиз сив ахъайна, вири къуватдивди хурхурна, гъугъ авуна ва вичин са гъапуз тфу авунай, вагъа и арада вай гъарай акъатнай, Луиза:

– Михе-е-е-ер!

Вич лугъумир, ярх жадайла, устларди михер туькьуьннавай къван. Са гъаб михер, вири санал... Вун регъимлу тир, Луиза, амма зун...

Чун мадни вири санал хьуьренай, амма вуна, вуна ам гъиликай къуна, клвачел къарагъарнай ва адаз артухни гъакъи ганай...

– Дурочка, – лагъанай ваз чи къунши къариди. – Ада инал хурхурдай амалар авуна вун алдатмишайди я... Заз абур хъсандиз чида...

– Къуй зун алдатмишрай, куьн тавурай, – лагъанай вуна, Луиза.

Вуна шуьшеяр твадай къуьзуьди рекъел къван рекъе тунай. Рикел аламани, Луиза?.. Заз гъвечи чалавай регъимлувал вуч ятла чидачир.

Ахпа за вун квадарнай...

Вун зи уьмуьрдиз ахвара хьиз гъахьнай, гъа ахвара хьиз, гъасятда къакъатнай, Луиза... Жувалай са регъимлувал туна, тварни, Луиза...

Зи масанди, зи азизди, мегер заз икл хьана кландайни? Чун къисметдин вацлу тухвана, Луиза. Вичин винеллай гъаклан пешер хьиз... Вичиз клани патахъ... Къисмет гъакл хьана...

Ви рикел аламани?

Зун техникумдиз къабулнай... Зун клелиз фена кланзавай... Вуна вуч лагъанай? Вучдай вуна текдиз Махачкъалада амукьна? И кардал зунни рази тушир... Амма гъайиф... За герек заочнидаказ клелдай тир, Луиза, амма вун рази тушир... Вуна лагъанай:

– Са йис хъайитлани, дуьздиз клела, Сули... Зун дидедин патав жада... Зи патахъай къайгъу чугвамир...

Эхиримжи йифиз вун, чин хьуьцуьганда туна, шехьнай, Луиза.

– Сули, – лагъанай вуна. – Вун гъинал ксайтлани, мус ксайтлани, къуй ви хьуьцуьган зи сесиналди рахаз хъурай... Заз вучиз ятлани кичле я...

Ваз зунни вахъ галаз санал, ви хайибурун патав атана, ахпа клелиз фена клан хьанай. Амма зун рази хьаначир. Вучиз лагъайтла, зи жибинда пул авачир... Махачкъаладай Астрахандиз ви хайибурун, дидедин, бубадин патав

завай гѣил ичѣиз кѣвез жедачир. Ваз ви дидедиз-бубадиз зун акуна кѣанзавай. Амма лянет хѣйи пул...

Исятдани зи вилерикай вун карагзава, Луиза...

Налугъуди, чемодан платформадал эцигна, зун ваз килигзава... Вун вагондай, шуъшедал чин илисна, заз килигзава, ва шумудни са йис я гѣа икѣ килигиз, Луиза, яргѣи, куътягъ тежер йисар...

Ви чин хѣуърезвай, амма вилер шехъзавай... Зунни ваз сефилдаказ килигзавай... Низ кѣан жеда чара жез? Гѣа и арада поезд юзанай...

Поезд юзайла, Луиза, вуна чин кѣевнай ва вун шехънай.

Мад чаз чун ахкуначирни? Ахкунай, Луиза. Амма ахквадалди зун гѣамиша вахъ муъгътеж хѣанай, Луиза.

Гагъ вун, гагъ жуван хайибур рикѣл кѣвез, заз акѣ жедай хѣи, зун са гѣихъ-тин ятѣани вилиз таквадай вацѣу тухузва... Гѣиниз? Жувазни чидач... Икѣван чѣавалди за анжах са жуван хайибурун дерт чѣугвадай, амма гила а дердерал ви дертни алава хѣхъанвай... Зун жуван хиял-фикирди, теквили агажзавай, Луиза... Амма завай зи хажалатар ваз ихтилатиз жедачир, Луиза, я кхъизни жуърѣт агакѣдачир.

Заз фикир-хиялиз, аннамишиз чир хѣанвай. Инсанриз акѣ жеда хѣи, гуя вирида са вуч ятѣани аннамишза-ва... Амма акѣ туш... За икѣван чѣавалди рикѣи гѣикѣ буюрмишайтѣа, гѣакѣ авунай, гѣа и кѣвалахди заз еке хажалатар гѣанвай... Рикѣиз кѣандайвал яшамиш хѣана виже кѣведач, акѣулди лугъудайвал яшамиш хѣана кѣанда...

Амма зун икѣван чѣавалди акѣулдивди яшамиш хѣанач, гѣавиляй и яшдаваз зи кѣилиз лацу чѣар янава... Тарсар куътягъ хѣайила, зун таниш гадаяр таквадай са кѣерехдихъ скамейкадал ацукѣдай ва зун алатиз физвай инсанрин чинриз килигдай, за бахтлубурни бахтсузбур чара ийидай.

Акуралди. Налугъуди, абурун чинрал кхѣенвай.

Кѣвализ за чар кхѣизмачир.

Зи гѣар са кѣайгъу жуван хиве авай.

Са бязи вахтара зун жуван юлдашрал пехил жедай, амма ахпа зун жуван кѣисметди лигимарнай.

Зун и дуъньядал гѣич са касдилайни аслу тушир.

Зун и дуъньядал гѣич са касдизни буржлу тушир.

Гѣа и гѣиссери, залай аслу тушиз зи хурудиз гѣахъай ва ана муг авур гѣиссери, зун виридавай кѣакѣудзавай, зун виридавай яргѣаз ийизвай.

Зи хайибурувайни, зи юлдашривайни.

Зи кѣилих акваз-акваз дегиш хѣанвай. Гѣич са касдизни хуш тежедай патахъ дегиш жезвай, Луиза.

Анжах тек са вун рикѣл атайла, зи рикѣ регѣимлувилив ацѣудай, Луиза. Амма вунни закай яргѣара авай, зи масанди.

Вуна заз гѣар гѣафтеда са чар кхѣидай, Луиза. Гѣар гѣафтеда садра вун захъ галаз телефондайни рахадай. Вуна гѣар сеферда завай куъниз мугъманвилиз атун тѣалабдай. Эхирни зун куъниз атанай. Хѣуътѣуън каникулриз.

Рикѣл аламани, Луиза? Астраханда пурпу-пурпу жив кѣвазвай. Памбагар хѣтин еке, хѣуътуъл пилтеяр.

Живер иербур тир, гѣаваярни хѣсанбур тир, амма куъ кѣвалин гѣаваяр кѣайибур тир, тек са зун патал. Вучиз? Заз гѣеле са куъникайни хабар тушир...

Зун куьниз атайла, куь бубади чуруяр твазвай, ам вичин кардал машгьул тир, ахпа, са кьадар вахтар ала-тайла, пек-партал алуькІна, столдихь ацуькьайла, ада залди вичин яцІу ва хьуьтуьл гьил яргьи авунай.

– Аркадий Альферович – лагъанай ада, кьайиз-кьайиз зи вилериз килигна. – Начальник планового отдела СМУ-3.

Луиза, вуна столдал хуьрек-затІ эцигзавай. Вуна чаз фикир гузвачир, ви чина нур гьатнавай, шадвиляй, гьелбетда, амма Аркадий Альферовичан чин акур зун агаж хьанвай.

– За квез са коньяк гьанва, – лагъанай за Аркадий Альферовичаз. – Дагестанский коньяк.

Чун кьведни кис хьанвай. Эхирни рахадай маса гаф жагъун тавуна, за жуван коньяк столдал эцигнай.

– Заз водка ава, – жаваб ганай ада.

Са арадила вун больницадиз фенай. Куь диде больницада кьатканвай. Ваз чи арада хьайи ихтилатрикай хабар хьаначир.

– Куьне, значит, кІелзава, яни? – хабар кьунай Аркадий Альферовича. – Гьасятда чир жада.

Столдал недай-хьвадай вири алай. За вуч жаваб гудатІа гуьзлемиш тавуна, ада рюмкайриз цана, алава хьувунай:

– Луиза, значит, квез гьуьлуьз фена, яни? Ада суалар гудайла, за кьил юзурзавай. Бес куь планар гьихьтинбур я?

– Виридан хьтин, – лагъанай за. – Вад йисанбур. – Зун акваз-акваз яру жезвайди заз чизвай.

– Вуна государственный планар анихь тур, – хьел аваз килигна заз Аркадий Альферович. – Ваз жуван планар авани?

– Ваъ, – за хиве кьуна.

Идаз завай вуч кІанзаватІа, зун гьавурда акъазвачир.

Ибур вучтин суалар я? Планар...

Амма яцІу, гирдимар хьтин гьилер авай, хьуькьвен якІар гардандилай агъуз аватзавай, ацІай вацран чин алай, секин еке вилерин, кьелечІ яргьи пІузаррин Аркадий Альферович заз килигиз акъвазнавай.

– Гьайиф, – лагъана ада. – Квехь куь са планни авач... Пара кьван гьайиф... Бес икІ хьайила куь гележег гьйкІ жада? Бес куьне ахпа вучдайди я?

Ахпа ада зи вилик са рюмка эцигна.

– Кун гьи миллет я?

– Лезги.

– Лезги-и? Лезги... И чи Луизадихь галаз гзаф вахтунда жадай фикир авани?

– Са гьафте, – лагъана за. Бирдан ам садлагъана шад хьана.

– Вот, вот! Молодец! Хиве кьуна...

Заз акваз-акваз гила и касдикай хьел кьвезвай.

– Вуч хиве кьазва? – хабар кьуна за.

– Куьн эвел чи рушарал эвленмиш жада, – лагъана ада. – Амма ахпа... Эвленмиш жада куьн, амма са кьадар яшамиш хьана, ахпа чара жада куьн. Гьа и кар пис я, – ада пашмандиз кьил юзурна.

– И куьн лугьурди вуж я? – жузуна за. – Куьне зун лугьузвани?

– Вунни, вун хьтин масабурни... Куьн вири са гафар тушни?

– Ваъ, вири са гафар туш, – лагъана за.

– Вучиз? Вири са гафар я... Ваз чидани? Луизадин чѣхи вахни са осетиндиз гъуьлуьз фенай... Гила ада зи руш гадарна... Ам хъфена вичин Гуржистандиз... Гъана яшамиш жезва... Таймураз лугъуз, са бугъа хъгинди тир... Белки, квез ам чидатІа?

– Зун Катрамакандай я, – лагъана за.

– Са гафар я, – лагъана ада. – Осетин, гуржи, лезги...

– За Таймуразан жаваб гузвач, – лагъана за.

Аркадий Альферовича зарафатзавачир. Зал акваз-акваз ифин акъалтзавай... Ифин акъалтзавай зал, амма кьил акваз-акваз хура гъатзавай. Заз жуван дердер, къайгъуяр тІимил авай, гила и касдин чѣхи рушан дертни за чІугуна кІанзавай... Са гъина ятІани авай залумдин хва Таймураз патални гила за жаваб гана кІанзавай. КІвал чІур хъайи...

Аркадий Альферовичан чин мегърибан чин тир. Вилерни рикІиз хушбур тир. Адаз са кІусни хъел авачир. Ам захъ галаз вичин таюнихъ галаз хъиз рахазвай.

– Квез диде-буба авани?

– Ава, – за кьил агъузна. Дуьз лагъайтІа, зи кьил агъуз хъана.

– Заз хабар я, куьн кІваляй гьикІ катнатІа... Куьн... за квез лугъун... Заз акъуллу яз аквазвач... Квез куь хайи дидени кІани туш...

– Ам квез талуьк туш! – лагъана за хъел аваз, кьил хкажна. – Зи диде-буба динж тур!

– Хъуй, – лагъана Аркадий Альферовича. – Амма квез чир хъухъ... За квел ихтибардач... Зун рушан буба я... За ам и кІваляй санизни ахъайдач...

– Квевай и гаф гъасятда лугъуз жадай.

Гъа и арада вун хтана акъатнай, Луиза. Ваз чи рахунрикай хабар тушир. Аркадий Альферович гъиниз ятІа фена, зи мезни лал хъанвай.

Луиза, ваз и кІвалах чиз, вуна заз гъамиша куьниз вучиз эверзавай? Зунни вун гъаятдиз экъечІнай, Луиза. Чун къвал-къвала скамейкадал ацукънай. Аквадай гъаларай, ваз ви дахдинни зи арада хъайи ихтилат аян хъанвай... Чун къведни киснавай ва чи винел пурпу-пурпу живер къвазвай...

Вуна зун чѣхи вахан кІвализ тухванай. Вун кисна шехъзавай, Луиза. Заз ви рикІикай хабар тушир... Гъавиляй зун вахъ галаз санал чѣхи вахан кІвализ рекъе гъатнай. Белки, адан рикІе регъим авайтІа? Амма рак ахъайна, зун акурла ва вуж ятІа чир хъайила... Ада вичин чин акІ чІурнай хъи, налугъуди, адан кІвализ инсан ваъ, яхцІур дережа къай атана...

Заз чидай гъа икІ жадайди, Луиза. Заз ви язух тир. Зун анжах ви хатурдай адан кІвализ атанай.

Гьикъван хъайитІани ам дишегъли тир. Инсафлу хъун герек тир.

Ам Таймуразахъ галаз чара хъана лугъуз, я зун, я вун тахсирлу тушир.

Аквадай гъаларай, абуру, и залумри Таймуразан кьисасар чалай къахчузвай, валайни залай, Луиза. Инсафсузри. Ви чѣхи вах дивандал ярх хъанвай. Зунни кисна ацукънай.

Вун амазмай, гагъ инихъ, гагъ анихъ килигиз, Луиза. ВучдатІа чин тийиз. Ваз зи гъалдикай хабар тир, Луиза, гъакІ хъайила, ви вилерал накъвар алай...

Ирид цаварилай а патай заз экв гузвай, чими гъед зи, ваз зи гъалдикай хабар тир, азни ви гъалдикай хабар тир, Луиза.

Чѣхи вах ярх хъана дивандал телевизордиз килигзавай, налугъуди, адаз

анай са вуч ятлани гуърчег затI аквазвай, амма заз чизвай хьи, адаз анай са затIни аквазвач... Вунни кис хъанвай, зунни, Луиза, анжах къецел гару уѣт язвай.

Йиф алукънавай, гару уѣт ягъиз, куъчейраллай фонаррал жив вегъезвай пехъи йиф... Вири тIебиатди агъ чIугваз, суза ийизвай гурбагур йиф... Эхирни вуна, Луиза, ви чIехи вахаз кухнядиз эвернай. Ада ваз гъикI векъидаказ жаваб ганайтIа, заз ван хъанай.

– Ваъ! Гудач за ихтияр!

Адаз чун кIвале таз кIанзавачир. Ацукънавай чкадал зи кIаник пIузар зурзазвай. Ваз куъна икI жедайди чиз, вуна заз куъниз вучиз хъша лугъудай, Луиза?

Мегер ихътин къай авай йифиз, ихътин , тIурфанди къув язавай йифиз кIвализ атай инсан къецел чукуриз жедайни? ГъакIан инсан анихъ акъвазрай. Зун куъ мукъва кас я, зун куъ вахан гъуъл я, зун студент я, захъ кIвал авач, кIвал хъанайтIа, мегер зун иниз къведайни?

Гъиниз фида? Вокзалдал?

Къарагъна кIвачел, за кухнядин рак ахъайна.

– Адал вуч тахсир ала, адал? – лугъузвай на, Луиза. – Ви гафар сиве амаз, зани зи гафар лагъанай:

– Ваз чир хъана кIандатIа, а Таймураз зи хайи стха я! И вун гадарнавай Таймураз! Вири Гуржистанда адалай акъуллу гада авайди туш!

Ахпа за ви гъиликай къунай, Луиза. Къуна гъиликай, за вун аял хъиз адан кIвалей акъуднай, Луиза. Акъудна вун къецел, акI за жуван гуъгъуънай адан рак гелянай хьи, чилел са шумуд сувагъ аватнай...

Луиза, вуна зун гъиликай къуна куънихъ ялнай, за вун – вокзалдихъ. Вун шехънай, Луиза. Вун шехъзавайди акурла, зун ваз муътIуъгъ хъанай. Зун вахъ галаз куъниз хтанай... Зун вучиз хтанайтIа чидани ваз? Эвелни-эвел Аркадий Альферовичаз са шумуд гаф лугъуз. Гила заз адакай я регъуъ тушир, я кичIе. Адан вилин къенез килигиз, за адаз къве гаф лугъудай... Зун къил тик къуна хтанай...

Амма Аркадий Альферович кIвале авачир. Ам йифизни хтаначир. Зун кухняда ацукънай, кIвализ за мад кам къачуначир...

А йиф зи уъмуърда виридалайни яргъи йиф хъанай, Луиза.

Вун шехъзавай, Луиза, зунни лал кас хъиз, кисна ваз килигзавай.

Вири йифди къецел тIурфан, зи рикIе чайгъун, ви вилерални накъвар, туъкъуъл накъвар... КIвал чIур хъайи Таймураза заз авур кIвалах аку тIун! Зун гагъ хъуърезвай, гагъ шехъзавай...

Ахпа зи рикIел жуван коньяк хтанай.

Вучда? Коньяк ахъайдани? Ахъайна шуъше, са рюмка хъвайила, садни акунай заз, зи къуърнер зурзазва. Зи беден шехъзавай...

Луиза... Луиза, ирид цаварилай а патай заз экв ракъурзавай зи чими гъед, Луиза, гъа йикъалай инихъ зун гъамиша сефил я, зун гъамиша ялгъуз ва пашман я, Луиза.

Садзни герек амачир зун, къуърнер зурзана, зи беден шехънай куъ кухняда, Луиза...

Пакамахъ вуна заз са истикан нек цанай, ви рикIел аламани?

Стакан хкажна, са хупI авурла, зи рикIел хайи дидедин гафар-къаргъиш хтанай: «За гайи нек ви вилерай хтурай!»

Вуна гайи истикандай хуп! авур нек зи туьтуьна ак!анай, Луиза, ахпа адакай накъвар хъана, ам зи вилерай хтанай...

Жуван портфелни къуна, зун куь к!валаяй экъеч!най. Мад вавай зун акъ-вазриз жедачир, Луиза.

– Диде к!валеваз хъанайт!а, ик! жедачир, Сули, – лугъузвай вуна. – Ви вилерал мадни накъвар атанвай... Вуна жува-жув квадарнавай, Луиза, ваз вучдат!а чизмачир... За ваз эхиримжи гаф хъиз лагъанай:

– Хкягъа, я инихъ, я анихъ!

Вун, кисна, шехънай, Луиза. За мадни тикрарнай:

– Я ви хайибур, я зун!

Ви вилерни, ви чинни михъиз дегиш хъанай, Луиза.

– Диде больницада ава, Сули...

За мадни тикрарнай:

– Я зун, я ви хайибур!

Луиза, зун поездда пенжердин шуьшедив гвай. Зун перрондал акъвазнавай ваз килигзавай, кьил хура аваз, вилел нагъв алаз...

Яраб Аллагъ, зи вилерайни накъвар къвезвай жал?

Ваъ. Зак хъел квай...

Зи къисмет тахъай бахт, Луиза... масанди, к!аниди... бажагъат чун сад садаз ахквада... Селли вахаз ухшарди, къат! хъайи рик!ин мани, Луиза зи...

Вагонда са десте гадаярни рушар авай... Вирини шад-бахтаварбур, манияр лугъуз, хъуьрезвайбур... Амма зи къаншарда ацукънавай тек са руша, вичин мет!ел гъил эцигна, чин агажна, сефил-сефил залай са вил аладариз, мадни са гъиливди вичин мет к!евзавай... Гъа и са рушаз заз хъиз, еке хажалат авай, еке... Яраб адан дерт вуч тирт!а? Килигайт!а, адан гуьлуьт къазун хъанва... Ада гъа къазун хъанвай чка к!евзавай, гъа къазун хъанвай гуьлуьтди ам сефиларнавай... Эй бахтавар...

Эй бахтавар, ваз гуьлуьт къазун хъана лугъуз икъван дерт хъайила, эй бахтавар, бес заз, хайибурувай магърум хъанвай заз, к!ани сусавай магърум хъанвай заз гъихътин дерт жеда? Зи уьмуьр вири къат!-къат! хъанва, ви гуьлуьтдай са т!екв акъатнава... Вавай ц!ийи гуьлуьтар маса къачуз жеда, эй бахтавар. Бес за вучда? Заз мад хайи диде, хайи буба гъинай хъжеда? Бес заз мад сеферда Луиза гъинай хъжеда!

Луиза... Зи рик!ин кеменчиди тикрарзавай сес... Инсафсуз, регъимсуз, амансуз къисмет...

Зи рик!е гъа йикъалай гъвеч!и аял шехъзава, Луиза...

Зун а юкъуз къвердавай вавай яргъаз жезвай, Луиза, ва яргъал хъунивай зи вилерикай перрондал кьил агъузна, тек амай, кьил агъузна шехъзавай вун карагзавай.

Са йис вилик чун саналлай, зи масанди...

Бахтни хъанай, шадни хъанай, саналлаз, Луиза.

Амма гила къисметди чун къакъудна... Поезддин чархарини гъа и гаф тикрарзавай...

– Къа-къуд-на! Къа-къуд-на! Къа-къуд-на!

Зи рик!ини, поезддин чархарини...

За ваз чар кхъеначир, Луиза, амма вуна заз кхъенай, вуна заз кхъенай хъи:

«Сули, зи азизди, зи авай-авачирди!

Эгер захъ диде-буба авачиртIа, зун вахъ галаз дуъньядин а кьилизни фидай. Сули, чи хзанда кьал авай. Диде азарлу хъана больницада кьатканвай. Чехи вахахъ вичин дердер авай... Гъа и арада виридан хъел чалай аладарнавай. Чак садакни са тахсирни квачиз, чун виридан кьурбанд жезва. Гьелбетда, Сули, зи будадини, вахани, гьич садани хъсан кIвалах авунач, ятIани, вуна абуруз багъишламишун герек я, вун абурун гъавурда дуъздиз акъун герек я, Сули. Ви рикI жумартди хъун герек я... Ваз чидани, зи чIехи вахан гъуьлуь вад йисуз кIелайди ва вад йисуз ам чи кIвале хъайиди... Вун рикI гегъенш итим хъун герек я, Сули. Вун чакай инжиклу жемир. Эгер диде авачиртIа, за жув вун патал кьурбанд ийидай, амма заз дидедин язух я, завай адан гафунал гаф эцигиз жедач. Гьелбетда, ви араяр чи хзандихъ галаз къайи хъанва, ятIани вун регъимлу хъухъ, Сули, зи хайибурун гъавурда акъун лазим я. Вун чна вирида гуьзлемишзава, Сули.

Ви Луиза».

Гуьгъуьнай алава хъувунвай:

«И чар за ваз кхъена кьве гъафте я, Сули. Исятда зун азарлу хъанва. Зи рикI тIазва. Чидач, больницада кьаткидатIа, вучдатIа. Духтурди больницадиз вач лугъузва. Сули, зи азизди, са юкъуз хъайитIани чиниз хтана, ахпа хъвач. Ваз минет хъуй, Сули, са сят хъайитIани хъша, жув кьалурна, ахпа хъвач.

Луиза».

За ваз жаваб ганачир, Луиза.

Зи рикI шехъзавай, ятIани за ваз жаваб ганачир, Луиза, вучиз лагъайтIа вун зун патал кьенвай.

Ваз зи рикIикай мурк хъанвайди хабар тушир, зи масан Луиза. Зи чими гъед. Вуна заз телефондай рахаз эвернай. РикIел аламани? Гзаф векъиз раханай зун вахъ галаз. Луиза. Вун мадни шехъзавайди заз чизвай. Заз чизвай, амма зи рикIикай мурк хъанвай... Ахпа общежитидиз хтайла, за ваз чар кхъенай:

«Луиза, эгер жедачIа, заз багъшиламшиа. Заз чида – зун туьнт я. Ваз минет хъурай, мад садрани заз: «чиниз хтана, хъвач» – лугъумир, я кхъимир. И гафарин ван хъайила, зи сас-сара акIизва. Вуна жуван хайибуруз лагъ хьи, къуй абуру ваз кутугай, чпиз кIани, чпиз лайихлу кас жагъуррай. Чи арада дагълар, дагъарар хъанва, Луиза. Завай абурулай кам ийиз жедач, зи масанди, куз-хъукъуз амукайтIани, вири уьмуьрда ви дердинай дили хъайитIани, къув ягъиз шехъайтIани, завай а дагъларилай, а дагъаррилай кам ийиз жедач, Луиза. И дуъньядал заз виридалайни багъади, виридалайни масанди...»

За ваз и чар кхъенай, амма ракъурначир. Зи жуьрэт агакъначир, Луиза.

Заз чидай зун инсафсуз тирди.

Заз чидай вун зун патал шехъзавайди.

Заз чидай вун гьич са кIусни зи вилик батIул туширди. Гъавиляй за ваз и чар ракъурначир. Зун жувазни течиз, куз-хъукъуз, къавурмиш жезвай, Луиза. Заз акI тир хьи, са вуч ятIани хъун герек я, чи арада хъанвай и дагъар квахъун герек я, за гъавиляй ваз жаваб гузвачир.

Заз акI тир хьи, са ни ятIани, къуй ви бубади ва я ви ваха заз чар кхъин

герек я... ТахъайтІа, абурукай са вуж ятІани зи патав къведа... Ахпа за вири инжиклувилер рикІелай алудда, чи араяр дуъз хъжеда, Луиза... За икІ фикирзавай... Яраб эркинвилин лишан тиртІа? Белки, зун къадарсуз такабур тиртІа?

Амма са шумуд йикъалай кхъей чарчивди вуна зун къенай, михъиз къенай, Луиза. Гъайиф, гъа и чар вуна заз кхъена кІандачир, Луиза:

«Сули, къуй гъаКІ хъурай. Чй арада вири куътягъ хъана. Заз вун чидач, ваз–зун. Вун чи гъавурда акъазвач, чун–ви, Сули. Мад икІ гъикъван хъурай? За ваз чарар кхъизва, вуна жаваб гузвач, телефондай рахадайла, вуна чаз виридаз экъуьгъзава, кутугнавачир гафар лугъузва. За ваз вуч ийин, Сули? Лагъ, ви вилик метІерал акъваздани? Сагърай вун. Вун гъа икъван инсафсуз, зулумкар инсан ятІани, Сули заз анжах ви бахтаварвал, ви кІубанвал кІанда. Къуй къисметди ваз хъвер авурай, Сули. Яшамиш хъухъ жуваз. Ваз жувалай гъейри Маса са касни кІандайди туш. Зазни мад вун ахкваз кІандач.

Луиза, Луиза... Гъикъван чун сад садаз къайи хъанай! Садакни гъич са тахсирни квачиз... Белки, зун тахсиркар тир жал? Амма заз а вахтунда и кар чидачир, Луиза. Зун гъакъикъатда маса касдин гъавурда акъадачир. Гъич са касдинни. Са тІимил виликдай са ви гъавурда акъадай, ахпа ви гъавурдани акъадачир... Гила вунни зи гъавурда акъазмачир, Луиза... За ваз вуч лугъун? ЧІулав хъана къекъвез жедай зун, са касдихъ галазни рахан тийиз... Гъамиша жув жуваз... Гъамиша ялгъуз.

За йифен сменада кІалахни ийизвай, кІелни. Экзаменар за гъикІ вахкуз-вайтІа, зи рикІелни аламач, Луиза. Экзаменар низ аквазвай? Ктаб ни гъиле къазвай? Вучзамай за ктабдикайни, экзамендикайни?... Зун са куънини шад ийизмачир, заз цававай ракъинини чими ийизмачир... Юлдашризни и кар аквазвай, абур зун патал гъамиша даях жезвай, абуру гъар са карда зи къайгъу чІугвазвай... Са гафни раханачтІани, абуруз вири аян тир, хабар тир... ЯтІани, абур юлдашар тир, вун тушир, Луиза, абур диде-буба тушир...

Дуъньядал гзаф еке хажалатар, дердер жеда, Луиза, Гзаф зурба, садрани, са вахтундани рикІелай тефидайбур, Луиза, амма виридалайни еке дерт, рикІ къарсурдай чІулав хажалат, заз чиз, анжах сад я... И дуъньядал жув кІани инсан авачирди чир хъун, гъисс авун... Ялгъузвал, теквал, Луиза, о-о-о-о, акъван зурба дерт и дерт я, акъван зурба... Жув кІани инсан авачирди чир хъун...

Бязи вахтара завай давам гуз жедачир, зун почтадиз фидай, Луиза, за вахъ галаз ихтилат заказ гудай, ва атана, гъа рахадай вахт агакъайла, зун элкъвена, агаж хъана, сас-сарал илисна, общежитидиз хкведай, Луиза...

Ахпа вуна михъиз развод ганай...

Анжах са тІвар амукънай зун патал, Луиза. Низ чидай, зи бахт икъван мишекъат жедайди?

Вун гъина кІантІани, нихъ галаз кІантІани, хъурай, Луиза, зи рикІин лап деринравай пак мурад вун бахтлу хъун я.

Гъайиф хъи, вахтунда зи къилиз и фикир атаначир.

Мадни са мурад ава: заз акІ кІандай хъи, къе йифиз ваз зун ахварай акун. За Къванцин Стхадин патав ацукъна, вахъ галаз ийизвай ихтилатар ваз аян хъун, Луиза.

Яраб, ваз зун ахварай аквазматІа? Ваз зи хъуьцуьганди ви сесиналди ван авуна кІандай, ви рикІел аламани?

Яраб, ви хъуьцуганди зи сесиналди ванзаватІа?

IV

Лугьуда хьи, тIурфандилай гуьгъуьна ракъини гзаф чими ийида. Амма зи рагъ акваз-акваз хкахънай, Къванцин Стха!

Ам хкахънай, адахъ галаз санал зи вири мурадар, зи вири эрзиманар, зи жегылвал, зи... вири, вири, Къванцин Стха.

Эхиримжи экзамен вахкана, зун поездда акъахнай. Хайи патахъ хквез. Эвелни-эвел зун Махачкъаладиз хтанай.

Хтана Махачкъаладиз, заз катрамаканвийрикай са кас акваз кIан хъанай. Гьикъван хъайитIани, хуьруьнвиар я. Хуьре вуч хабар аватIа чирна кIанзавай. Зи дах хуьре авани, тахъайтIа ам Кубандиз хъфенвани? Белки, ада дидени Кубандиз хутахна?

Катрамаканвийрикай кас аквадалди, зун Гурам акун патал куьгъне общежитидиз рекъе гъатна. Ам общежитида амазмайтIа?

Са йис хъанвай заз Гурамакай хабар авачиз.

– Исятда абур са десте санал гъуьлел фена, – лагъана вахтадаллай дишегълиди. – Тади авуртIа, вун агакъда абурув.

Амма зун абурун гуьгъуьниз феначир, зун столовойдиз фенай.

Заз гишин тир. И столовойда зани Луизади хуьрек недай. Гъамиша санал. Луиза практикадиз атайлани гуьгъуьнайни... Тамам къве йисуз чун и столовойда хайи кIвале хъиз хъанай.

Буфетчица Рая, зун акурла, лап рикIяй шад хъана. Нерин кIвенкI виниз хкаж хъана, хъвериз башламишна. Ада хабар къуна:

– О-о-о, Сули, вун аквазмачир хьи? Гъиниз фенвай?

– Санизни.

– Бес вах гъинва? Вахъ галаз жедай гъвечIиди...

За къуьнер чуькъвена.

– Са пиво ахъая.

– Ваз за къве пиво ахъайда... Вун пашман аквада хьи! Во-о, вун вуч дегиш хъанва? Пел вири биришар хъанва... Къве йис тир вун такваз... Вах гъуьлуьз фенани?

– Ву-уж?

– Вах, вах! Ви гъвечIи вах! Вах чидачни?

– Заз вах мус хъайиди я?

– Ваз вах мус хъайиди я?

– Вун терхеба рахазва, Рая.

– Гъамиша вахъ галаз жедай гъвечIиди! Ан, Лиза, Лиза!

– Вун ахварай рахазва, Рая.

– Зун ахварай рахазва?

– Вучзава вуна вахарикай, стхайрикай? Хабар къамир...

За вавай вах хабар къазва. Лиза, Луии-и-за!

– Вах, вах, вах! – лап хъел акатна зак. – Мад маса гаф амачни? Вах, вах, вах!

– Вот дурак, – лагъана Раяди ва ам мягтел хъана заз килигна. – За идавай ширин мецелди гаф хабар къазва, ида заз гъараярзава... Ваз за холодильник-дай акъудна пивоярни гузва, вуна заз гъараяр?! Ваз за низ хъайитIани пивояр гузвай хъиз яни, ахмакъ!

– Са шоколадни къала инихъ, – лагъана за. Пивойрин пулар дезгедал эцигна, шоколаддин пулни галаз, ва, шоколадни жуван патай Раядиз савкъват авуна,

зун тадиз столовойдай екъечІна ва заз зи гуьгъуьнай гъарайзавай Раядин ван хъана:

– Э-е-ей, Сули-и-и! Сули-и-и-и! Де хъсан я! Чухсагъул! Мад сеферда хъша-а-а!

Гурам хъайитІани жагъурна кІанзавай.

Ксудай чкадин къайгъуни чІугуна кІанзавай.

Гурам, шаксуз, пляждавай.

Зун гъуьлуьн кьерез эвичІайла, цин кьерехда къванцел ацукънавай кьуь-зудай гъасятда гъарай акъатна:

– Вуч хъана? Мад маса чка амачни?

– Заз чухъуьнагариз кІанзавач, халу, – лагъана за. – Куьн са кІусни секин-суз жемир.

Къуьзудай кІезрияр къазвай. Адак са кІвач квачир. Вичин патав газетдал ахъайнавай са шуьше «Портвейн» ва са пачка «Примаяр» эцигнавай.

– Чиг балугъривди хъвазвани? – зарафатна за.

– КІезрияр къевзвач, – лагъана, ада кьил галтадна. – Йифиз тІурфан хъана, гъуьлуьн кьерез килиг! Акунани? ГъакІ я! – ада кьенвай, хтарин цІиргъ хъиз Аквадай кІезрияр къалурна. Абур жергедаваз дуьзмиш хъанвай...

Зун мяггтел хъана.

ТІурфан хъайила, кІезрияр рекьиде лагъана низ ван хъанай? Амма ингъе, къумадал...

– ТІурфан хъайила ибур рекьин вучиз ийизватІа? – жузуна за.

Къуьзудай урусди вичин вили вилер захъ элкьуьрна ва ада зун мукъуфдивди виняй агъуз фагъумна.

Аквадай гъаларай, адаз захъ галаз рахаз кІанзавачир.

Амма за адан жаваб гуьзлемишзавай.

– Рекьин? Рекьин абур – тІурфан хъайила рекьизвач.

– Гъун бес?

– ТІурфанди анжах кьенвай кІезрияр лепейралди кьерехдиз гадарзава.

– Вучиз?

– Гъуьлуьн тІебиат гъакІ я... Вичи вич михъзава.

– Бес абур рекьин вучиз ийизватІа?

– Химикатри, – лагъана ада. – Гъуьл чиркинарзава, гъакІ хъайила балугъар телеф жезва... НафтІади...

– Ибур къурурайтІа жедани? – жузуна за.

– Вучиз?

– Пиводиз.

Къуьзудай урус са виляй, хъел аваз килигна.

– Кьенвайбур? Абур кІватІун айиб тушни?

– Абур матросар хъанайтІа, кІватІдайни?

– Вуна зи кьил вучиз денг ийизва? – лагъана къуьзудай кас мад сеферда заз са виляй килигна. – Вуч матросар? Вун вучиз терхеба рахазва?

– Ваз хъел къемир, – лагъана за. – Зи бубади ихтилатдайла ван хъанай заз... Ада чеб ЧІулав гъуьлуьн кьерехдай гъа и балугъар хъиз, чан алачиз ярх хъанвайла, немсери кІватІнай лугъудай... Ахпа ам гъакІ есирда гъатнай...

Ви бубади ЧІулав гъуьлел къуллугънайни?

– Эхъ, ам лепейри кьерехдиз гадрайла, чан алачиз немсерин гъиле гъатнай... Ада ихтилатдайла, са шумуд келима ван хъанай заз...

– Чулав гъуьлел къуллугъ авурбур вири игитар я, – лагъана къуьзуь урусди. – Чулав гъуьлел къуллугъ авурбуру садани вич чан аламаз душмандив вугайди туш, чан хва.

– АкIятIа, абур и балугъар хъиз... КIезрияр хъиз...

– Бес вуна гъикI фикирнай? Вун мяггтел вучиз жезва?

– За квез гъикI лугъун? Зи буба есирда гъатна лугъуз, ам виридаз такIан тир... Ам чи хуьруьзни дяве куьтягъ хъайи са шумуд йисалай хтанай... Садазни хабарни авачиз...

Вучиз?

Мумкин я, адаз вич чина гъикI къаршиламишдатIа аян тир... Адаз Кубан-дани кIвал-югъ авай... Ада урусар регъимлу инсанар я лугъудай...

– И кIвач аку, – къуьзуь урусди вичин резиндин кIвач къалурна. – Алчах инсанар гъар сана ава, хтул... И кIвач аквазвани? Са алчахди заз вуч лагъанайтIа чидани ваз? Вуна и кIвач снаряд аватзавай чкадал жува эцигначтIа низ чида? Пенсия къачун патал... Дяве акур касдивай масадаз ахътин гаф лугъуз жедач... Амма дяве такурда ваз ахмурарда, гъа гузвай пенсияни ви вилерай хкида... Хъвадани са хупI?

За къил галтадна.

– Сагърай, халу. Зун инихъ фида. Са кас ава жагъурна кIанзавай.

– Хъсан я, алад, – лагъана къуьзуь урусди.

Къуьзуь урусдивай са къадар анихъ хъиз, заз чидай, типографияда кIвалахзавай рушар, къве гъил патахъ ахъайна хуруяр хкажна, неррал кагъазар алкIурна къумадал къатканвай. Абурун патавни Гурамни са шумуд гада ацукънавай. Къумар къугъвазвай, Хъуьрезвай, гъуьжетарзавай, гъараярзавай... Эхир хъи, уьмуьр гъалзавай.

Зун акурла, абур вири къах хъана.

Аламат аквазвай хъиз, вири заз килигна. За абурув са-садав гъил вугана, амма абур гафни рахан тийиз, мяггтел яз, заз килигзавай. Вири санал. Садани залай вил алудзавачир. Яраб ина захъ Луиза къекъвезва жал?

– Эхирни хтана акъатна, – лагъана Гурама ахмур авур тегъерда. – Луизани хтанвани?

За къил галтадна.

– Зун тек я.

Яраб ибур вири санал заз икI вучиз килигзавайтIа? Зун чашмиш хъава. Зак гъасятда къалабулукъ акатна.

– Луиза хтанвач, яни?

– Ваъ, зун тек я, Гурам.

– Вучиз?

– Чара хъана чун, – кушкушна за явашдиз. Гурам вучиз ятIа хиялриз фена. За хабар къуна:

– Куьн вири заз са жуьре килигзава эхир, Гурам? Белки, иниз Луиза хтанва? Хтанвани?

– Луиза? Луиза ваъ, Сули...

– Вуч хъанватIа дуьз лагъ, Гурам.

– Вун Катрамакандиз хъфеначни?

– Ваъ.

– Гъич садрани?

– Ваъ... Вуч хъана, Гурам?

Гъа вун Грозныйдиз феи са шумуд вацралай иниз ви диде атана акъат-
навай... Вун акваз...

– В-у-уа! – гъарай акъатна зай. – Диде-е?!

– Ун... Чи общежитидиз атанай... Къве юкъуз вич и шегьерда къекъвез
амукъна, лугъузвай... Са тИмил азарлуни хъанвай...

– ГъикI азарлу хъанвай?

– Мекъи хъанвай.

– Вокзалдал амукъна жеди.

– Эхъ.

– Зун Грозныйдиз феи са вацралай хъиз лугъузвани вуна?

– Эхъ.

– Ахпа вуч хъана, Гурам?

– Са шейни... Зи кроватдал ксана, сагъ хъхъайла, хъфена... За поездда
акъадарна... Вуна мехъерна лагъана ван хъайила, гзаф пашман хъанай...

– Атунин себеб вуч тиртIа лагъаначирни?

– Вун акваз кIанз...

– Гурам, ваз минет хъуй, ша захъ галаз вокзалдал... Зун исятда Катрама-
кандиз хъфена кIанзава...

V

Зун сурал хтанай. ВекукъэчIавай, сифте цIирери къил хкажзавай сурал...
Дидедин сурал...

Дахни Кубандиз хъфенвачир, ада колхоздин фермадал кIвалахзавай...

Сурарилай хтана зун са хейлин вахтунда чи цлан кIане, секуьдал ацукънай...
ва ахпа, зун садлагъана гадар хъана, кIвачел къарагънай...

Къарагъна кIвачел, зун дагъдиз рекъе гъатнай. Дах акун герек тир. Заз
адахъ галаз рахадай са къве гаф авай. Тадиз.

Бадеди зи гуьгъуьна гъарайнай. Къавалай:

– Геж я, я гада-а-а! Пака вач, къе фимир! Я Сули-и-и! Я гуж тахъай бала,
вун са кIусни дегиш хъанач хъи! Захъ яб акала, я Сулии-и-и!

Амма зун са касдивайни акъвазриз жедачир. Заз дахди вуч лугъудатIа чириз
кIанзавай... Ахпа... Ахпа вучдатIа, заз чизвай.

VI

Зун дахдин патав фидай жигъирдай элкъвена, ви патав атанай, Къванцин
Стха. ИкI кестирма фенайтIани жедай. Мукъварив са касни аквадачир.

Са ванни авачир.

Белки, заз гъакI тиртIа? Зун са герен ви чиниз килигнай, Къванцин Стха...
Ви къуранвай къванцин вилериз. Ви къван хъанвай чиниз...

Зун кис хъанвай, амма зи рикI вахъ галаз рахазвай, Къванцин Стха...

Зи рикI вахъ галаз рахадайла, Къванцин Стха, бирдан заз са гъихътин ятIани
ван хъанай... Алатна феи шагъвардин ван тиртIа, кушкушай инсандин ван
тиртIа, чидач... вамадни заз акI хъанай хъи, налугъуди, са ни ятIа зи къуьнел
гъил эцигна, къахчунай...

Зун садлагъана къудгъун хъана, къулухъ элкъвенай, амма мукъварив са
касни гвачир. Къуд пад вири секин тир...

Дагълари нефес къачузвачир, абур цин къеневай хъиз, гъакъван секин яз
аквадай... Амма къуд пата са гъихътин ятIани адетдинди тушир, икъван чIа-
валди заз ван тахъай са ван авай...

Зун мадни къуд патахъ килигна ва заз Самур вацІун винел къатканвай чІулав, залан, чан алай шагъмар илан хъиз, аруш жез, гьерекатзавай циф акуна...

Бирдан заз акІ хъана хъи, а цифедикай са гъихътин ятІани виридалай зурба са чан алай шей жезва... ва ам аруш жез, аруш жез, къвердавай виниз хкаж жезва...

Цавуз хкаж хъунивай, адан къил цавун аршдив агакъзава, адан вилерни, ракъар хъиз, кузва, абурай цІаяр аквазва...

Гъа и алапатдин эйбежер жанлу затІ хкаж хъана цавун аршдиз, цІайлапандин сесиналди захъ галаз рахана:

– Зун Къванцин Гададин буба, Катрамакандин къагъриманрин къагъриман Шар-ви-ли-дин буба я! КъекъечІ зи хъивай! Жуван гунагъкарвал жуван ивидалди чуъхуъх!

Бирдан за зи дуст Гураман савкъват, кІвенкІв алай чукІул, ша-а-арт авуна, ахъайна, хкажна ам къунвай эрчІи гъил виниз, вири къуватдивди жуван хурухъ гелядайла, са ни ятІани къулухъай зи гъил къуна:

– Вал тахсир алач, чан хва, – лагъана итимдин сесини.

VII

Мад зи рикІел са затІни аламач, Къванцин Стха. Садни акуна заз, зун пунадал, дахдин патав гва. Зунни дах чин-чинал ацукънава. Инал маса чубанарни ала.

– Им вуч гуълуъшан няни я? – лагъана дахди. – И няни Сулиди яргъарай гваз хтанвайди я жеди...

Чубанрин чина хъвер авай. Абуру са вуч ятІа тукІунвай. Шадлухдай. Абур чпин патав атунал шад тир.

– Вач, ингъе, тхадин патав вач, – лагъана дахди зи патав бицІи руш ракъурна. – И гъвечІи руш ваз дидеди тур ядигар я, Сули. ТІварни Селли я...

За гъвечІи Селли къужахда къуна.

– Зун и Селлини гваз бадедин патав хъфида, дах.

– Хъвач.

Зун Селли вахни къужахдаваз, агъуз, дередиз эвичІна. Селли зав игис жезвай...

– Ваз зун чир жезвани. я бицІи вах? – жузуна за.

ГъвечІи Селлиди къил юзурна.

– Шули штха е ман, – лагъана зи гардан са гъилив къужахламишна.

– Ваз зун гъинай чида? – жузуна за.

– Чида, – лагъана ада.

Агъана, чередавай рекъел эвичІайла, зун къулухъ килигна.

Дагъдин синелай, къакъан синелай чи гуъгъуъниз буба килигзавай. Къуънера япунжи авай чи буба!

Дугъриданни гила ам заз гъвечІи чІавуз дидедивай ван хъайи, дидедивай чир хъайи, цав къуънерал къадай бубадиз ухшар тир.

Гъетер гъапал къадай зи буба!..

ЦІайланадикай пІапІрус кудай зи буба!

Чи гуъгъуъниз килигзавай чи буба такабурдиз, дагъ хъиз акъвазнавай...

Агъанай Самурди гургурзавай... Ам къве патахъ пай хъана, гъа пай жезвай

чкадал рехи рагарал гадар жез, дуьнья гугрумрин сесерив ацџуриз, пехъи хъана, авахъзавай.

– Чи пехъи Самур, чи дили Самур, чи Къулан вацІ, чи масан вацІ, твах чи дердер чавай яргъаз... Акъван яргъаз твах хъи, къуй абур мад садрани къулухъ элкъуьн тахвурай, – лагъана за.

ГъвечІи Селли зи хуруда игис хъанвай.

За адан къилелай гъил алтадна.

VIII

Аквазва хъи ваз, Къванцин Стха...

Гилад зун жегъил гада яз амач.

Гзаф ятар фена Самур вацІай а вахтарилай инихъ.

ЦІийи шегъерар, цІийи хуърер кутунва.

Амма са кар гъа хъайивал, са дегишвални авачиз амазма.

Зи гунагъкарвал...

Гъелбетда, инсандин уьмуьр анжах са рангуникай ибарат туш. Мумкин я, и йифиз зи рикІел анжах чІулав рангар хтана... Йиф я, гъавиляй чІулав рангар хтана, Къванцин Стха.

Ахътин рангар ава хъи, абур йикъан экуьнал рикІел хкиз регъуь жада.

Къуй и йиф, Къванцин Стха, за жуван суд авур йиф хъурай.

Инсандин гунагъкарвал я мизан терезрив, я маса уьлчмейрив алцумиз жадач, Къванцин Стха.

ЯтІани за жуван жаза чІугвазва. Вун шагъид я, Къванцин Стха.

Бахтавар Стха, Къагъриман Стха! Яшамиш. Хъухъ вири дидейрин рикІера, яшамиш хъухъ къени, пакани ва мадни виш агъзур йисуз!

Хайи Стха, Къванцин Стха, яшамиш хъухъ вири лезги гадайрин рикІера, яшамиш хъухъ мердвални уьткъемвал чириз! Яшамиш хъухъ камаллувални жумартвал къалуриз!

Къени, пакани ва мадни агъзур-агъзур йисара!..

IX

...Югъ ахъа жадайла, Къванцин Стхадин винелай са кард элкъвезва. «Ки-ки-ки! Ки-ки-ки-ки!» Са шумудра чарх яна, ахпа ада са гъинихъ ятІани лув гузва.

Зунни кІвализ хквезва.

Гъилер далудал къуна, къуьзуь лезги итим хъиз, юкъ какурна, къуд патахъ яб акализ, яваш-яваш кІвализ хквезва.

Хтана кІвализ, зун айвандик бадеди вегъенвай месерик акахъзава. Зун гъасятда ахварал физва...

Гъа ахварал фейи са герендани заз динжвал авач.

Налугъуди, за самолетдаваз лув гузва...

Зун самолетдаваз гъиниз ятІа физва.

Зун иллюминатордай агъуз килигзава. Цав я – вили. Я и къил авач, я – а къил.

Каинатдин бушлукъ я. Захъ галаз самолетда са гада ава. БицІи гада... Зи хва...

Элкъвей, лекърен кІуф хътин нер алай, звар гъатнавай рацІамар авай, хци, цІару вилери цІарцІар гузвай, туьнт къилихрин гада...

Самолетдин кѣене за ам кѣве гѣиливди виниз хкажзава ва ада гѣа кѣакѣан-
дай заз килигиз, хѣверзава.

Гадади хѣверзава ва гѣа и арада са нин ятІани таниш сесини, гзаф мили,
гзаф мегѣрибан, ширин сесини заз эверзава:

– Сулии-и-и! Сулии-и-и!

Им нин сес я? Им нин сес я икѣван масанди? Им нин сес...

– Луиза-а-а! Луи-и-и...

Зун ахварай аватзава...

Айвандик рагъ элцифнава.

Вучда? Кѣарагъна кІанда...

Кѣарагъна, чин гѣил чуѣхвена, зун колхоздин фермадал фида.

Дахдин патав. ГѣвечІи Селлини гѣанава... Вучзава ада гатуз кІвале? Да-
гѣлара хѣсан я...

Са йифни абурухъ галаз дагѣлара, пунайрал акѣудна, элкѣвена хѣфида
зун жуван кІвалахал.

Сухокумскдиз... Нефтяник я зун гѣана.

Дугѣри я, кІвал захъ ава, амма кІвале зун гуѣзлемишзавай касни авач.
ЯтІани жува кІвалахзавай чка я, хѣфена кІанда...

Х

Гѣа икІ гѣар сеферда...

Гѣар сеферда Катрамакандиз хквез, мадни элкѣвез хѣфизва зун Сухокум-
скдиз.

Гѣар сеферда Катрамакандиз хквез, жуван аялвилихъ галаз гуѣруѣшмиш
жез, мадни чара хѣжезва зун.

Гѣа икІ шумудни са йисар алатиз физва...

Автобус вилик фива, зун пашман-пашман кѣулухъ килигзава ва зи рикІи,
пІузарри ваъ, зи рикІи, пеш хѣиз зурзаз, кѣалабулух кваз, кушкушзава:

* * *

– Вучиз ятІани, ухшар я зун ваз, хайи ватан, Катрамакан, Катрамакан.

Гѣа икІ автобус вилик физва, зун кѣулухъ килигзава ва зи Кѣванцин Стха-
ни, зи бадени, Катрамаканни – вири санал, атана-атана, эхирни са нукѣгадиз
элкѣвезва, тІвар ватан тир, ширин са нукѣгадиз.

Гѣа икІ шумудни са йисар алатиз физва.

Йисар алатиз физва ва зани вавай яргѣара, вахъ цІигел хѣайила, ширин
мани хѣиз, югѣди-йифди кушкушзава:

– Хайи ватан, масан чил! Кѣуй ви гѣар са веледдикай са агѣзур хѣуй!

Ви рухваяр уѣтквембур, рушар гуѣрчегбур хѣуй!

Кѣуй ви пакадин югъ кѣениндалай виш сеферда гуѣлуѣшан хѣуй, Хайи
ватан, Дидед ватан, Катрамакан, Катрамакан!

Шират

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ВАХТАРИН КЪУЪЛ

(Поэма)

(Эвел виликан нумрайра)

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ПАЙ

I.

Дидеярни вахар, сусар
Перт я, кылер хура гъатна.
Рехъ вилив хуъз физва йисар.
Чанарни цIун фура гъатна.
Хуър ичIи я жегъилрикай,
Дагъ - чубанрин кфилрикай.
Дишегълияр - никIе, векъе,
Фидани бес гъа икI кыле?
Амач хуъре межлис, мехъер,
Дишегълийрин назик гъилер
Туърездалла. Шумуд сефер
Шел-хвал гъатда хуъруън къене,
Шумуд хабар жеда рекъе?!

«Фикирзавай - мад чи кылел
Хажалатдиз амач чка.
Гъикъван жеда вилер варцел?
КIвалин даях хъанва яргъа.
Чапхунчидин ацIудач вил,
КIан я вилик ивидин гъуъл.
Дяведин цIай гъарнихъ къекъвез,
Етимар, ни куъмекда квез?..
Я душман! За къазва хабар:
Гъикъван жеда чаз и гужар?
Ивиар къван вилин накъвар?
РикIин тIалар?..» - диде йиф-югъ
Фикиррик ква залан, савух.

Бахтсуз рушан накъварин сел
Къвазва кисна чир тежервал.
«Ахгакънава хуъруъз са тел...
А зи ярдин гуж, иервал
Инсафсузда дяве лугъур
Къакъуддалди, рикIе гапур
Тун хъсан я... Ваъ, зун фида
Къисас вахчуз. Сагъ яз хуъда
ТIвар уьмуърлух зун амай къван...
Ваъ, фикирдач, пехъи душман
Вич ажалдиз хъурай къурбанд...
Дяве алай язух чилер,
Язух ша чи назик рикIер!»

2.

Сулейманан куъруъ чарар
Агакъзавай ярдал вичин...
Рекъе авай цIийи хабар,
Терс хабар я, амма вучин?
Бекуъран хва пис женгерай
ЭкъечIава таз сенгерар.
Маса гуз ваъ, ажуз яз ваъ,
Къил цававаз, агъуз яз ваъ.
Гада хъанва кIвале папаз,
Муштулух ни гуда адаз?
КъатIуз чизвач, жезвач рахаз,
Амма пелел дидедин нагъв
Аватиз хва жезва къучагъ.

Чизвач адаз буба вичин
Таквадайди гъич садрани,
Гъуърмет, тIарвал адан гъилин
Таквадайди гъич садрани.
Бекуърани гъвечIи хтул
Гъилел къазва тежез гугъул
Къазва, багъа аманат хъиз,
Алахъзавай саламат хуъз.
Къвез катзава йикъар чIулав.
Хзандик кваз къулан патав
Хва ахцукъдач. Къилиз къирав
Яна, диде-буба дертлуз
АкIаж, агаж жезва вахтсуз.

Зерифа, вун шехъмир, я чан -
Виридан дерт, хажалат я.

Ви стхади хвена ватан —
Ам виридаз аманат я.
Уьмуьрдизни мийир лянет,
Терс атана лугьуз кьисмет.
Бекуьр, ви хва хьана кьегьал,
Секин ая хзан са гьал.
Игитдин свас, вуна хцел
Бубадин тIвар эхциг эвел.
Ахпа хуьз тур адав рикIел.
Кьуй дамах хьуй буба адан,
Бубади хвей багъри ватан.

3.

— Зерифа, вун инал ша кван...
Заз лугьузни кIанзавачир.
Галукьнава захь чIуру ван,
Вазни хьана кIанзава чир.
— Лагъ ман, буба, мад вуч хьанва?
Стхадикай?.. Лагъ, вуч хьанва?
— Ваъ, ваъ, зазни чидач тайин,
Ихтилат я гьакIан кимин...
Сулеймана ваз гьич чар-затI
Кхъизмани? Ийимир таб.
«Вуч хьанватIа адаз яраб?»-
Цун раб гьахьна рушан рикIиз.
— Ам зи вуж я чарар кхъиз?

Бекуьрани тийиз туьгьмет
Агьузна кьил рушан вилик:
— Сулейманаз авур гьуьрмет
Гьайиф, чан руш... Кьачагъ Мелик
Кьиле авай дестеда ам
Авайдакай хьанва заз ван...-
Рушан лацу пелен юкьвал
Биришар кьвез хьана кIватIал.
— Жедай кар туш, гьикI жен чIалахъ,
Мегер намус амач адахъ?
— Чидач, бала, ахьтин алчах
КIвалах ада авунватIа,
Герек туш тIвар хкьун, бала...

Цай авачиз акъатдач гум,
Сулейман гьа рекъе ава.
Ажузармир, Зерифа, вун,
Агьзур фикир рикIе аваз.
А алчахдив вичин кьисас

Ахгакъарда, садра яваш.
Ви стхади хвена ватан,
Авуна чан адаз къурбанд.
И хаинди незва зегьер,
Тарашзава кесиб кІвалер.
Бамишарна жуван гьиссер,
Ачухдиз ам ая лянет,
Ваз тавурай халкъди туьгьмет...

Бубадин гъар гаф, чукІул хьиз,
Зерифадин гъатна чанда.
Гъиз жедани гъич акьулдиз,
Хуруда рикІ амач – къван я!
Руш хъфена, гъилери киф
Алчудариз. РикІ куз, гъайиф
Шел яз хкаж жез вилериз.
Зерифадин тик къуьнерив
Къазвачир къил чиле гъатун.
Багъри рушан акьул, къатІун,
Шумал беден сефил акун
Къуьнерал пар хъана, Бекуьр
КІвалин юкъвал къах я фекъир.

4.

МичІи йиф я. Куьчеда - къар,
Хуьрел къалин циф къатканва.
Экв аквазмай тек-бир дакІар
Ама хуьре. Халкъ ксанва.
Са шумуд кас, тийиз ван-сес,
Гъахъна секин хуьруьн къенез.
КицІ элуькъна хъана секин,
ЗатІ такурла вилиз вичин.
Нихъ илифда инсанар и,
Я дустар, я душманар хъиз?
Белки, рекъин мугъманар хъиз?
Сир вуч хъурай геж атунин?
ИкІ шаклу яз чеб тухунин?

КІамун къилел къакъан кІвалер
Акъвазнава вилик къав кваз.
Хкаж хъана, ингъе, са хъен
ГъвечІи къавал цлар къаз-къаз.
Угъри я жал ният чІуру,
Вичин нефсин кардал къару?..
Ахпа мад сад. Сад акъвазна
Цлан кІане хев хкажна

Вичел алай дар кІуртунин.
Себеб вуч я икІ тухунин?
Явашдаказ рак гатунин
Ван акъатна айвандикай.
Вуч кІан ятІа хзандивай?

— Вуж я? Вуж я? Варарихъ кІун
Вегьеначни куъне, я руш?
Ван къалура вуж ятІа вун,
Вуч кІанзава? Герек я вуж?
— Рак ачуха, Бекуър, вавди
Рахаз кІан я. Ква чак тади.
— А... Мелик? Вун геж атанва,
Зи хзан, хтул ксанва.
Жедачни къван маса чІавуз
Суьгьбет ийиз, къвез и вахтсуз
Береда, куън гьинвай юкъуз?
— Квез герек я суалар гун?
Рак ачуха! Геж жезва чун!

— Куън секин хьухъ. Ма, свас, аял.
Адаз абурун чин такурай.
ГьикІ экъечІда пака кимал,
Чаз жемятди вуч лугъурай?
— ЭкъечІ, Бекуър, геж жезва чаз.
КІанзавачтІа къабулиз ваз,
Чазни чира. Анжах тахсир
Вал къведайди жувазни чир.
— Заз кичІе туш, ачухда рак,
Къурху гумир алачиз шак,
Намус-гъая кумачни зак?
Зун гъазур я итимвилин
Суьгьбет ийиз секинвилив.

Рак ачухна. КІвалин къенез
Гъахъна Мелик мад сад галаз.
Салам гана, сарар регъвез,
Алахънава меслят рахаз.
— Бекуър, ваз чун я лап такІан,
Амма чун туш а ви душман.
Чи квез тир ви хчин къинникъ.
БацІу сагъ я, ингъе, килиг.-
ИкІ лагъана, ада вичин
Дуст къалурна, къуър хьиз, секин.
«Ингъе БацІу. Яхул кицІин
Тай хъана хуър тарашзавай
Вун зи рушаз тамашзава...»

Бекуьран и фикир къатІна
Рахана терс мез Меликан:
— За заз дустар, девлет кІватІда.
Вахт хкведа мад виликан.
— Яваш, Мелик, вуч кІан я ваз?
Рахамир зав айгьамар кваз.
— Сабур хьсан затІ я, Бекуьр!
За лугьуда жуван фикир:
Сулейман ваз чида хьсан,
Акьуллу, мерд я ам инсан.
Рушав рахух вунни жуван.
Сулеймана къачузва ам,
Вичиз паб жез тухузва ам.

— Бес я, Мелик! Тухумдик зи
Хьайиди туш алчахдин тІвар.
Кутамир зун гьужумдик ви,
Лугьуз ахьтин усал гафар.
Зи тек хци къурбандна чан,
Хуьз квез виже татай ватан!
Вуж я душман, вун тахьана?...-
Бекуьр ажугь гваз рахана.
Амма Мелик фадлай къежел
Цуьтхуьннавай, акатна хьел.
Бекуьран гьил фена пелел,
Гуя рекьер жагьурзава,
РикІ суалрив ацІурзаваз.

5.

Гьелек хьанва хуьруьн жемят
Къачагьрикай. Гьикьван хьурай?
Чиз, вуж ятІа жуван мидя,
Адаз фуни гьикьван гурай?
Гун тавуртІа, тфенг хурал
Эцигзава яргьал-мукьвал.
Садаз-къведаз къунвач инад,
Артухариз халкъдин мидад.
Ада кІватІиз колхоздин мал,
Хаинри нез, жезва гьалал.
Председатель хуьруьн юкьвал
Яна къена. Халкъдиз кичІе
Хьанва, мадни тунвай кІеве.

Гатун йикьан ифенвай рагь
Цавун юкьваз акьатзавай.
Цифер, туна цавун генг тагь,

Дагъдин кукІвав агатзавай.
КІвачин жигъир къуна шуькІуь
Са кас мукъва жезва хуьруьз.
Инсанрикай хъана аян,
РатІрал рекъе гъатна мугъман.
— Къуватар хъуй. Мухан куьлер
Хкизвани? Бул хъуй бегъер!-
Акъваз хъана йигин гъилер,
Гъарда вичин вилер адал
Гъалчна рикІе аваз суал.

— Сагърай, чан хва. Пис туш бегъер,
Амма кІватІдай гъилер авач.
КІватІайдини жезва зегъер...
— Квез лап хъсан чилер ава.
— Бегъер ава тарифдик квай,
Вучда,- чилел къекъвезва цІай.
— Багъишламиш, халу, са кар,
Жедачни ви лагъайтІа тІвар?
— Дишегълияр, куьнени ял
Ягъ, ацукъна серин санал.
Акъудзава ракъини тІал,
Ша, чардахдик жеда шагъвар.
Мад цифеди къазва дагълар.

Вуна хабар къазвай зи тІвар,
Амма вунни заз таниш туш.
— ТІвар чир хъунал алач хъи кар,
Я четин кар туш таниш хъун.
Бекуьр халу, заз вун чизва,
Гъикъван йисар къвез хъфизва?
— Вуж я, хва, вун? Це зазни сир.
— Заз гъасятда вун хъана чир.
— Зи фикирдай фад акъатда...
— Шумуд йисар къвез алатна,
Зун куь хуьруьз мад акъатнай.
РикІел хкваш ккІан хиве
За собрани тухвай бере.

— Агъ, хвашкелди, сафагелди,
Яда вун гъа Мажид яни?
Вун рикІелай фнзвач элдин...
— Ваз гъич ван-затІ хъайид яни
Къачагърикай и патара?
— Я уяхдиз, я ахварай
КІус секинвал амач элдиз.

Куътягъ жеда эхир квелди?
Йифиз кІвализ мугъман жезва,
Ви шадвилик душман къвезва.
Са кар халкъдиз залан жезва:
Абурув жаза агакъзавач.
Чайни, чан хва, акъакъзамач.

— Бекуър халу, залан кар я,
Ватан патал жегъил-жаван,
Эркек-диши кІвачин къар я...
Халкъни сад я, сад я ватан...
— Бес и кчарин нек хъвайибур,
Лянетдик кваз терг хъайибур
Алай чилни ватан тушни?
Пагъ, рикІиз хупІ залан тушни!
Жуван кІвализ, жуван хуъруъз
Душман жедай ява кицІиз
Гъелемда кІан жедач рекънз.
Амма бес я, фадлай бес я!
Им са зин ваъ, халкъдин сес я.

— Зунни ахътин мурад аваз
Атанвайди я хуърериз.
Гъазур хъанва дуван акваз
Ява хъанвай а кицІерин.
Отряд ала Къасумхуърел,
Къурагъани Хиврин къилел,
Чи хабаррал вилер алаз.
Виш-вишни къад аскер ава.
Килиг, халкъдиз сир я и кар,
Чидач ваз зун, чир хъанач тІвар.
Ягъай чІавуз экуънин яр
Гъа инал вун гуъзетда за.
— Къведа, къведа. Гъелбетда, хва.

Югъ икІ фена. Халкъ секин тир.
Кеспидик квай вири чпин.
Къе тфенгдин ван тахъай хуър
Мягътел хъанвай йикъал ихътин.
Къачагъарни чпин дерт-гъам
Гъалун патал, далда яз там,
КІватІал хъанвай хуъруън къилихъ
ТІуън-хъун квачир абурун вилик.
Теспача тир, нарази тир.
Вири — батІул, анжах са «пІир»
ЛуькІуънзавай, тежез эхир

Къинеринни хиве къунрин,
Гъелягъринни кIеве тунрин.

Меликан мез авай худда:
— Къуй зи мейит суърсет хъурай
КицIериз, къуй вичин суддал
Халкъдини заз лянет гурай.
Амма зи гъил къудгадач гъич,
Къуй зи эрчIи вил хъурай вич.
Ширин я чан, заз жуван чан,
Ам я зи халкъ, ам я ватан.
Авачирла зи чандиз кIус
Регъятвал гъич йифиз-юкъуз,
Ахмакъ яни цIани жув куз?
Вай инал къин, вай дяведа...
Инал фу бул я гъебеда.

— Зунни гъакI я, Мелик, анжах,-
Сулеймана чIугуна къул.-
Эхдани за, ихътин алчах
Кар заз хъана? Ава захъ пул,
Дустар ава захъни гъаф...
Дишегълиди чIурун зи гаф!..
Йиф далда яз за ам гъида,
И дерт гумаз гъикI рекъида?
— Зунни къведа куъмек гуз ваз.
-Зунни... -Зунни...- акурай чаз
Вуч гъазурвал пакад йикъаз
АквазватIа хуъруьн къене.
Пака жада руш ви гъиле.

(КъатIама)

АБДУЛ РАЖАБОВАН 90 ЙИС

Абдул Ражабов – лезги ва урус чІаларал кхъей шаир ва гьикаячи, драматург – 1926-йисан 19-майдиз Ахцегьа хана. Жегьилвал дяведин йисарал гьалтай ада эцигунрални промышленностдин карханайра кІвалахна, ахна, Дагъустандин педагогар гьазурдай институт куьтягьна, муалимвал авуна, образованидин министерствода инспекторвиле, Даградиокомитетда редакторвиле кІвалахна.

Абдул Ражабован рассказрин сад лагъай ктаб 1958-йисуз Дагъустандин ктабрин издательствода акъатна. Ахна ина ва маса чапханайра адан гьикаяйринни шииррин ктабар лезги ва урус чІаларал гзаф акъудна, абур кІелдайбуру хушвилелди кьабулиз хъана.

Абдул Ражабова милли драматургия вилик тухуникни вичин пай кутуна. Дагъустандин халкьдин шаир Шагь-Эмир Мурадовахъ галаз абуру санал кхъей «Фундугъбег» пьесади ва мили театрдин сегьнедилай алат тийизвай тамашади халкьдин культурадин кьизилдин фондуна гьамишалугъ чка кьуна. Ада Якъуб Яралиевахъ галаз санал «Хендедадин мехъер» пьесани кхъенай ва и тамашани рикІелай алат тийидайди хъанай.

Зарафат квай куьруь гьикаяйринни шииррин устад тир Абдул Ражабован ирс милли литературада гьамиша вил акъадай чкадал жеда.

Абдул РАДЖАБОВ

ЗА ПІАПІРУС ГАДАРНА

ГЪ. МЕЖИДАЗ бахизава

Зун зурба къалиянчи тир. Им са акъван пис кар яз такуна, за гзаф вахтунда пІапІрус чІугуна. Зак са тІимил дамахни акатнавай. И кар пІапІрус чІугваз-вайбуруз вирибуруз, аквар гьаларай, хъсандиз чида. Къуй кІелзавайда заз багъишламишрай, амма заз пІапІрус чІугун тийидай итимар бегъем къимет авачир инсанар хъиз жедай.

Къвердавай за гьар юкъуз чІугвазвай пІапІрусрин къадар тамам са пачкадив, гьатта пачкани зуравни агакъиз хъана. Гагъ за жигерра са жуьредин тІал гьиссзавай, гагъ йифериз зак уьгъуь акатзавай. ПІапІрусар гадриз зун шумудра алахъна.

И кар къилиз акъудун патал за лишанлу тарихар фикирда къазвай. А вахтар алукайла за мад гъич пІапІрус чІугун хъийидач лагъана жува-жуваз гаф гузвай. Абурни, месела, цІийи йис алуказавай сувар, зи мехъерар хъайи югъ, зи къанни цІуд йис тамам хъайи югъ тир. (Заз жуван уьмуьр мад хъхъун фикирзавай яхцІурни вад йисуз пІапІрус чІугун тавуна акъудиз кІанзавай). Амма сакІани завай жуван гаф къилиз акъудиз жезвачир. Гьатта за юлдашрихъ галаз мерж къазвай, папаз къинер къур дуьшуьшарни тІимил хъанач. ПІапІрусар авай къватидал за кичІе кутадай ихътин гафар кхъинни авуна: «Никотин зегъеря!» Бязи вахтара ам гадарда лугъуз за са юкъуз тамам са килодив агакъна, лап икрагъ жедалди къенфетар тІуьр вахтарни тІимил хъанач. ПІапІрусдикай хкечІун патал буранрин цилерни за лап гзаф тІуьна. Эхирни завай ам чІугун тавуна эхиз хъанач.

Гъа икІ, зун гзаф азабрик хъана. Са кардивайни заз куьмек тежез акурди зун секин хъаиа ва за пІапІрус чІугун тийидайбур я гзаф мутІлакьбур, я духтурри гзаф къурху кутунвайбур я лугъудай гафаралди жув секинариз хъана. Гъа и чІавуз зи рикІел чІехи бубани хтана. Ада вичин уьмуьрда гъамиша вичи битмишарнавай тембекдин туьнт пІапІрусар чІугвадай. Ам вичин яшарни вишни ругуд йис тамам хъайила сиве къалиян аваз къенай. Къастунал кІеви тушир касдиз вич гъахъ ийидай себебар гзаф жАгъида.

А вахтунда за школадин директорвиле кІвалахзавай. КІелзавай аялри пІапІрус чІугунихъ галаз за женг чІугуна кІанзавай. Школадани лагъайтІа, лап гзаф аялри пІапІрусар чІугвазвайди лап ашкара тир.

Бязи вахтара ихътин дуьшуьшарни жедай. ПІапІрус чІугвазвай чкадал къунвай аял зи патав гъидай. За адавай хабар къадай:

- Вуна чІугвазвани?
- ЧІугвазва... – кьил чиле туна жаваб гудай ада.
- Ученикри пІапІрус чІугун тавун лазим тирди ваз чизвани?
- Чизва... Мад чІугун хьийидач.

Адаз килигайла зунни адан чкадал алаз хьайи вахтар зи рикІел хкведай. Зунни школадин директордин вилик, а чІавуз чи школадин директор дишегъли тир, кьил хура туна акъваздай ва ада заз гзаф туьгьметар ийидай. Заз я регъуь жедачир, я жув батІул тирди аннамишдачир. Ам рахадайла захъ тек са фикир жедай. Амни ада тадиз вичин туьгьметар куьтягъунал вил хьун тир.

Ахьтин дуьшуьшар рикІел хтайла зак лап хъел акатзава: а чІавалай инихъ гьикъван вахтар алатнаватІани, атомдин сирерай кьил акъуднаватІани, инсанар гъавадин бушлухриз экъечІнаватІани, чавай, педагогривай, гъеле гилани аялри пІапІрусар чІугунихъ галаз женг тухудай таъсирлу са такъат жугъуриз хьанвач.

Гьелбетда, абуруз туьмбуйгъарни авуна, абурун диде-бубайриз школадиз эверизни туна, амма вири и серенжемри аялри мад пІапІрусар чІугун тахвуниз куьмек гудайдахъ зун инанмиш тушир. Ихтияр тагузвай кар кьилиз акъудун гъамиша хъсан яз аквада эхир!..

Лугъудайвал, чна къалиянчийрин аксина гегъеншдиз женг чІугун къарардиз къачуна, хуьрерин жегъилрин диде-бубайриз, ученикриз лекцияр кІелун тешкилна. Къушарал, кьиферал ва маса гъайванрал тежрибаяр кьиле тухвай махсус вечерарни тешкилна.

Школада пІапІрусар чІугвазвай гадайрин къадар хейлин тІимил хъана. Амма чаз пІапІрусдал рикІ алайбур гъеле тІимил амачирди чизвай. Чнани гъиле къур кІвалах эхирдал къван кьилиз акъудун къарардиз къачуна. Вири школадии комсомолрин собраниедал за пІапІрус чІугуникай авай зияндикай са гъвечІи лекция кІелна ва комсомолриз и кардихъ галаз женг чІугваз учителриз куьмек гуниз эверна. Залай гуьгъуьниз чна виликамаз гъазурнавай са шумуд кас комсомолдин членар рахана. Абуру пІапІрус чІугун давамарзавай гадайрин тІварар къуна, абур критика авуна. Вири кІвалахар чна виликамаз фикирнавай гъалда кьиле физвай. Ингъе цІуд лагъай классда кІелзавай са гада къарагъна ва ада лагъана:

– Комсомолдин член тир за михъи рикІелди хиве къазва: эхъ, за пІапІрус чІугвазва. Ам школьникдиз кутуг тавунвай кар тирди, адакай сагъвилиз зиян авайди заз чизва, амма завай пІапІрус гадариз жезвач. И кар ийиз зун са шумудра алахъна, арадал са затІни къвезвач, вуч ийидатІани чидач.

Мадни са шумуд жегъил рахана. Абурун вирибурун гафарин куьруь метлеб гъахътинди тир. Абурун гъар садан ихътин рахунар заз акси яз ийизвайди хъиз жезвай.

Зи кефияр михъиз чІур хъана. За фикир авуна хъи, юлдаш директор, жегъилар тербияламишзавайди, пІапІрус чІугунин кІеви душман, вуна абуруз вуч лугъуда? Ам гадарун гъар садалай алакъ тийидайди ваз чизва хъи. Бес вуна рикІе сад аваз ван акъатна маса гафар вучиз лугъузва.

— Вибур пичІи гафар я, — лагъана за, — гадариз жедач вуч лагъай гаф я. За пІапІрусар чІугваз къад йис я, эгер герек хъайитІа зани гадарда.

ИкІ за лугъун авуна, амма зи беденда къайи фул гъатна... Аквар гъаларай, регъуь хьанвайвилай тир.

— Абдул Рамазанович, — хабар къуна гъа и арада цIуд лагъай классда кIелзавай са гадади. Ам гъахъвал кIандай виКIегъ гада тир. — Вуна лугъузва хьи, эгер герек хъайитIа ам гадарда... Амма са зур сят идалай вилик чаз кIелай лекцияда вуна пIапIрус чIугун пис кар тирди, куьгъне вахтарилай инсанрин къанажагъда амай зиянлу вердишвал тирди, адахъ галаз вирибуру женг чIугуна кIанзавайди инанмиш жадай гъалда тестикъарнай хьи... АкI хъайила вунани пIапIрус гадарун лазим я.

«Бес гила вучда?» — фикирна за. Заз гадайрин чина ягъанатдин хъвер гъатнавайди акуна, абурук гъерекатни акатна. Мад къулухъ чIугуна жезвачир. Гъавилай кIевелай, ван са тIимил хкажна театрда къугъвазвай артистди хъиз, за комсомол собраниедиз малумарна:

— За къад йисуз чIугуна. Ам чIехи гъалатI хъайиди за хиве къазва. ПIапIрусди зи сагъвилиз гзаф зиян гана. Амма и декъикъадилай башламишна мад за чIугун хъийидач. Ам гадариз жадач лугъузвайбур гъахъ туш. Анжах къастунал кIеви туширбурувай чпин гафунин иесивал ийиз жадач. — Ашкъи акатнавай за инал гуьрчег гафар гзаф лагъана. — Гъеле пIапIрус чIугвазвай вирибуруз за, куь чIехи юлдаш яз, лап къенин йикъалай башламишна гадарун меслят къалурзава. ЧIугун тийизвайбуру гъич садрани башламишмир, — ихътин гафаралди за жуван рахунар куьтягъна. Сифтедин космонавт чилел эвичI хъувурла адаз гъикI капар янатIа, аялри зазни гъакI капар яна...

Ракъ ифенмаз гатана кIанда. Зи гафар лап инанмиш жадайбур, таъсирлубур хъун патал за жуван жибиндай цIийиз гъиле къунвай «Казбек» пIапIрусрин къвати акъудна, ахпа ракларин патав гвай цIай авай пичиниз гадарна.

Собрание къиле тухунин тайин хъанвай къайда чIурна, жергедай, председателдивай гъич ихтиярни къачун тавуна, вичивай пIапIрус гадариз жезвач лагъана сифте хиве къур ученик экъечIна ва вири залдик хъуьруьн акатнавай-тIани, ада вичин жибиндавай пIапIрусрин пачка акъудна пичиниз гадарна. Ахпа адан гуьгъуьналлаз ученикар са-сад пичинин патав къвез абуру чпив гвай пIапIрусар гадарзавай. Абурун къадар саки къадав агакънавай. Абурун арада я за, я учителри гъич садрани чпи пIапIрусар чIугвазва лагъана фикирни тавур аяларни авай.

И собраниедилай гуьгъуьниз за мад садрани чIугун хъувунач. Ам вад йис идалай вилик хъайи кар я. Аквар гъаларай, ученикриз гайи гафунай жуван чIехи жавабдарвал аннамишунихъ гзаф метлеб хъана. Аялриз чухсагъул, абуру зун дуьз рекъел хкана.

ХУЬРУЬН ХВА

Им 1945-йисуз хъайи кар тир. Пенсионер Керим халу колхоздай куьгъне «Вилис» къачуна, госпиталдай ахъайнавай вичин хва къаршиламишиз рай-центрди фена.

Керимахъ авай тек са хва тир Исмаила Гитлеран чапхунчийрихъ галаз виКIегъдиз женг чIугунай. Адахъ гзаф наградаяр авай. Адан къегъялвилерикай газетра кхъенвай.

Вири хуьр къегъал къаршиламишиз экъечIна. Машин агакъна. Анай сифте Керим халу, адан гуьгъуьналлаз хурудал орденри ва медалри нур гузвай Исмаил экъечIна. Ада машиндиз гъил яргъи авуна, ана авай са гъвечIи гададиз лагъана:

— Де гъан, чан хва, чун агакьнава, эвичІ!

«Бу-у-у-уч! — тажуб хъана халкъ. — Бес адан паб Айшат гъинва, ам цІайлапанди янани мегер? Бес аялар?! Адан вичин хайи аялар?..» — наразивал ийизвай садбуру, муькуьбуру Исмаилан хурудаллай орденрал ашукьвал ийизвай, пуд лагъайбуру чпин хуьруьнвидиз машиндай шейэр авудиз куьмек гузвай.

Вирибуру нубатдалди игитдин гъил къаз чуькьвена ва ам кІвалин патав къван рекъе хутуна. Адан къулухъ рак акьал хъайивалди кІуфал кІвенкІ алай дишегълийри гъарда са гаф лугъуз башламишна.

— Квез адан хур акунани, михъиз орденрайни медалрай ацІанва!

— Вичин аслан хътин хва адан дидедиз, регъметлу Гуьлселемаз акуна кІандай.

— Аллагъдиз шукур хъуй, къенин югъ адаз акун тавурди. Аллагъдиз ам язух атана. Гуьлселеман рикІ, вичиз регъмет хъурай, беябурчивилъй лап пад жедай. Исмаил гъихътин «тум» галаз хтанватІа аквазвани? Ада, регъуьни тахъана, — «Де гъан, чан хва, чун ахгакьнава, эвичІ», — лугъудайла ван хъанайни квез? Бес кІвале авай паб, аялар гъикІ хъурай?.. Имани квез аслан! Ам гъич пехъни туш.

— Астафируллагъ! Заз гила акуна... Адан чІарар расубур, нерни кІвенкІ винелди экъис хъанвайди я. Пака Исмаилан къвед лагъай пабни хкведалда. Ада къве машин ацІай жигъизарни гъизвалда.

— Бес Айшат гъикІ жеда?

— Адазни кІвалах жагъида, къаравуш жеда ман... ..Гъа и вахтунда къуьзуь Керим халудин экуь, фирягъ тавдин кІвале, адет тирвал, хъуьтуьл халичайрал суфрадихъ ацуькьнавай хуьруьнбуру Исмаилан суьгъбетдихъ яб акалзавай. Ада яргъал тир Украинада дяве себеб хъана кІвал-югъ, диде-буба амачиз амукьнавай ва вичи хвавиле къабулнавай гъвечІи етим гададикай ихтилатарзавай.

Бахтлу Айшата гъуьлуьн эхтилагрихъ яб акализ вичин цІийи хъиз хинкІал гузвай.

...Адан халис тІвар Сергей тир, амма хуьре адал цІийи тІвар Сиражудин эцигнавай. Ам зирек къатІунар авай, шад гада тир. Адаз лезги чІал хъсандиз чир хъанвай. Гада маса аялрихъ галаз къугъвадайла, рахадайла абурукай чара ийиз жедачир. Амма винел патан акунри: расу чІарари, цІару вилери, битІиш нери ам амайбурулай тафаватлу ийизвай.

Сиражудина лап хъсандиз кІелзавай, гъатта вири школади адал дамахзавай. Гила хуьруьнбуруз гъвечІи Сиражудинан уьмуьрдикай хабар хъанвай, абуруз ам гзаф кІандай.

Са сеферда хуьруьнбур кимел кІватІ хъанвайла, виш йис хъанвай Наби бубади лагъана:

— Сиражудин неинки Исмаилан хва, гъакІ чи хва, вири хуьруьн хва я.

...Исмаила вичин къабулнавай хва – Сиражудин Къиблепатан Дагъустандин дагъдин яргъал тир хуьруьз хкайдалай инихъ цІуд лагъай гатфар алуькьнавай. Регъимлу Айшатан цІвелен къилер рехи хъанвай, абурун чІехи къве хва гъиле-лай алатна масанихъ фенвай. Пуд лагъай хва тир Абдула Советрин Армиядин жергейра къуллугъ ийизвай.

Сиражудина лагъайтІа акьулбалугъвилин аттесгат къачун патал экзаменар вахкузвай. Цуьквер эцигна безетмишнавай ишигълу классда лап секин я. Ан-

жах перойри тетрадин чарарал кхьинардай ван къвезвай. Къанни ругуд кас чпин вилик квай, школадин штамп алай чарарал гьалт хъанвай. Абуру чпиз теклифнавай пуд темадикай гъарда вичиз хуш тирдай сочинение кхьизва. Сиражудина Ватандин Чехи дяведин тема хкянава.

Тамара Ивановнади къалабулук кваз вичин ученикрал гуьзчивал ийизвай. Гзаф йисарин вахтунда учительницадиз абур хъсандиз чир хъанвай. Ингъе пенжердин патав Муслим ацукънава, адан чина хъвер ава. Ида гададиз сочинение кхьидай хъсан рехъ жагъанвайди къалурзава. АтІангъе Заради секинсуздаказ ручкадин тум жакъвазва. Аквар гъаларай, адаз четин я. Ам сифте дуьз рекъе туна кІанда, ахпа амай кІвалахар адалай алакьда... Маса сефер тиртІа, Тамара Ивановнади адаз куьмек гудай, амма гила... Муькуь пипІе Асеф цацарал алайди хъиз ацукънава ва ам амалдарвилелди комиссиядиз килигзава. ГъинватІани къерехдай куьмек гуьзлемишзава... Сиражудинан патахъай Тамара Ивановна архайин я. Ада анжах лап хъсандиз кхьиди. Исятда Сиражудин школада къизилдин медаль къачун патал мумкинвал авай тек са кас я. Амма им вуч хабар я, адахъ вуч хъанва? Тамара Ивановнадиз ам ихътинди яз сифте сефер аквазва. Адан рангар атІанва, вилерал накъвар ала. Белки ам азарлу хъанватІа? Адаз пис ятІа?..

Ингъе ам вич алай чкадилаь къарагъна ва ада комиссиядиз лагъана:

– За кхъена куьтягънава, къецихъ фидай ихтияр це!

Сиражудина вичин сочинение мукъаятдиз столдин къерехдал эцигна.

– Исмаилов, вахъ вуч хъанва? – явашдиз хъиз хабар къуна учительницади.

– Са затІни, – жаваб гана Сиражудина ва ам тадиз классдай экъечІна. Тамара Ивановна инлай-анлай Сиражудинан кІвалахдиз килигна. План лап хъсанди я. Гуьрчегдиз башламишнава, эпиграфни кутугайди хъанва... МасакІа хъунни мумкин туш... секин хъана учительницади адан кІвалах чкадал эциг хъувуна...

Перерывдилаь гуьгъуьниз комиссияди сочиненияр ахтармишиз башламишна. Виридалайни вилик къизилдин медаль къачун лазим тир Исмаилов Сиражудинан сочинение гъиле къуна. Адан кІвалахдай Тамара Ивановнадиз регъуь жадач.

... Яраб ина вуч хъанватІа? Учительницадин гъиле авай яру къелем зурзаз башламишна. ГъалатІ ахъайнава! (Белки фикир таганвай гъалатІ ятІа). Амма ваъ, ингъе мад са гъалатІ! «Чи Сиражудиназ ихътин ашкара кар чир тахъана амуькич эхир!» ГъалатІ мад ва мад...

Къалабулук акатай Тамара Ивановна тади кваз школадин гъаятдиз фена, адаз аялрин арадай Исмаилов акуна.

– Сиражудин! – са касдизни фикир тагана гъарайна ада, – вуна ихътин гъалатІар гъикІ ахъайна? Ваз, ваз хсуси тІварар чІехи гъарфарал кхьизвайди чидачни мегер?!

Сиражудинан чин яру хъана. Ада вичин къил хкажна ва уьмуьрда сифте яз ам икІ дикъетдалди вичин кІани учительницадин чиниз килигна. Адан гъутар агаж хъана, вичик зурзун акатна.

– А жаллатІди зи буба асмишна! – къалабулук кваз, вилерал накъвар алаз жаваб гана Сиражудина. – Гитлера зи диде крематорияда кана. – Чи хуьр ада руьхъведиз элкъуьрна ва зун етим авуна. Ваз, Тамара Ивановна, къе за а жал-

латІдин къанлу тІвар чІехи гъарфунилай кхъена кІанзавани? Гъич садрани!
Ваз ван къевезвачни, Тамара Ивановна, гъич садрани!!!

Сиражудин школадин гъаятдай экъечІна, шехъиз-шехъиз катна.

Вич учительскийдиз гъикІ хтанатІа ва гъикІ явашдиз дивандал ацукънатІа, Таиара Ивановнадин рикІел аламач. Чарар рехи хъанвай дишегълидин рикІел дяведин мусибатар, яргъал тир Украинадин Барислав шегъерда вич 1942-йисуз магърум хъайи вичин хзан, фашинстрин инсанар рекъидай лагерь Равенсбрюк хтана. И лагерьда ам саки къве йисуз зулумдик хъанай. Эхъ, адан рикІел вири и кІвалахар алама... Ахпа ада явашдиз лагъана: «Сиражудин, Сережа, багъи-шламиша, зи бала! Вун гъахъ я!..»

МЕСЭЛА ГЪЯЛНА

Пакаман фад вахт. Тарарал алай пешер хъипи хъанвай багълара гзаф секин я. Яргъал цавун кІаняй хъиз, Шалбуз дагъдин живеди къунвай кІукІ аквазва. Ингъе анриз зулун ракъинин нулар хъиченва ва къуд пата авай гъал дегиш хъана, булахар хътин михъиз аквазвай дагъларни дереяр хъсандиз къатІуз жезва. Са гъинай ятІани трактордин ван акъатна, фадлай гъич инсандин кІвачни хкІун тавур куьгъне мискІиндин къавалай вили лиферин луж цавуз къарагъна. Абуру чеб гзаф цавуз экъечІунал шадвал ийизвайди ва чпиз аквазвай чилин мензилар яргъал хъунал гъейранвал ийизвайди хъиз, хуьруьн винел чархар язава.

Школадин къве мертебадин дараматдин патав хуьряй аниз къевезвай вири рекъерай аялар кІватІ жезвай. Вили цавай хуььрезвай ракъинин хуш нулари абур тебрикзавайди хъиз аквазвай. Чина шадвал авай ва кІуфал хъвер алай аялар школадин гъаятда кІеретІ-кІеретІ кІватІ жезвай. Абуруз гзаф шад тир ва абур бахтлу тир. Ингъе зенг яна, вири классриз хъфена, анжах са руш коридорда амукъна. Ам учительскийдин ракІарив акъвазнавай ва аниз гъахъиз жуьрэт тийизвай ам явашдиз шехъзавай. Зун адан патав атана.

– Вун вучиз шехъзава, Саяд?

– Завай пул чуьнуьхна, – жаваб гана ада акъатна шехъиз-шехъиз.

– Гъикъван чуьнуьхна?

– Пуд манат.

– Вав акъван пул вучиз гвай?

– Бубади ам Мелаверди бубадив вахкун тІалабнай. Ада чи гъвечІи стхадиз къеб раснавай...

Школадин къаравулвиле кІвалахзавай Мелавердидн лап хъсан къепІер расзавай. Михъиз райондани ахътин устІар авачир.

– Саяд, белки пул чуьнуьхнач жеди, ам белки вавай квахънаватІа, – жузуна учителди.

– Ваъ, ваъ – инанмишдиз лагъана руша, – ктабрихъ галаз санал пулни партада эцигна зун къецихъ экъечІайди ик рикІел хъсандиз алама. Зенг ягъайдалай гуьгъуьниз пул амачир, ам чуьнуьхнава...

– Жув классдиз алад, Саяд, шехъмир. За къайгъу чІугвада, ни чуьнуьхнатІа чирда, – секинарна амва зун фикирдик акатна. 5-классда Ширин тІвар алай ученик авай, завай адал шаклувал гъиз жезвай, тек са адавай ихътин чиркин кар ийиз хъун мумкин тир. Амма, лугъудайвал, угъривал ийидай чкадал

къун тавурдан хиве тахсир тваз жезвачир. Адаз «пул чуьнуьхайдн вун я, ам вахце» завай саклани лугъуз жезвачир, захъ са делилни авачир эхир. Амма вуч авурай, гьикI авурай? ГьикI хъайитлани и месэладай къил акъудуниз зун мажбур тир.

Югъди зи япарай Саяда лагъай «Завай пул чуьнуьхна, чуьнуьхна» гафар акъатзавачир. Нянихъ зун чи хуьруьн магазиндин зеведиш Гъажимурадан патав фена. Ам чи гъвечлн хуьревай тек са магазин тир. Агъалийри адаз «универмаг» лугъузвай. Дугъриданни анай керогаздила, кьифер къадай къуларилай башламишна хъсандиз цванвай парталдила хкечIна вуч хъайитлани къачуз жезвай. Магазиндин зеведишдивай за кIелзавай аялрикай магазиндиз вуж къевезватIа, абурукай ни вуч къачузватIа заз хабар гун тIалабна.

– Башуьсте, малим, – жаваб гана заз завмагди. Са югъ арадай фейила, тарсарилай гуьгъуьниз зун мад магазиндиз хъфена. Гъажимурада зав са табагъ чар вугана. Магазиндин зеведишди адал вичивай жедай къван михьивилелди кхъенвай.

1. Пирвилидин хва Салигъ – вад литр нефт, къве пачка къел, вад тетрадь – вири 47 кепек.

2. Тракторист Омаран руш Шекер – 10 тетрадь, лацу гъалунин къуд ват, вири 10 кепек.

3. Хендеда тир Етеран хва Ширин – аялрин пистолет – 50 кепек, манпасар авай къвати – 40 кепек, вири 90 кепек.

Чуьнуьхнавай пулдихъ аялди гъалар, нефт, къел ва ихътин маса шейэр къачун тийидайди заз чизвай. Идалайни гъейри, Салигъни Шекер хъсан хзанрин арада тербия къачузвай хъсан аялар тир. Ширинакай рахайтIа...

Сад лагъай классда арифметикадин тарс. КIвалин кIвалах хабар къурдалай гуьгъуьниз за Шириназ доскадал эверна. Зун адан вилериз атIумна ва яргъал вахтунда килигна ва адаз месэла лагъана:

– Кхъихъ, Ширин: накъ вав пуд манат пул гвай. Вун чи магазиндиз фена ва вуна Гъажимурад халудивай маса къачуна..., – заз адан гъил гьикI зурзанатIа акуна.

Ширин къил хура туна акъвазнавай, – де кхъихъ, – давамарна за, – гъа икI, вав пуд манат пул гвай. Накъ вуна магазиндай 50 кепекдихъ аялрин пистолет, 40 кепекдихъ манпасияр къачуна. – За тадиз классдиз са вил вигъена, ахпа атIумна Шириназ килигналагъана:

– амай пул вири столдал эциг.

Классда куш-кушдин ван гъатнавай. Ширин къил хура туна, мел авай гъилни къамчи хъиз куьрс хъана акъвазнавай. Адан къурай къуьнер гьикI зурзазвайтIа заз акуна...

Нянихъ зун школадай кIвализ хъифидайла зал чи завмаг гъалтна.

– Малим, лагъана ада зи патав атана, – ингъе ваз мад список!

– Чухсагъул, Гъажимурад, – лагъана за адаз, – мад ам заз герек амач, месэла гъялна куьтягъ хъанва.

УЧИТЕЛДИН ИХТИЛАТ

– АкI хъайила, вун урус чIалан учитель я ман? – заз гъич килигни тавуна хабар къуна хуьруьн Советдин председателди.

– Эхъ, – жаваб гана за.

– Лап хъсан, лап шад я зун, – лагъана ада районодин направление зав вах-кана. Ахпа председателди вичин кабинетдин пенжердай къил акъудна, — гъей, Ражаб, тадиз фена Османаз эвера, ам агъа харманрал ала! — лагъана.

Кабинетдкз къилел чIарар алачир, вилер чIулав гъекъикъар хътин, школадин яшда авай гада атана. Ада салам гана, председателдин вилик ам мих хъыз акъвазна ва вилерин кIаникай заз килигна.

– Ваз вуч аватIа чидани, Осман. Им чи цIийи учитель я. – Председателди къил галтадна зун къалурна. – Ам куь кIвализ галаз хъвач, дидедиз адан патхъай чизва...

Заз гададин вилера шадвили нур, чина хъвер гъикI гъатнатIа акуна.

– Урус чIалан тарсар гайи виликан учительница Евдокия Архиповнани, – захъ элкъвена давамарна председателди, – абурун кIвале яшамиш хъайиди я. Ам атIа хуьруьз, – ада гъил туькIуьрна дагъдин кукIвал алай циферин юкъва авай са хуьр къалурна. – гъуьлуьз фена. Ам хъсан учительница тир! – зи чиниз килигна ада давамар хъувуна: – Вагъ за вуч лугъузва? Ай-я-я-й, – садлагъана акъваз хъана председатель, – валлагъ, им зак квай чIехи тахсир я. Ада гъамиша зун кIевера твазва!.. Вуна вуч лугъуда къван?.. Мадни квайни-квай кIвалах зи рикIелай алатна. Ша чун таниш жен: Элдар халу я, учителри заз Элдар Билалович лугъузва, – ада чIарар алай ске гъил зал яргъи авуна. Адак къве тIуб квачирди за къатIана. «ГъинвачтIани дяведин гелер...» – фикирна за. Османа зирингдиз зи чемодан, ктабар авай чил къуна. Чун пудни кабинетдай экъечIна.

Элдар Билаловича чун куьче чара жезвай чкадал къван рекъе туна, заз хъсандиз ял ягъ лагъана, ам вич тади кваз харманрал фена. КуьчедайтIуз са гъвечIи геренда хъфейла зунни Осман къванцин гурарай винел айвандик экъечIна. Османан диде Зайнаб халади чун хушвилелди къаршиламишна.

Зайнаб хала хуш къилихрин дишегъли тир. Ада зини вичин хайи хцин арада тафават твазвачир. Осман зи ученик яз хъана. Ам кIвале авай чIехидини, гъвечIидини тир. Гъавилъй кIвалин вири кIвалахар адан хиве авай. Зайнаб халади гамар хразвай. Османа кIвалин крарни ийидай ва тарсарни вахт-вахтунда гъазуриз ам школадизни фидай.

Са къве йис алатна, Османа гила муьжуьд лагъай классда кIелзавай. Гъа виликдай хъиз кIвалин кIвалахарни адан хиве авай. Гила ада усадъбада гъвечIи кIвални эцигнавай. Зайнаб халади гъамиша хъиз гамар хразвай.

Са сеферда Осман кIвалкз экуьнахъ хтана. И йифиз Зайнаб халади вил акъалнач. Осман геж хтай вахтар мукъвал-мукъвал жез хъана. Осман пис юлдашрихъ галтна чIуру рекъе гъатнавай. Зунни школадин директор хъанвай, зазни адан юлдашриз фикир гудай вахт вачир, им, гъелбетда, зи патай хъсан кIвалах жезвайр. Зайнаб халадин регъимлу вилерал гзаф вахтара накъвар жезвай.

Османа пIапIрусар чIугваз ва гъатта тарсарни ахъайиз хъана. Ахпа зи

чемодандай пул къачуз башламиша, амма захъ галаз ам гъа виликдай хъиз хушвлелди а гъурмет хуыз, эдебдалди рахазвай.

Османан ахлакъди зак къалабулук кутазвай. Ам заз акваз-акваз къвердавай чІур жезвай. За вуч ийин, зун адав гъикІ эгечІин? Ам дуыз рекъе хутун патал вуч авун герек я? Эгер за Османаз вуна зи пул чуьнуьхна ва ам хъсан кар туш лагъайтІа, ада, гъелбетда, хиве къадач. Чи араяр чІур жеда, учителдинни ученикдин араяр чІурубур хъун хъсан туш. Ам вичи чІуру кІвалах ийизвай чкадал къуна, адав вичин тахсирар хиве къаз таз хъайитІа, хъсан тир. ТахъайтІа зи чемодандай пул чуьнуьхзавайди ам тирди гъикІ тестикъарда? ГъикІ ятІани, тадиз са чара акуна кІанзавай...

Амма вахтар къвез алатзава.

Са сеферда за кІвале ацукъна ученикрин тетрадар ахтармишзавай. И нян-рихъ зи кефир хъсан тир. Бес жечни, цІусад тетрадь ахтармишнавай, абурук гъеле пис кхъенвай садни квачир. Им зи зегъметдин гъалибвал тир. Цікиъвед лагъай тетрадин иеси Осман яз хъана. А тетради зи гъилер цІу хъиз кузвай... Са легъзеда зи рикІел Османан эхиримжи вири къуьруькар хтана...

Зун кІвалин са пипІай маса пипІиз гзаф вахтунда къекъвена. За акъваз тавуна Османакай фикирарзавай. Жува тербия гана кІанзавай гада акваз-акваз чІур хъунин карда зи хивени тахсир гъатзавай. Адан гележегдин патахъай за жаваб гана кІанзавай эхир...

Заз зи регъимлу Зайнаб халадин язухни къвезвай. Зи фикир адаз кІевелай куьмек гун тир.

Амма, гъурметлу кІелзавайди, вири кІвалахрихъ эхир ава. За ийизвай ихтилатдихъни эхир хъун лазим я. Гъелбетда, Османанни зи арада хъайи къайи гъал квез квелди куьтягъ хъанатІа чир хъана кІанзава. Хъайи агъвалатни ихъгинди я.

Зи къилиз са хъсан фикир атана. За михъи са чар къачуна ва адал яру каран-дашдалди печатдин чІехи гъарфаралди кхъена: «Осман, ваз са кІусни регъуь тушни мегер?» Ахпа за чемодандин къалпагъ хкажна ва и «суьгъуьрдин» гафар кхъенвай чар винелай эцигна ам акъал хъувуна...

Идалай гуьгъуьниз Османа мадни къве йисуз школада кІел хъувуна, ада акъулбалугъвилин аттестат къачуна. Амма я школада, я кІвале адавай къил хкажна мад зи чиниз килигиз хъхъанач. Лазим атана за адахъ галаз ихтилатар ийидай вахтундани адан чин яру жедай. Зайнаб халадин вилерилай нагъв гъамиша яз къурана. И кар заз иллаки хуш тир.

Шират

УРУСАТДАЙ ЧАР

Гьурметлу редакция!

Гьурметлу вахарни стхаяр! Квез ин алуьзвавай цийи иис мубаракрай!
Къуй куь умудрин хилерал, Лезги халкъдин михьи мецелай рахазвай, халкъдин
руьгъдин дегънейра бахтунин сир гваз къекъевезвай, хайи халкъдин чІал вили-
кди тухузвай, халкъдин тІал къезилариз алахънавай, накагъан йикъак чІехи
ва экуь мурадар кутазвай, гъамиша, гъар са гъвечІи легъзеда, лезги манидин
шад сес хъурай!

Заз фадлай, гзаф йисар идалай вилик, куь устадвили михьи ва къешенг
суфрадал, жуван рикІин дафтарни эцІигиз кІанзавайди тир. Куьне гайи къи-
метдал зун чарасуз ризи жедай. Зун Ватандивай яргъа аваз 44-йис алатнава.
Са зулун югъ хъиз дегии хъайи, уьмуьр яргъара акъатна. Аллагъди заз залан
къисмет гана. Магърум хъана зун хайи Ватандин гъавадикай, Шалбуздин лацу
живерикай, чар булахрикайни Сувун яйлахрикай. А магърумвални зи пашман
рикІи эхда. Бес за гъикІ эхда, я эхиз жедали, сивевай лезги мецивай лезги чІа-
лал рахаз тахъайла? Я са жуьв хътин багъри лезги патав тахъайла? Са бязи
вахтара жуьв-жувахъ галаз рахадай, жуьва-жував суалар вугудай. А суалрин
жаваб заз къени гъатнавач. Жуван рикІин гъамлувал за шиьрралди алуддай,
алудиз алахъдай. Амма алудиз алакънач. Кхъей шиьрри зи рикІин гъамлувал
мадни артухардай. Ватандай гъанвай, хайи чилин ял галай накъвариз темен
гудай. Вилерал нагъв хъиткъиндай.

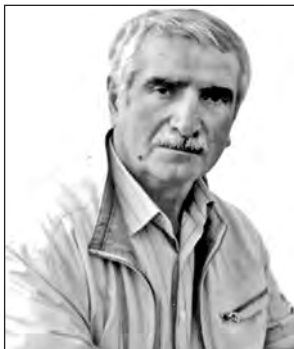
Ватандивай къакъатай инсан, сим алачир чуьнгуьрдиз ухшар жеда. Адахъ
я сесни жедач, я рахадай мезни.

Гзаф алахъайди я зун шадвиликай кхъиз, гъам-дерт алудиз рикІин хаму-
нилай. Гъар сеферда къелемди зун накъварин селди гатай чуьлдиз хкидай. А
чуьлдани зун алахъдай умудрин са гъвечІи цІелхем жагъуриз. Вилиз акурди,
гъиле гъатдайди дердерин къаб жедай.

Гъикъван марфар къвайитІани, цавар рахайтІани, сих цифери къуртІани,
рагъ кІевириз жедач. Зи халкъдин бахтни рагъ хъиз я, ам са залумдивайни
кІевириз жедач. Халкъдин бахтлу ракъини чи хайи чилиз гъамиша эквни чи-
мивал гуда. А къисметди чун гуьзетзава.

Чими саламралди куь ватанэгъли Руслан.

Редакциядиз и таъсирлу чар ракъурнавайди, фадлай Красноярск шегъерда яшамиш жезвай
чи ватанэгъли Руслан Къафланов я.. Ам лезгийрин тІвар-ван авай шаир Шихнесир Къафланован
рухвайрикай сад я. Чна агъадихъ куьн адан шиьррихъ галаз сифте яз танишарзава.

Руслан КЪАФЛАНОВ

СА ЖУВ ПАТАЛ КХЪИДАЧ ЗА ШИИРАР

Са жув патал кхъидач за шиирар,
Са жув патал жеч яшамиш шаирар.
Са жув патал герек туш заз са цIарни
Я чуьлда цуьк, я михъи тир вацIарни.

Хайи халкъдиз хуравай рикI ганачтIа,
Жув герек яз, халкъдиз куьмек хъаначтIа,
Жегънемдин цIал аватна зун куз хъурай,
ТIалди къати азабарни гуз хъурай.

Герек туш заз хуш акунар, гъунарни,
Аял авай къеб зи вилик галачтIа.
Герек туш заз мехъер-межлис, суварни,
Зи шадвиле халкъдин шадвал авачтIа.

Вилерин тан куь шадвилив ацIайла,
Япарани аялдин сес гъатайла,
Чун сад-садав ширин мецел рахайла,
Регъят жеда кхъиз цIарар, шиирни.

Хуш жедай заз михъивални вацIарин,
Тухудай зун цуькверин хуш атирди.
Ахтух жедай ялавлувал цIарарин,
Куь къуллугъдал – кхъиз мани шаирни.

Рекъидачир шаирдин мез, са цIарни,
Рахайла чIал зи халкъдин шад сегънеда.
Артух жедай захъ къулайвал, гъунарни,
Куь куьмекдиз агакъай гъар легъзеда.

Са жув патал кхъидач за шиирар,
Са жув патал жеч яшамиш шаирар.
Зи хуруда гъатай мани, чIал дерин,
Халкъ паталди – адаз уьмуьр хъуй ширин!

КЪВАН ТУШ, РУЪГЪ Я ТАРИХДИН

Генг Сибирда вахт туна,
Хуьквезва зун кІвалихъди.
Къилиз тефей бахт туна,
Хайи Ватан – чилихъди...

... КІвач вегъизва куьчедал, –
Зурзун ава къадамра.
Къушни алач чІередал,
Руьгъ гъахъзава дабанра.

Дегиш хъанва ақунар
Хайи кІвалин цларин.
Гъич сес авач, рахунар,
Я хвал микъи ятарин.

Руквад къунва гурар кІар,
Кас авачтІа эвичІай?
Ахъайна рак, я дакІар,
Инсан къецел экъечІай?

Куьч хъанватІа арандиз,
Чимивал тваз беденра?
Дуланажагъ хъсанриз,
Бегъер цана – дуьзенра?

Фикиррик ква рикІ къене, –
Гъинай за куьн жагъурин?
Гъинал хъанва кІвал, бине,
Нивай къе за жузурин?

Рехъ алатна чарадан
Гъаятда зун аватІа?
Вучиз икъван авадан
КІвал юхсул яз аматІа?

Хатадай зи вил фена
Гъаятдавай къванцел са.
Зурзун галаз гъил фена,
Хкана вахт рикІел за...

Вири дердер ақунвай
Къван я кІвалин бинедин.

Азиятар чІугунвай,
РикІ хъиз хайи дидедин.

Шумуд сефер а къванцел
Буба текдиз ацукънай,
Бейтер дерин гъиз мецел,
Пакамалди амуқнай.

Къван туш – руьгъ я тарихдин,
Тухумдихъ дерт чІугунвай.
Мехъер, межлис – тарифдин,
Вири затІар ақунвай.

Хуьруьн абур – кимел хъиз,
Халкъдиз гудай затІ жедай.
Эренлердин пІирел хъиз,
Инсанар къвез кІватІ жедай.

Азиз диде – шумудра
Садакъаяр гуз жедай,
Буба дерин – умудра,
Къеневай рикІ куз жедай.

Вил акъатна яргъариз,
Къванцихъ галаз рахадай.
Чи гъал – кефи, гъамарни
Къванцин чинай аквадай...

... Юкв агъузна темен гуз,
Къванцин патав агатна,
Агъзур дертни, кемел хъиз,
Зи гардандиз аватна.

Къванци, зи нагъв ақурла,
Ахъайна дерт бинедин.
Яргъалай заз къалурна
Къве сур, гвай гуьнедив.

Къуьн-къуьневаз ксанва,
Зи бахт михъиз суймишна.
Къве сурал зун алгъанва,
Дердери чан бамишна.

Зи къеневай гунагъри,
Руьгъни тунва есирда.
КичІе я заз Аллагъди
Тагуз чка эхирдай.

Сурун къванцин къуна гъил,
Михъна сурун къерехар.

Вучда, гъикІда, тІазва къил,
Шезва рикІин пелехар.

КІвалин къванни, сурун къван,
Къисметар я виридан.
Сада хуьзва цал кІвалин,
Сада хуьзва тІал рикІин.

Красноярск шегъер

БУБАДИЗ

Хци тир гаф кхъизвай ви къелемди,
Къаних ама а гафарихъ рикІер чи.
Дарман хъана гъахънава чІал бейнида,
Къилиз тухуз рикІе цайи сирерни.

Алгъанвай вун лацу чарчел, тІалар гваз,
Дердеривди рикІин сандух ацІанвай.
Агъ акъатиз кхъизвай на чІалар чаз,
Къисметрин тІал рикІи фадлай къатІанвай.

Зи гъевчІи рикІ, чІаларин дерт акурла,
Пехъи гъуьл хъиз ацІудай перт накъварив.
ТІал жадачни, хура чукІул акъурла?
Вилин стІал гъикъван эхрай накъвари?

Вири хъана. И дуьньяда гъахъ хъанач,
Гъахъ алцумдай я терезни вахт хъанач.
Гъахъсузвилер аквазвайди къве вил тир,
Гъахъсузвили кармашайди ви къил тир.

Заз хабар я гъарайдикай рикІин ви,
Дамард пеш хъиз чарасуз я хирез вун.
Четин жада, дерт авайла, хъуьрез хъун,
Лезги халкъди, белки, рикІел хкин вун.

Ваз уьмуьрди ганач хъвердай мумкинни,
Акъвазнай рикІ гъахъ цІарарин хвал амаз.
Ви чІалариз хъанва селлер муьтІуьгъни,
Хъфенай вун рикІе дерин чІал амаз.

Са вахт къведа, ви гъед цава куькІуьда,
Гележегдин кукІушра вахъ пай ава.
Дерт алудиз акъуддай чун суьгъуьрдай,
Чи рекІера ви гъиссерин гъай ава.

Са вахт къведа, сурайни вун къарагда,
Муркъад риклер ви чӀаларик авагда.
Буьгътенривай хъайид туш хъвер къакъудиз,
Алчахривай – рикӀив нукъсан агудиз.

Тажир хъиз вун феначӀани уьмуьрдай,
Жанлу цӀарар кхъей кас мад хайид туш.
Рахазва вун дерт ачухиз шииррай,
Валай бахтлу кас дуьньяда хъайид туш.

* * *

Килиг куьне, мерд инсанар, шаирдин гъилиз,
Куьтягъ тахъай цӀарарин гел, хвал амаз фейи.
Вил ачухна килиг мадни шаирдин рикӀиз,
Къене бахтар, хура халкъдин тӀал амаз фейи.

Дуьзвеликай куркур хъана рахай кас я ам,
Манидикай рикӀин лувар жагдай кас я ам,
Фитнейризни пехилвилиз тахай кас я ам,
Вичин йикъар, дамах гвачиз, тухвай кас я ам.

Бед къилихрин инсанри авунвай бедлем,
Лезги чилин дердер вири амай кас я ам.
Хъанач гатфар рикӀе авай битмишиз бегъем,
Квехъ, дерт чӀугваз, хажалатри гатай кас я ам.

Гъар къадамда цӀийи тӀварар машгъурна ада,
Хайи Ватан, чарчаррин нур къалурна ада.
Халкъдин рекъе марвард цуьквер цайи кас я ам,
Хважамжамрин рангар чилел гъайи кас я ам.

Къит я гафар, шаирдикай рахадай чӀавуз,
Адан мани, адан чӀалар – залан яни квез?
Цавун аршдиз ракъинин нур акъатай чӀавуз,
Шихнесиран кай рикӀ я ам, аян яни квез?

* * *

Эхиз жезвач: кхъиз жезмач шиирар, –
РикӀ къудгазва, гъатна дерин гъамлувал.
Хиялрини, атӀай рикӀин жигъирар,
Хгузмач мад гъамиша хъиз дадлувал.

Хкахънани жегъилвиллин ялав зи?
Са къуват це заз месикай къарагдай.
Гъам гъатнавай рикӀиз живи къилав це,
Квахърай накъвар зи гъиссерин утагдай.

Чин чуьхвена векьел алай чигедай,
Салам гана Шалбуздин тик синериз,
Хкаж жедай Сувун чуьлдиз, цуьк авай,
Чинеругдин килигдай зун вилериз.

За вацразни Сувун чуьлдиз теклифдай,
Таьминна хьиз адан вири тIалабар.
Эренлердал – чIехи пIирел илифдай,
Ирид булах, къачуз вавай субабар.

Вацран ишигъ – адан гуьзел нуларик
КапI ийидай михьи лезги чIалал за.
Акатдайвал са живи хьвер пIузарик,
Гудай, белки, Аллагьди затI гьалал са.

Секин жедай, гьамар вири алатна,
Шадвални хьвер гьатдай рикIин утагда.
Дадлу жедай гьалал затIар акатна,
Лезги рикIи кхьей шиир куь багда.

МЕККЕДИН РЕКЪЕ

Мешребдалди тухвана жув виринра,
Минет-суьнет ийиз хьанач садазни.
Мезземетрик рикI кузва зи цIивинра,
Хьуьрез жезмач, я мецивай рахазни.

Икьван мидя куьз хьанватIа девир чи?
Бес тушни чаз мидад чIугун чилерал?
Хьанва, белки, мунафикьвал эхир чи,
Гьайифдин нагъв – мусурманрин вилерал.

Сажда ийиз Меккедин пак пIирериз,
Рекъе авай векилар тир Аллагьдин.
ЧIехида чи, тIал хьун патал рикIериз,
Къисас ятIа къахчунвай чи гунагьрин?

Меккедани иви чилел чкIайла,
Четин жеда кIвал туькIуьриз низамлу.
Агъзур дерди магьфедаваз тухвайла,
Чи кьилелай квакъдачни рагъ безеклу.

Бейгьуш гана ксура зун, тIалаб я,
Бейчара яз фида фад и уьмуьрдай.

Азабрикай азад хьунухь – ам таб я,
Ихтияр це накьвадин мес туйкIуьрдай.

Ширин цIарар кхьидай бахт тахьайла,
ГьикI неда фу, кьуразвайла рикIин гад.
Меккеда худ шел вахтунин рахайла,
Зегьер хьиз я заз булахдай хьвадай яд.

КЪВЕ КЪУШ

Хур хурудив агудна,
Рахазва кьве кьуш.
ХьуьтIуьн цIигер алудна,
Яз кефияр хуш.

КIуф кIуфунал эцигиз,
Хьуьрезва вилер.
Яргъалай чаз килигиз,
Шад ийиз рикIер.

Ахьтин чIехи кIанивал
Мад чилерал алатIа?
Рахаз, кьугъваз, хьайивал,
Гьевесдив чан ацIана?

Са куьнкайни туш кичIе,
Мад я гуьзел ақунар.

Гьатнавай хьиз нуш рикIе,
Дадлу я хуш рахунар.

Хкажиз лув кьуьлзава,
Сада-садаз гьуьрметиз.
Кьушар гзаф зилдава,
Элкьез чилел зирекдиз.

Герек туш мад фу, техил,
КIанивили тухнава.
Зун алама, яз пехил,
Къаяр рикIиз сухзава.

Ахьтин михьи кIанивал
Хьанач ерли рикIихь зи.
Гьатна чанда къайивал,
Хьфизва зун кIвалихьди.

ХУЬРУЬН РУШ

Зи лезги руш, зи хуьруьн руш,
Зи рагъ, зи цуьк, михьивал.
Зи рикI, нефес, зи хуьруьн, руш,
Зи руьгьдин дагъ, кIанивал.

РикIелламан дагъдин жигъир,
Чун кьвед санал гуьруьш хьай?
Гьар гафуниз гана фикир,
Кьве рикI санал таниш хьай?

РикIелламан дагъдин булах,
Цуьквед кIунчIар – нехишар?
Ви акунрал ийиз дамах,
Чими темен – багъишай?

Заз акI жедай, дуьнья чIехи,
Ви дамахра авай хьиз.
Шуьрбетарни леззет вири,
Зи кьужахдиз атай хьиз.

Анжах рикIиз чизвачар зи,
Цуьк жедайди саралмиш.
Фикир кьилиз гьизвачар за,
КичIе тир жез ягъалмиш...

... Зи лезги руш, зи хуьруьн руш,
Куьз марфари гатазва?
Вун гуьзетиз – беден нахуш,
Куьз гьамарик кьуразва?

На лагъ, къе заз, куъз Аллагъди
Вун къисметдиз гъаначтІа?
Курай миxъиз зун гунагъри,
Вун гуъзетиз хъаначтІа.

Сагърай вун, зи хуъруън руш,
Хуъзва за вун мекъеркай.

Квахъ тавурай ви хуъруън, руш,
Магърум хъана мекъеркай.

ХъайитІа вахт чаз бахтавар,
Мад жигъирдал ацукъдай.
Це, хуъруън руш, на ихтияр,
Ви кІеме заз амукъдай.

РУЪГЪДИН ИЧІИВАЛ

Мекъи тирла, за чимивал
Гана ваз лап алахъна.
Яргъазна тІал, пис къайивал,
Цуък хъиз хуъчІуък акахъна.

Вахтар фена. Чан кафандик
Акат ийир вахтунда,
Сивик хъвер кваз – вун айвандик,
Зун – къецел, рикІ къазунна.

На лугъуди, зи гарданда
Мерез гъатна вахтунин.
Хайи кІвале – зи маканда,
Гъед хкахъна бахтунин.

... Зи лацу пек – кафандик, руш,
Акатна ви мичІивал.
Гваз хъфизва рагъдандихъ, руш,
Зун ви руъгъдин ичІивал.

* * *

Вахтар, вахтар! Жегъилдамаз яшар зи,
Серт циферин менгенада гъатна жал?
Агудна тІал, къакъудна вил, ахварни,
Шагъдагъларин синерик куън катна жал?

Сад бахтлу яз физва цавай, са гъед хъиз,
Тух гуъгъуълдин, шад манидин лувар кваз.
Сад бахтсуз яз, садни тахай велед хъиз,
Экв хкахъай кІвале – серин накъвар гваз.

Садаз на рагъ, садаз йифер – мичІерин,
Язух тушни буъркуъ жезвай вилерин?
Гъикъван эхда рикІе къаяр хуътІерин,
Язух тушни сур эгъвезвай гъилерин?

Бахтар, бахтар! Ахварай заз акурбур,
Менгенадкай хкуда зун циферин.
Гзаф ава экуъ югъни такурбур,
Мензерадай акъуда дун йиферин.

ЦИВЕЛИН ТАР

Зи цІвелин тар. Куъз пашман я?
Дерт алани хилерал?
Шумуд инсан, вал гъейран яз,
Къвез ацукънай хиверал?

Йисарин дерт, инсанрин гъал,
На шумудра къезилнай.
Хилел алай чигед стІал
Къабулнай за къизилдай.

Ви сериндик къе шаирни,
Умудар гваз атанва.
Дувулрихъ къван адан херни
Гъам-дердерив ацІанва.

АлакъдатІа, зи цІвелин тар,
ТІал зи рикІай акъудиз?
Гъахъсузвални тІурфанни гар
Зи къилелай алудиз?

Лагъ, вучиз чи девирди бахт
Лезги чилел гъаначтІа?

Хайи халкъдиз хъуъредаи вахт
Куъз Аллагъди ганачтІа?

Хиялрик ква зи цІвелин тар,
Къил гатазва вахтунни,
Гъарайдава кхъизвай цІар,
Чи квахънавай бахтунни.

Физва йикъар, физва вахтар,
Гъай-гъарай яз Самурдин.
Физва накъвар – гурлу ятар,
Руъгъ гатаз чи абурдин.

РикІе аваз Ватандин тІал,
Тур къадай гъил амачтІа?
Рази хъана и авай гъал,
Халкъ нуьквер яз аватІа?

Бес тушни чаз залан вахтар,
Тарашзавай Ватан чи?
Секин хъайтІа – катда бахтар,
Кармаш ийиз иман чи.

Ася АБАСОВА

ПІНИДИН ТАР

ДакІард кІане пІинидин тар цанай на,
Зун паталди, зи азизди, гъанай на.
Заз экуьвал, заз михъивал гун патал,
Чи къведанни уьмуьр яргъи хъун патал.

Цуьк акъудна пІинид тарци гатфарихъ,
Атирдин ни чукурна чи кІвализни.
Зи сугъулвал, зи пашманвал алудна,
Гатфар гъана – шадвал гъана рикІизни.

Бегъер гана пІинид тарци хъсандиз.
Чи гъаятдин абурни тир, ишигъни.
Ви шадвилихъ къадар хъанач, масанди,
Хуш тир и кар акур гъар са инсандиз.

Шинид тарцихъ зун гъар юкъуз гелкъведай,
ЭчІел ийиз, ядни гудай за адаз.
Къуд патахъай килигиз зун элкъведай,
ХъуьтІуьн цикІиз гадни гудай за адаз.

Зи азизди, ирид йис я квахъна вун,
Шинид тарни чуплах хъана аквазва:
Я цуьк гъизвач, я пІинияр мад ада,
Дувуларни къурана гъакІ цІразва.

Зун паталди пІинидин тар цайиди,
Регъмет хъуй ваз, заз Аллагъди гайиди.
Я пІинид тар, я вун рикІяй акъатдач,
Квехъ вил кумаз зунни чилик акатда.

2014

ЛЕЗГИСТАНДИН ИГИТРИЗ

ЗИ ЛЕЗГИ ЧИЛ, ЗИ ГУЪЗГУЪ ЧИЛ

Зи лезги чил, зи гуъзгуъ чил,
Ажеб гуъзел ватан я вун.
Зи лезги чил, зи гуъзгуъ чил,
Зи рикI, жигер, зи чан я вун.

Шумудни са игит хциз,
На къуватни абур гана.
Зи Лезгистан, ви накъвади
Зи къегьалриз сабур гана.

Самур вацIун яд хъвайибур –
Игит лезги рухваяр,
Лезгистандин тIвар вине къур
Чи играми архаяр.

Шарвилиди вичин чанни
Гана лезги чил патал,

Душманд вилик къеле хъана
Зи Лезгистан хуън патал.

Чилел тунач Шарвилид тур:
Гъажи-Дауд къарагъна,
Вичин хци туруналди
Душманар дарбадагъна.

Чи Мегъамед ал-Ярагъи –
Шамилазни тарс гайи,
Чирвилини, уьткемвили
Чал такабур тIвар гъайи.

Рухваяр чахъ гзаф ава
Хайи лезги чилерал,
Абрун тIварар гъамишалугъ
Жеда халкъдин мецерал.

2013

ТЮМЕНЬ ШЕГЪЕР

Тюмень шегъер, гуъзел шегъер,
Ваз мугъман яз атанва зун.
Тюмень шегъер, иер шегъер,
Хуш майилрив ацIанва зун.

Мертебадин къакъан кIвалер,
Гъяркъуъ я ви куъчеярни,
Рушар я ви лацу лифер,
Зирекбур я рухваярни.

Хуш къилихрин инсанрини
Ваз, акурла гуда салам,
Мез шириндиз рахада вав,
Къил агъузна ида икрам.

Тура вацIни секиндаказ
Шир-ширдивди авахъзава.
РикIел гъизва зи Самурни,
Каспий гъуьлуьз авахъзавай.

Мекъи къуьдни атана мад,
Къалин живер, аязар гваз.
За гъиссзавач мекъивални –
Зав дуствилин авазар гва.

Гъар жуьредин халкъари дуст
Ина уьмуьр тухуз ава,
Лезгистандин чӀалал рахаз,
За манияр лугъуз ава.

28.03.15

БУЛАХАР

Мад яйлахрин чинай куьн заз
Ярдин вил хьиз аквазва
ХупӀ багъа я заз куь тӀеам,
Эй уьмуьрдин няметар.
Зи бахтунин гьетрел хьтин
Зи вилер квел алазва,
Зи къанажагъ, намус хьиз зи
Михьи я хьи куьн тамам.
Са стӀални заз тутуна
ЧикӀизва куьн патарихъ
Бриллатрин къашари хьиз,
Нур гузава яргъалай.
Зи къисметдин рекъе ава
Авахьиз куьн агъадихъ
Вилик, вилик физва куьн
Зи виликай, къвалалай.
Гьиниз физва куьн, Шагъдагъдин
Азиз серин булахар!
Куьн гъамиша чи дагълариз
Вафалубур яз хьурай.
Дуьзенра квел вилер алаз
Ава гьикъван кӀвалахар.
Куь кужумай емишрини
Уьзуьмри чаз наз гурай.

1964 г.

П аржумаяр

Ги де Мопассан

ГАРДАНЛУХ

(Новелла)

Им са зериф, вичин гуърчегвилел гъейран ийиз тадай, ягъанатдин къисметдай хъиз, гагъ-гагъ гъакимрин хизанра дуъньядиз къведай хътин рушарикай сад тир. Адахъ я жигъизар авачир, я гележегдин умудар, я вичикай са хъсан жемиятдай тир агъваллу касдиз хабар хъана, клан хъана, ада вичин кайвани ийидай хътин мумкинвал авачир, ада халкъдин тагъсилдин министерстводай са гъвечли гъакимдин теклиф къабулна.

Хъсан либасрин, пад-къил туьклубрунин такъатар авачиз, адан алуьклубар са уьтери тир, амма ада вич бахтуникай магърумди яз, са ихтиярни авачир кас яз гъиссзавай, вучиз лагъайтла дишегълийриз асул-несилдалди къилди хъанвай клеретлар, жинсер авач, - иервили, еришдин къешенгвили ва рикл желбдай акунри абурун тухумдин къетлен ихтиярар ва дуъньядиз атунин ихтиярарни эвез ийизва. Анжах чпиз хас эдеб, мягкем акьул ва тлем хъун – ингъе халкъдин рушар лап машгъур дишегълийрихъ галаз садзавай ва абур табиьзавай къайда.

Ада ара датлуз дерт члугвазвай, гъикл хъи, ада вич хъсан уьмуьр ва лап назик гуърчегвал патал ханвайди хъиз гъиссзавай. Ада вичин клвалин кесибилин, къецлил цларин усалвилин, ацукъдай къван гъалдай акъатнавай стулрин, ранг фена алахънавай пердейрин дерт члугвазвай. Агъваллу жергедин дишегълийри къатлун тийидай кар авай ихътин вири гъалари ам азабдик кутазвай, секинсузарзавай.

Абурун тлимил тир майишат къиле тухвай гъвечли бретонкадин са жуьреди адан къенепата туькбуьл гъайифвилер, къиле тефир мурадар арадал гъана. Адаз ахварай лал къейи секинвал авай, рагъэкъечлдай патан парчайривди арушнавай, куьгъне кишпирдин къакъан шемданри ишигълаван авунвай тавхана, чими ийидай тадаракрин зегъемди бушарна, хъуьтуьл стулра суьст хъанвай, ипекдин гуьлуьтар алай гъайбатлу агъадин къуллугъчияр акуна. Адаз ахварай куьгъне девирдин яцлу парча члугунвай, гегъенш, члаганвай утагъар, кар-кеспи авачирбурун къетлен зегъметдин ажайиб, гъич ван тахъай хътин къиметдин столар, экуьнин сятдин вадаз чай хъун патал, анрихъ теклифдай мукъва дустар-итимар, машгъур инсанар къабулдай тавханаяр аквазвай.

Нисинин фу тлуьн патал элкъвей, пуд йикъан цлийивал авай суфра вегъенвай столдихъ, итимдин къаншарда ацукъайла, итимди, шурпа авай курунин къалпагъ къачуна, хвешивилелди малумарна:

«Агъа-н, келем квай шурпа! Идалай хъсан затл жеч!...» - ам, дишегъли, къетлен тлуьнрихъ, рапрап гузвай гимишрихъ, цлар безетмишдай дегъ

девирдин къагъриманрин ва тамун къалинлухра авай махарик квай къушарин гиширар авай гуърчег халичайрихъ тамарзу тир; ада къелечл чинида аваз гудай зериф тлуънрикай, шишинивди форелдин жегъри яклук ва я тамун вечрен лувуник хкуъриз, сирлу хъвердалди чпихъ яб акализ клан жедай кушкушдин хуш гафарикай хиялзавай.

Адахъ атирар, пад-къил туьклуърдай такъатар, къиметлу безекар авачир, са затлни авачир. Амма адаз кланзавайди анжах гъа ихътин шейэр тир, ада вич гъа шейэр патал туьретмиш хъанвайди яз гъисабзавай. Адаз вич бегенмиш хъун, вич рикл ацукъардайди ва жемиятдин арада агалкъунар хъун, маса дишегълийри вичел пехилвал авун гзаф кланзавай.

Ада вичихъ галаз санал килисада тербия къачур девлетлу дуст дишегълидал къериз-цларуз къил члугвадай, гъар сеферда дустунин клваляй хкведайла, ада дерт члугвадай ва мад садрани аниз хъфидач лугъуз, къинер-эгътер къадай. Тамам йикъара ам датлана вичин бедбахтвиляй, язухвиляй, дарихвиляй ва чара атлай умудсузвиляй шехъдай.

Нянрихъ са сеферда адан итим чиник шадвал кваз клвализ хтана ва папав са члехи конверт вугана.

- Ма, къачу, - лагъана ада, - им ваз гуьзет тавур савкъат.

Ада тадиз конверт къазунна ва адай басмадин хатларалди икл кхъенвай чар акъудна:

«Халкъдин тагъсилдин министрди ва Жорж Рампонно ханумди жанабидизни ханум Луазелаз 18-январдин ислендин юкъуз министерстводиз межлисдиз атун теклифзава».

Итимди фикирайвал, члехи шадвал акатунин чкадал, дишегълиди кефи члур хъуналди теклифдин чар столдал гадарна.

- Вуч патал я ам заз, лагъ, тавакъуйда?

- Икл жедали, зи багъади, за вун гзаф рази жеда лагъана, фикирнавай. Вун санани жезвач, им лап хъсан дуьшуьш я, лап хъсан. За еке зегъметдалди къазанмишайди я и теклифдин чар. Виридаз ана иштиракиз кланзава, амма гъар низ хъайитлани теклифзавач, гъвечли гъакимриз билетар са акъван гунни ийизвач. Ваз ана лап вини дережадин гъакимар аквада.

Ада хъел кваз итимдиз килигна ва лагъана:

- Бес зун аниз вуч алаз фида? Заз алуклдай са шейни авач!

И кар итимдин къилиз атанвачир, ада мурмурна:

- Гъа булушка алаз, гъа вуна театрда алуклзавай. Ам, зи фикирдалди, лап хъсанди я.

Инал адаз акуна хъи, паб шехъзава, гъавиляйни тешвиш ва пашман хъайи итимди чуькъ хъувунач.

Папан хъуькъверай явашдиз накъвадин къве еке стлал сивин пиплерал авахъна. Итимдай галклиз-галклиз гафар акъатна:

- Вуч хъанва вахъ? Лагъ кван, вуч?

Вичиз къуват хгана, дерт явашарна, къежей хъуькъвер михъиз-михъиз, секин ванцелди жаваб гана папа:

- Са затлни. Анжах заз жуван пад-къил ийидай са затлни авач, гъавиляй завай а межлисдал физ жедач. Жуван билет, нин папа залай хъсан пекер алуклзаватла, санал къуллугъзавайбурукай садав вахце.

Умудсуз гъалда аваз итим ам члалал гъиз, рази ийиз эгечлна:

- Яб це, Матильда. Са маса сефердани алукиз жадай хьтин кутугай са либас квй акъвазда?

Дишегъли са декъикада къван чуькъни тийиз акъвазна, фикирда харжияр гьисабна ва къенятлу итимдай наразивилин гъарай акъат тавурай лугъуз, гьикъван тлалабиз жедатла, аннамиш авуна.

Эхирни ада галкииз-галкииз жаваб гана:

- Лап тайин кьимет заз чидач, амма, заз чиз, са къуд виш франк заз бес жадай.

Са тлимил итимдин чинин рангар атлана: гъа икъван пул ада, гатун вахтунда гъар гъяддин юкъуз плапишар ягъиз Нантердин кьерехриз гъурчез физвай дустарин дестедихъ галаз фин патал тфенг къачунин фикир аваз, къулухъ эцигнавай.

Ятлани ада жаваб гана:

- Хъсан я. За ваз къуд виш франк гуда. Анжах вун алахъ ая хьи, булушка гуьрчегди хъурай.

Межлисдин югъ мукъвал жезва, амма Луазель ханум, булушка гъазур ятлани, вич гьиниздатла течиз, ийир-тийир хъана, сефил яз, къалабулух кваз авай. Гьикл ятлани са нянрихъ итимди къатлана:

- Яб акал, вахъ вуч хъанва? И йикъара заз вун къариба жуьреда акъвазва.

Ада жаваб гана:

- Са затлни авач заз, багъа къаш, къван авач, булушкадал чан гъидай са затлни авач, гъавилай зи кефияр члур хъанва. Зи акунар язух къведай жуьредин юхсулбур жада. А межлисдиз тефейтла хъсан я.

Итим рази хъанач:

- Вуна чан алай цуьквер гилигда ман. Хъуьтлуьн береда им лап къешенг кар яз гьисабзавайди я. Цуд франкдихъ 2-3 гуьзел марвар къачуз жада.

Паб муьтлуьгъ хъанач:

- Ваъ, кландач заз..., варлу дишегълийрин арада кесиб яз акун - им агъузвал, усалвал я.

И арада итимдиз маса рехъ жагъана:

- Вун вуч ахмакъ шей я-я! Вач жуван дуст Форестье ханумдин патав, вичин кьиметлу безекрикай сад вахтуналди вугун тлалаб ая. Ихътин кар авун патал ваз адахъ галаз хъсан рафтарвални ава.

Матильдадай садлагъана шадвилин гъарай акъатна:

- Гъахълу я! За а кардикай гъич фикирнавачир.

Пакадин юкъуз ам Форестье ханумдин патав фена ва вичин дерт ахъайна.

Форестье гуьзгуьдин шкафдин патав фена, анай члехи къвати акъудна, гъана, ахъайна ва Луазель ханумдиз лагъана:

- Хкъагъа, зи багъади.

Адаз сифте цамар, жавагъирар, ахпа Венецияда туьклуьрнавай багъа къванер алай къизилдин алапатдин са хаш акуна. Гуьзгуьдин вилик ада вичел алукиз, безекар ахтармишна. Ахпа мад жузуна:

- Мад ваз са затлни авачни?

- Ава, гьелбетда. Къекъуьгъ жув. Ваз вуч хуш жедатла, заз чидач эхир.

Садлагъана адан вилер, члулав атласдин гъвечли къапуна авай бриллиантдин са мешреблу гарданлухда акъуна ва ам клевелай клан хъунин гъевес

рикле ацукъна. Ада ам зурзавай гъилеривди къуна, вичин къакъан хивер галай булушкадихъ галаз гъикл къазватла килигна ва шадвиляй гуьзгуьдин вилик къах хъана амукъна. Ахпа кичлѳез-кичлѳез жузуна:

- Анжах гъа им зав вугуз жедани вавай?

- Жеда, гъелбетда.

Хвешила къейи Луазель ханум хкадарна вичин дустунин гардандик кллана, са кузвай темен гана ва вичин багъа безекни гваз кат хъувуна.

* * *

Межлисдин югъ алукъна. Луазель ханумдихъ еке агалкъунар авай. Зериф, хъвер квай, юзунар гуьрчег ам шадвиляй пиян хъайиди хъиз авай, ам гъакъикъатдани виридалайни иер тир.

Вири итимри адаз килигзавай, ам вуж ятла хабар къазвай, адахъ галаз танишарунин гъуьрмет къазанмишиз алахъзавай. Къетлен ихтиярар авай члѳехи гъакимар анжах гъадахъ галаз къуьл авунихъ тамарзу тир. Министрдини адал дикъет желбна.

Ада гъевеслудаказ, члѳехи ашкъидивди, шадвиляй къил-къилелламачиз, са куьникайни фикир тийиз, вичин гуьрчегвилин зургъадин лезетдик кваз, бахтунин булутри башмишнавай хъиз, тамам гъалибвал хвешивилияй къейдиз, къуьлерзавай.

Абур анжах экуьнин сятдин къудаз хъфена. Итим къуланфердилай са гъвечлѳи утагъда, чпин папари межлиса шадвал ийизвай пуд маса гъакимдихъ галаз, суьст хъана авай.

Итимди адан къуьнерал межлисдин либасрин гуьрчегвилив къан тийизвай усал аба хътинди вегъена. Дишегълиди и кар къатлана ва адаз, къуьнерихъ багъа, пурпу хамар галчукнавай маса дишегълийриз вич такурай лугъуз, хъфиз клан хъана.

Итимди акъвазарна ам:

- Акъваз садра. Къеьцел ваз мекъи жеда. За къезил фѳайтун жагъурда.

Адаз яб тагана, дишегъли гурарай агъуз ивичлѳна. Куьчеда мукъвал чкадал фѳайтун алачир, къерехрив гвай фѳайтунчийривай суракъ ийиз, абур ам жагъуриз рекъе гъатна. Гзаф мекъи хъана, са куьникни умуд кумачиз, абур вацл галайвал рекъе гъатна. Эхирни вацлун къерехда абурал йифен фѳайтунчидин са куьгъне хъана лап гъалдай фенвай фѳайтун гъалтна. Ихътинбур Парижда анжах йифиз экъечлѳзава, вучиз лагъайтла йикъан вахтунда абуруз чпин кесибвилихъай, юхсулвилихъай регъуь жезва.

Фѳайтунчиди абур чпин клвализ - Мучениковрин куьчедиз, хкана ва абур ван-сес тавуна, клвализ хкаж хъхъана. Дишегъли патал вири куьтягъ хъанвай. Амма итимди сятдин цлудриз хъиз вич министерствода хъана кланзавайдакай фикирзавай.

Дишегълиди, гуьрчегвиле аваз вичиз мад сеферда килиг хъувун патал, къуьнерихъ галай аба хътинди гуьзгуьдин вилик галудна. Бирдан ада клевиз гъарайна. Адан гарданда гарданлух амачир.

Са пай пекер хтлуннавай итимди тадиз хабар къуна:

- Вахъ вуч хъана?

- Захъ.., завай.., завай Форестъе ханумдин гарданлух квахъна.

Итим вич-вичивай квахъна, чкадилай къудгъунна:

- Гьик!.. Ам вуч лагъай члал я? Жедай кар туш! Абур булушкадин, абардин биришра, жибинра, виринра къекъевез гатлунна. Жагъанач. Итимди хабар къуна:

- Межлисдай эхкъечлдайла, ам вав гумайтла, рикелламани ви?

- Эхъ, за министерстводин члехи дегълиздай хкведайла, адак хкуърнай.

- Ак! ятла, эгер вуна ам куъчедал квадарнайтла, чаз ам аватай ван къведай. Ак! ятла, ам файтунда ава.

- Эхъ. Гьинвачтлани, гьак! я жеди. Вуна нумра рикел хвенани? – жузуна папа.

- Ваъ. Вуна килигначни нумрадиз?

- Ваъ.

Гъамуни гъелекнавай абуру яргалди сада-садаз килигна. Ахпа итимди пекер алулна.

- Фида, - лагъана итимди, - гарданлух жагъуриз хъжедатла, чун яхдиз хтай вири рекъиз килигда.

Фена ам. Дишегъли межлисдин либас аламаз, цлай куьклуър тавуна, яргъи жедай аман амачиз, къенвайди хъиз, гацум хъана, са чкадал алама.

Итим экуьнин сятдин иридаз хъиз хтана. Адаз жагъун хъувур затлани хъанач.

Гуьгъуьнлай полициядин ирада, файтунчийр акъваздай чкадал квахъай затлунин гъакъиндай малуматар гун патал газетрин редакцияра, са гафуналди, умудди хуртл гайи виринра хъана...

Чпин къилел атай еке бедбахтвили семе авунвай дишегълиди югъди ам гуьзетна.

Итим Луазель нянрихъ, къвал-къвала аклана, чина ранг амачиз, клвализ хтана; са вуч ятлани чир ийиз ададай алакънач.

- Жуван дуст рушаз кхъихъ хъи, - лагъана ада, - бес, гарданлухдин клир хана, ам туьклуър хъийиз вуганва. Идалди чаз са фикирдай вахт жеда.

Итимди лугъуз, папа кагъаз кхъена.

Гъафтедин эхирдай абурун вири умудар квахънавай, вад йисан куьузуь хъайи итимди малумарна:

- Квахъайдан эвез арадал хкана кланда.

Пакадин юкъуз, гарданлухдин гъвечли къватини чпив къуна, абур къалпахдал фамилия кхъенвай заргардин патав фена. Атлам вичин ктабра къекъвена.

- И гарданлух, ханум, завай къачунвайди туш, за анжах адан къвати я маса ганвайди.

Гъа ихътин гарданлух жагъурунин мураддалди, ам гъихътинди тиртла рикел хкиз, сада-садал меслятар ийиз, абур шумудни са заргардин патав фена, къведални, къилел атай мусибатдикди, къалабулухдикди са гужбаладалди чан алама.

Пале-Роялдин са туьквенда абуруз чпиз герекзавай хътиндаз гзаф ухшар са безег жагъана. Адан къимет яхцлур агъзур франк тир. Абуруз туьквенчиди са къадар ужузна – къанни цлругуд агъзур франкдихъ гуда лагъана.

Абуру заргардиз пуд йикъан къене и гарданлух маса тагун тлалабна ва шартл эцигна хъи, эгер сифтегъан гарданлух февралдин эхирдалди жагъун хъувуртла, чпи им къанни цлукъуд агъзур франкдихъ элкьуърна вахкуда.

Луазелахъ вичин бубади тур цѣмуьжуьд агъзур франк авай. Амайди ада бурж къун къетна.

Ам пул буржуниз къачуз эгечна, садавай агъзур, масадавай вад виш, са виш ина, яхцурни цлуд атлана. Ада къѣбзер гана, хасаратвилер гудай везифаяр вичин хивез къачуна, селѣмчийрихъ галаз таниш хъана. Уьмуьрлух яз пис шартлара гъатай ам, галтлам алатдатлани тийижиз, чарарал вичин къул эцигиз, цлийи гарданлух къачун патал фена савдагардин туьквендин дезгедал къанни цлуругуд агъзур франк эцигна.

Луазель ханум Форестье ханумдив гарданлух вахкуз фейила, атлада нара-зивилин тегьерда лагъана:

- Яргъалди вучиз жував туна вуна ам? Ам заз герек хъун мумкин тир.

Ада гъатта къвати ахъайни авунач, Луазелаз и кардихъай кичлѣзвай. Адаз дегиш хъанвайдакай чир хъанайтла, ада заз вуч лугъудай?

Белки, ада вичин дуст руш угъридай гъисабдай?

* * *

Луазель ханумдиз кесибрин лап пис уьмуьр чир хъана. Ятлани, ам гъасят-да вичин къисметдиз виклѣгъвилелди дурум гуз эгечна. И зегъримар хъайи бурж вахкун герек я. Ада ам вахкунни ийида. Къуллугъчи дишегълидихъ галаз гъахъ-гъисаб хъувуна, клвал дегишарна, чардахдин кланик квай клвал кирида къачуна.

Адаз клвалин-къан агъур зегъмет, хуьрекханадин тарахъ-турухъ чир хъана. Ада жегъре ранг янавай кикер хаз, къапар, ягълу къунвай къажгъанар чуьхуьз хъана. Ада парталар, дасмалар чуьхвена ва абур тара эклъана; гъар экуьнахъ зирзибилар куьчедал тухвана, гъар майдандал са герен ял акъадариз, ада яд ялна. Сая халкъдикай тир дишегълиди хъиз алуکلнавай ам зимбил гъилик къуна, туьквенриз физ, як, майваяр къачуз, алверчийрихъ галаз савда ийиз, вичин кесиб такъатар къенят ийиз хъана.

Садбуруз муьгълет хце лугъуз, гъар вацра абуру са буржуни чар чпелай ахлудун лазим тир. Итимди нянин вахтундани клвалахиз хъана, бязи вахтара йиферизни ксун тийиз, карчидиз клвалахиз, гъилин хатлар маса чарчиз хъин хъийиз, кепекар къазанмишиз хъана. Ихътин уьмуьр цлуд йисуз давам хъана.

Цлуд йисалай абуру вири буржар, гъатта винел атай залан процентарни, къетливилелди вахкана. Луазель ханум лугъуз тежедай къван къуьзуь хъана. Ам къуьнерай фирягъ хъана, кесиб хизанра жедай кайвани хъиз, векъи ва мягкем хъана. Ам шуьткъвей пекер алаз къекъъезвай, клѣви ванцелди рахаз-вай, ргай цяй клвалин чил чуьхуьзвай. Амма, итим къуллугъдал алай береда, ада гагъ-гагъ даклардив ацукъна, вичихъ мумкинвал хъайи, агалкъунар хъайи, вичел фикир желбиз тур атла межлис риклел хкидай.

Ада гарданлух квадар тавунайтла, вуч жедайтла яраб? Низ чида къван? Низ чида? Уьмуьрдин шиндакъвални фад дегиш хъунин гъал вуч я! Инсан хуьн ва я пучун са куьлуь-шуьлуь месэла я къван!

Гъикл ятлани гъяддин са юкъуз гъафтеда авур къван клвалахрилай къулухъ ял ягъун патал Елисейский майдандал сейрдиз фейила, адаз садлагъана гъили-кай къуна аял къекъуьрзавай са дишегъли акуна. Ам гъа гъамишан хъиз амай жегъил, иер, вичин акунрал гъейран ийиз тадай Форестье ханум тир.

Луазель ханумдик къалабулук акатна. Рахадани адахъ галаз? Гьелбетда! Гила, буржарни ахлатайла, вири хъайи-хъайивал ахъай авуртла жеда. Вучиз ийидач къван?

Ам мукъув фена.

- И члаван хийирар, Жанна!

- Вагъ.., я ханум.., заз чидач... Куьн, заз чиз, гъалат! хъанва.

- Ваъ. Зун Луазель Матильда я. Адан дустунай гъарай акъатна:

- Бейниван Матильда, вун гъикъван дегиш хъанва!

- Эхъ, чун сад-садавай къакъатайдалай къулукъ, зун гзаф залан вахтар эхуниз, четинвилериз дурум гуниз мажбур хъана. Заз дарвилерни муьгътежвилер гзаф акуна, вирини вун себеб яз!

- Зун себеб яз? Гъик! хъайи кар я?

- Вуна зав министерствода кыле фейи межлисдиз фидайла гарданда тун патал вугай бриллиантдин гарданлук рикелламани ви?

- Алама. Вуч хъана къван?

- Ингъе гъам завай квахънай.

- Гъик! Вуна ам зав вахканай къван.

- За вав вахкайди гъам хътин масад я. Чна тамам цлуд йисуз адан патахъай бурж вахкуз хъана. Вун гъавурда акъазвани, чун гъихътин четинвилера гъатнатла, чяхъ са затни авачир. Гила а месэла куьтягъ хъана. Гила зун гъикъван шад ятла, лугъуз жедач.

Форестъе ханум чиле аклурнавайди хъиз акъваз хъана.

- Вуна адан эвезда куьне цлийи гарданлук къахчуна лугъузвани?

- Эхъ, вуна бес са куьнизни фикир ганачни? Абур гзаф ухшарбур тир.

Ада шаддаказ, ачух рикелди хъверна. Форестъе ханумди еке къалабулукдалди вегъена адан гъилер къуна.

- Эй зи факъир Матильда! Бес зи бриллиантар къалпбур тир эхир! Абурун къимет вини кыл вад виш франк тир.

*Урус члалай таржума авурди:
Куругъли КЪАЛАЖУХВИ*

Альфия-Хавсат
МИРЗЕМЕТОВА

ЗА КІЕЛЗАВА ВИ АХЪА ЧАР...

(Шиирар)

ПАР

Шиирар я пар хъиз иски,
Яргъал рекьер атІузвай дав.
Чарчин табагъ – къирав экуъ,
Анай къвезва зун Куъ патав.

А рекьева чІехи живер,
КІунтІар хъиз, тик жез маргъалар.
Зун лезетди къада иер,
КІелдай чІавуз за Квез чІалар.

АХЪА ЧАР

За кІелзава ви ахъа чар,
Адак накъвар хъанва кужум.
«Ни ви хатур хана, зи яр?» –
Жузада за, гуз рикІиз рум.

Я Ребби, вуч кІанда къван мад,
Бахтунн къвез гатайла рак?
Им къисметдин язва савкъат,
Я чІалахъ хъухъ, я гъваш на шак.

РЕКЪЕ ХТУН

Тади мийир гатухъ галаз чара жез,
Вун галачиз жеда ам лап бейгъалди.
Экуън чІавуз аквада ам пайда жез,
Хушдаказ вун къужахда къун паталди.

ХупІ ифейбур тушни адан къужахар,
Ви лап куъгъне дуст хъиз я ам гъалалдин,
Къведай, тийиз са артухан лагълагъар,
Вири къуд пад дегиш авун паталди.

ДИРИЖАБЛИДА

За «гунагда», гьалтайла чун мукъвара,
Вун за вилив хвена лугъуз уьмуьрлух.
Ригай вилер хьуьрез лагъай гафарай
Чим кIвахъ жеда чи камалдиз мад артух.

ЧПалахъ жеда зи вилерин, гуьгьуьлдин,
ЧПалахъ жеда вун зи вири гафарин.
Бахт я хьунухъ вахъ галаз са зимбилда,
Дирижабли хкаж жерла цавариз.

НОКТЮРН

Зун гьар чIавуз чара жезва гьуьлуьхъ галаз,
Ам даиман, маса жуьре алемдай кьаз.
Эвелдай вуч, эхирдай вуч жеда лугъуз,
Гьалтзава чун, сада садаз саламар гуз.

Кьилиз ялдай лепеди, кьезе, ийиз гьужум,
КьетIивилив муьтIуьгъзава кьереллай кьум.
Гьатта хьиле кьунвайлани гьуьлуьн майдан,
Лепейрикай кьезе жеда заз ноктюрндин ван.

МУЬГЬУЬББАТДИН ЯШ

Къанни са асир кьейдзавай вичин
Муьгьуьббатдин уьлкведи
«Инсан» лугъудай багъри кас ширин
Къабулзава сейкедиз.

Къезе гатфарин нефесдай хару
Макъамдин ван – магъирди.
Зазни ваз къалуз ахварар чIуру,
Къакъудна чун уьмуьрди.

Манидин ван зи кьезеватIа япуз,
Вазни жеч ам тахъана.
Зун и дуьньяда жедач тек-ялгъуз,
Захъ мурадар – ацIана.

Ингъе зи мурад акъатна кьилиз,
Къаргъудин ван кьезе заз.
Ялгъузвал туш им исятда, заз чиз,
Бахт ахъа жер чIав я саз.

ТЕАТР

Патай куъмек кІан жеда чаз датІана,
КІвалахдани, крарани гафара.
Театрдиз зверзава за тапана,
Умуд ийиз: чукурда гџам авара.

Чаз рампайрин экуъни дуъз лугъуда:
Куъз килигун, вуч жагъурун герек я.
Дебют тирла, хушвилив рикІ ацІуда,
Ахпа гзаф чир жеда ваз, зирек яз.

Театрда жеда хъи чун ферикъат,
Чи руъгъдини къетІда гъа и береда:
Къве касди къван кІвалахунлай гъейри мад
Маса илгџам авайди туш дуънеда.

Яргџалди чун гъейранвили къачуда,
Яргџалди чун акурдакай рахада:
Нихъ галаз гџам пай жедатІа къатІуда,
Нихъ галаз фу пай жедатІа аквада.

Урус чІалай.

Таржума авурди Арбен Къардаш я.

Стха халкъарин литературадай

ШЕЙИТ-ХАНУМ АЛИШЕВА,
Дагъустандин халкъдин шаир

КЪЕНИ

Къени ви чар атанач.
Майдив вичин гъил вугузва апрелди.
Къенин йикъан акъунач зун гъавурда:
Садлагъана, –
Гъиссдач ерли такурда, –
Къил хкажна пехъи хъайи тIурфанди,
Йифди къвайи живер ада,
Лаз хиперин суъруъ хъиз,
Гъиниз ятIа чукIурна.

...Вун гъавадиз килиг садра хъсандиз!
Дуънья михъиз есирдава тIурфандин.
Йикъара хъиз алатай,
ТIурфанди къал акъуднатIан къежел дуъз,
Вилер алаз,
Зи азизди,
Ви патай тир хабардал,
Майдив вичин гъил вугузва апрелди.

АКЪАЗВАЧ

КIвалин вилик ацукъна,
За яб гузва манидиз,
ЧIижрен чIагай манидиз.

Зун чIижрен акъазва гъавурда.
Къвазва марф,
Бегъерлу марф,
Вичин гъунар къалуриз,
Лехъвер царай ацIуриз.
Зун марфадин акъазва гъавурда.
КIвачеллачиз

Аял церай катзава,
Ам гъевесда гъатзава.
Зун аялдин акъазва гъавурда.
АкIизва рагъ,
Хабар гуз,
Куътягъ жезвай йикъакай.
Зун ракъинин акъазва гъавурда.
«Вун куъз инал ацукънава?» –
Жузан тийирдан,
Я жузуртIани,
Ви жавабдин гъич ван техъвердан
Гъавурда зун акъазвач!

* * *

За вахт,
Рагъ хъиз,
Дагъ хъиз, гъиссзава,
Куълуъ жез,
Руквариз элкъвезвай...

...За гъиссзава тар,
Вичиз тIал гуз,
Хуъзвай цавар,
Дестек хъана бинедин.

Адан хилел муг ала,
БицIи муг,
Векъерикай хранвай.
Мука чка къунва цIалцIам какади,
Къадай саягъ бахдин патав балади!

Хъире хана,
Какадай
Цийи къуш мус экъечIдатIа?!

Паквал,
Вичин зигъиндивай къекъечIна,
Чуънуъх хъана
МичIивилин къалкъамда,
Са мус ятIа ракъинин нур аватай...

ЧАН ХТУЙ

Чал куърс хъанва къван.
Адан хъенер,
Талашар хъиз кIарасдин,
Шумуд патахъ чкIанва.
Абур стIун чукур жедач ракъинвай.
Чуриз жедач стIалривай марфадин.

Сагъар ийиз хъанвач абур
Лукъманривай,
Дарманривай.
Хирер пара дерин я,
Куътендикай хкатзавай хуълер хъиз.
Ада хуъзва сирер фейи манийрин,
Лацу тир чеб живер хъиз
Памбагдин.
...Чал куърс хъанва къван.
Адан хъенер,
Талашар хъиз кIарасдин,
Шумуд патахъ чкIанва.
Абур стIун чукур жедач ракъинвай,
ЧIуриз жедач стIалривай марфадин.
Агат къванцив,
Гила къванни чан хтуй,
Чан хтуй адал.
За гуъзетзава.

АЗАДВАЛ

Зи азадвал –
Ава никIе, куътенда.
Зи азадвал –
Ава цава, алемда.
Зи азадвал –
Къве руш я зи амачир.
Зи азадвал –
Накъвар я чим кумачир.
Зи азадвал –
Хъуъруън тир зи аялрин.
Зи азадвал –
Къекуън тир зи аялрин.
Зи азадвал –
Лацу кагъаз, къелем я.
Зи азадвал –
ЦIайламандин цIелхем я.
Зи азадвал –
Муъгъуъббатдин шире я.
Зи азадвал –
Къусу ханвай луъткве я.

ВИ УЪМУЪРДИН ЦIАЙ

Багъиша заз атир къацу векъерин –
Вахгуда вав за уъмуърдин къацувал.
Багъиша заз чIагайвилер
Векъерин къацу –
Вахчуда вав за уъмуърдин къацувал.

Мумкинвал це дадмишдай заз
Тпеам къацу векьерин –
Вахчуда вав за уьмуьрдин къацувал.
Ви уьмуьрдин къацу туькьуьл яд це заз –
Вахчуда вав за уьмуьрдин къацувал.
...Зун кьейила,
Сурун кьилихъ,
РикI кукIвариз,
Шемир вун;
Вирдахъ галаз хъфиз кIвачин жемир вун.
Жув са тIимил эглеш хьухъ:
Ваз аквада,
Зи сурал гьикI,
ЦIай галаз,
Къацу векьер экечIдатIа –
За вав къацу вахгуда цIай.
Яшамиш хьухъ!

ТИКРАР ХЪУН АЖАЛ Я ЛУГЪУДА

Кевсер булах¹
Байдаяхъ къуш²
Къванцин гуьзгуь...
Эхир авач и шикилдин
Тикрар хьунихъ.
...Са цин ранг лацу я.
Текни я са луван ачух хьун.
Са килигун мукъаят я къадарсуз...
Кевсер булах за чиргъерай кIевзава,
Байдаяхъ къуш кIевирзава кьефесда,
ТIваларикай хранвай.
Къванин гуьзгуь чуьнуьхзава,
Кутуна хьиз шалуник.
Са гьерекат,
Чукурзавай умуддихъ,
Акъудна хьиз дувулрай,
Гадарзава дагъардиз...
... Кам къачузни агакъзавач
Нубатдин,
Ван жезва заз сесинин,
Севтиниз элкъвей:
– Чир хьухъ,
Тикрар хьун ажал я лугъуда!

*Къумукъ чIалай. Таржума авурди
Зульфикъар Къафланов я*

¹ Кевсер – женнетдин булах.

² Байдаяхъ къуш – махарик жедай суьгъуьрдин къуш.

Критика ва библиография

Гъажи ИЛЪЯСОВ

РАКЪИНИН СУХТА

Майрудин Бабаханован уьмуьрдикай ва яратмишунрикай

(Тамам тахъанвай ктабдай кьве кыл)

**Зунни рагъ дуьньяда
Сад лагъай дустар я.**

«Зунни рагъ»

...Са шаир ава, хъсанди я, анжах кьиб хъиз къайиди я ман. Шаир къене рагъ аваз кIанда, чим гудайвал инсанриз.

Суьгъбетдай

Эвел. 80-йисар

РикIелай тефидай ва - гуьгъуьнлай килигайла - бахтавар девир тир цIусад шаирдин уртах «Къизилгуьлдин мани» (1986-йис) ктаб акъатайди. Ам ачухзавай Бабахан Бабаханован (тIвар гъаки кьалурнава) «Гъетери табдач» циклдик «Лезги кварар», «Пинияр ва нагъв», «Йифен фантазия», «Къвазва даим зал чIарарин гурлу марф...», «Шалбуздин капаш» ва маса шиирар акатна. Чешне патал (виридалайни хъсан акурди ваъ, ктаб ачух хъувурла гъа сифте вил акъурди):

**Заз ухшар жез кIанзава
Гураравай таниш тушир чекмейриз,
Гъич садрани таб тийиз,
Хабар гузвай мугъмандикай атанвай.**

**Заз ухшар жез кIанзава
Бармакдиз,
Анжах инсан галайла
Къакъан тир,
АскIан тир ам галачиз...**

Бажарагъ пайда хъунин бейхабарвал... Дуьшуьшар жеда (гъайиф хьи, лап кьери!) бажарагъда гъалатI хъун намумкин тир, гъакъван ам ашкара аквада. (Вучиз ятIани акъулла зарафатчи Шолом Алейхеман гафар рикIел къевезва:

«Бажарагъ ахътин затІ я хъи, эгер ам аватІа – ава, эгер ам авачтІа – авач».) Анжах са циклда гъатнавай шиирар тІимил тиртІани, кІелзавайди гъавурда акъазвай: абур бажарагъдин халисан пай ганвай, дериндай фикирзавай ва гъиссер гужлу касди кхъенва. Шииррин цІарара къуват ава, абур таза рангаралди куькІвенва, мана-метлебдай ацІанва.

Къилдин гъвечІи ктабдиз, яхцІур чинилай тІимил авай «Муьгъуьббатдин куьчедиз», 1989-йисуз дуьнья акуна. Ада гъатай шииррик «Хайи чил», «Самурдин там ва я агъзур шив квай мах», «Дидейрин накъвар», «Гумир мад заз уьмуьрдикай суалар...», «Рушар, рушар...» ва масабур ква.

ЦІийивал – аламатарзавай, гъа са вахтунда, гуя эсиллагъ вичел алахъ тавуна, гъич са жуьредин экспериментаторстводиз, къугъунриз-макъамриз къил ягъ тавуна арадал атанвай, лап бинедай тІебии, гъавилай гъар сад гъавурда акъазвай ва гъар сада гъа тІебиивилелди къабулни ийизвай. Им ахътин дуьшуьш я, эсеррикай фикирдай: чи литературада икъван чІавалди абур авачиз гъикІ хъайиди тир?.. Абур авачиз жезвачир, гъавилай абур пайдани хъана. Месела «Кварар» шиир.

I

**Лезгийрихъ са адет ава: жегъилди,
РикІик хъана, вахт атайла мехъердай,
Ядни вучиз гъизвач лугъуз къайиди,
Квар къачуда, гадарда ам пенжердай.
Геж тавуна адаз мехъер ийида,
Чими хъанвай ятар къайи хъийида.**

2

**Цурун кварар гъар са лезги кІвалева.
Гадаярни авачиз туш агакъай.
Мад дидеяр булахдал физ рекъева.
Абурухъ чун агакъдач чи камарал,
Гъавилай за гъарайзава къулухъай:
«Къуй, дидеяр, къуьневай куь кварарал
Чка такуй къацІ тахъана амукъай».**

3

**Тфенгдинни лезги кварцин хесетар
Сад я, анжах къве тафават тахъайтІа:
Тфенгдин гъуьрч яру жеда иви физ,
Лацу жеда лезги кварци ягъайла:
КІвалин пипІе акъвазда са нини хъиз,
Адан гъуьрч – свас, къилел дуьгуьр ахъайна;
Къвед лагъайди, шейтІандихъ тІуб галкІурай,
Тфенгдай гагъ гуьллеяр дуьз фидай туш,
Амма кварциз галукуь тавун чидай туш.**

4

**Зазни цикай зегъер жезва хъвадайла.
Ярни гъахъ яз аквазва заз, туьгъметиз, -**

**«Бес мус хъурай?» - лугъуз хабар къадайла.
Бес мус хъурай? Анжах кварци куьмекда.
Вахт атанва гила гьадал алахъдай.
АкI за къе ам гадарда хьи дакIардай...
Ибур гьакIан гафар туш – я жери кар.
Ингье кIвализ хъфизва зун тади кваз:
- Къелечияр, гъазура са цIийи квар!**

Къве ктабдани гъатнавай эсерриз илгъамдин яд ганвай чешмейрикай куьрелди рахайтIа, ингье абур: гъеле жегьил уьмуьрдин гурлувал, гьиссерин дем, муьгъуьббат -

**За зи рекъиз кIанивилин тIвар гузва,
Ша захъ галаз муьгъуьббатдин куьчедай.**

Къилинди, инал гъалатI хъун мумкин туш, жегьил шаирдин яратмишунар бинеламиш хъанвай ва датIана мягкемдиз амукъдай, йис-сандавай гужлу жедай ватандин гьисс. «Хайи чил» шиирда и гьиссди руьгь кутунвай фикирри, шаирдин яратмишунрин программади хьиз, ванзава.

**И чилеллай къавахдикай туькIуьрай
КъепIина заз ширин ахвар атана.
Рагъ къуй кIантIа виринра сад куькIуьрай,
Ам сифте за и чилелай къатIана.**

**Буба къенай – аял тир зун са куьлуь,
Са вахт тушир хурудихъай галудна.
Зун дидедихъ галаз санал и чили
Гъил гъилеваз етимвиляй акъудна.**

**Къуй и чилик квачиз хъурай къизилар,
Амма дагълар ава ина такабур.
Дустар яхъ квез – и чилелла жегьилар,
Къизилдилай михьибурни багъабур.**

**Зун гъуьрметдиз лайихлу кас хъайитIа,
И чилел заз сифте гуьмбет хкажда.
Нагагъ хъана, намус маса гайитIа,
Масана ваъ, и чилел зун алажда.**

**Маса патар, фикирмир, заз багъа туш,
Зун дуьньядихъ, махунихъ хьиз, цIигел я.
Са чкани зун паталди чара туш,
Амма и чил зи эхирни эвел я.**

Къезилди, хушбахтлуди тахъай аялвилин темадини куьгъне тежезвай гьиссеризни бейнидай акъат тийизвай шикилриз туьнт рангар ягъиз

гуьгуьнлай хейлин эсерра ван хьийида. Ктабра чпиз вердишвилелди
«философиядин лирика» лугъузвай жуьредин эсеррини чка кьунва.

**Низ малум я вири сирер уьмуьрдин?
Мус аялвал кьуьзуьвилиз элкьвезва?
Эвел гьинва? Гьинва лишан эхирдин?
Чун мус физва? Мус элкьвена хуьквезва?**

**Пагь, уьмуьрдихь гьикьван ава суалар,
Гьикьван тIимил ава жаваб гайибур:
ХазватIани аялзамай кьуьзуьбур,
Суруз физва кьуьзуь хьанвай аялар...**

Гележегдин шаир Майрудин Бабахановни, уьмуьрдин тежрибади акьул ва
гьиссер дерин ва заланарнавай лезги, чаз са уьтери хьиз «Муьгьуьббатдин
куьче» ктаб акьалтIарзавай шиирдай аквада:

**Зун дуьньядиз, ваь, мугьман хьиз атанвач,
Я дуьньядай хьфидач зун, мугьман хьиз.
Зун гьелелиг рекьидайдахь агьанвач,
Жегьилвилихь агьанва, гьар жаван хьиз.
Амма уьмуьр! Адахь вичин кьан ава,
Рахкурзава ада вири – хьсан, пис.
Зи уьмуьрдин эхирдани кьван ава,
Эвер гуьнин лишан хьиз...**

А вахтара, гьелбетда, чидачир, гила чаз аквазва и цIарари шаирдин геж
ликадин гзаф эсерриз гуя эверзавайди. Дуьньяда вири куьтягь жезва эхир,
жегьилвални, гьатта инсандин уьмуьрни. Лезги шаиррин цIийи несилди
вичикай малумарай ва рикIелай тефидай 80-йисарни куьтягь жезвай...
Хейлин вахтар алатайла, ада «Сифте ктаб» шиир кхьенай:

**Зи сифтегьан ктабдал
Муьгьуьббатдин тIвар алай.
Жилд яз адал, инсандин
Хам кьван, кьелечI чар алай.
.
Сифте гьиле кьурла ам,
Хва кьур кьван, заз шад хьанай.
Кьуд пата кьуьд тиртIани,
Зи хуруда гад хьанай.
.
Хейлин вахтар алатна
А ажаиб йикъалай.
Мад ктабар акъатна,
Зи тIвар кхьиз юкьвалай.**

**Амма мад заз садрани,
А чІавуз кьван шад хьанач.
Мад садрани зи рикІе,
Гад тирлани, гад хьанач...**

Шаирди рикІел хкизва:

- Армияда за Сочи шегьерда кьуллугънай. Залай вилик кьуллугъ акьалтІарна кІвализ хъфизвай кьумукьви дустуни заз «Альпинист» радиоприемникни офицердин чекмеяр тунай. Радиоприемникдай за Махачкала кьадай, лезги передачайриз яб гудай. ГьикІ ятІани садра Алирза Саидов рагъметдиз фейидакай хабар ганай. Хайи стхадикай магърум хьайи гьисс атанай заз.

Зун адан кьилив анжах садра фейиди тир, 1977-йисан гатуз, жуван шииррай ацІанвай тетрадарни гваз. Чун квекай раханай? Заз Москвадиз литинститутдик экечІиз физ кІанзавай, а девирда и кар мода хьанвай эхир. Алирза Саидова заз литинститутдик экечІунин шартІарикай лагъанай. Гьелбетда, шииррикайни раханай, за адаз жуван шиирар кьалурнай. Ада абур кІелнай. Зав «Перизада» тІвар алай шиирралди кхьенвай трагедияни гвай. Ам заз и мукьвара, Самурдай шейэр хкидайла, жагъун хьувуна. Зи «Муьгьуббатдин куьче» ктабда гьатнавайбур гьа девирдин шиирар я.

Шиирар чап ийиз зун, авайвал лугъун, а вахтара гьавалат хьайиди туш. 1984-йисуз университетда чаз Ханбиче ваха тарсар гузвай. Ада зи шиирар кьачуна, абуруз рехъ гана, гьанлай абур «Коммунист» газетдиз, «Литературадин Дагъустан» журналдиз акъатиз башламишна. Зун гьеле студент яз, Ханбиче вах арада аваз зи шииррин цикл уртах кІватІалдикни акатнай.

80-йисар - гьвечІи ктабринни чІехи умудрин макъам! Лезги поэзиядиз атай цІийи несил... Гьеле 81-йис я, Пакизат Фатуллаевадин «Зи экуь кІвал» ктабдиз дуьнья акуна. 83-йис – ирид автордин «Жегьилрин сесер» кІватІалдик Арбен Къардашеванни Абдул Фетягъан шиирар акатна. Гуьгьуьнин йисуз аялар патал «Дуьньяда гатфар» ктабда мад кьве автордихъ галаз А. Къардашеван шиирарни гьатна, 85-йисуз – адан сад лагъай ктабни, «Сифте цуьквер», акъатна. 86-йис: М. Бабаханован эсерарни акатнавай винидихъ вичикай лагъанвай «Къизилгуьлдин мани» кІватІал. 88-йис: Абдул Фетягъан «Хиялрин зул». 89-йис: М. Бабаханован «Муьгьуббатдин куьче», Ф. Нагъиеван «Капал кхьинар», З. Къафланован «ЦІийиварз», А. Алиханован «РикІин гаф», Шагьбаладин «Карвандин рехъ» кІватІалар. 91-йисуз аялар патал акъатай пуд автордин «Тавази рагъ» кІватІалдик Шагьбаладин эсеррин циклни акатна. И авторрихъ галаз санал вичин сифте ктаб «ЦІийи Чапаев» амайбурулай геж хьиз акъатнатІани, А. Мирзабегован тІварни кьун чарасуз я. Вири и авторрикай Абдул Фетягъани Пакизат Фатуллаевади са кьадар фад башламишна, амма абурун поэзиядизни цІийивал хас тир. Амайбуруз лагъайтІа, инанмишвилелди 80-йисарин несил лугъуз жада: са гьихьтин ятІани умуми гьиссди, яратмишунрин са бязи ерийри абур чеб чпиз мукьва ийизвай.

Чи поэзияда гъеле агъсакълри, Ш. Къафлановани Ш.-Э. Мурадова кІвалахзамай. Поэзиядин вилик жергейра авайбур 60-йисарин несилдин лайихлу, чпихъ чІехи агалкъунар хъанвай, чпин къимет чпини аннамишнавай, амайбурузни чизвай шаирар тир. Гила бажарагълу жегъиларни атанвай. Зи рикІел ихътин агъвалат алама. Садра «Самур» журналдин редакциядиз атай къумукърин тІвар-ван авай шаир Бадрудин ихтилатдик квай чкадал кис хъана, ахпа ада анал алай вичин юлдашриз, лезги писателриз лагъана: «Куъ литературада исятда авай гъал мад Дагъустандин са литературадани авач. Килиг садра, шумуд несилдин векилри кІвалахзаватІа? Ихътин гъалдал я чавай, къумукъривай, я даргийривай, я яхулривай шадвал ийиз жедач...» ГъакІ тир.

Литературадиз атанвай жегъилар чІехи несилдин векилри хушдиз къабулун, абуруз вилик физ куъмек гун, агъаз кІанзава, тІебии кар я. Амма бажагъат а чІехибуру халисандиз аннамишзавай и цІийиз атанвайбур вужар ятІа, абуруз къисметди милли литературада гъихътин чка тайинарнаватІа. И кардикай, гъич тахъайтІа, а йисара акъатай уртах кІватІалри шагъидвалзава. Нихъ галаз са жилдерик акатзавай гуъгъуьнлай чи литературадин дамах хъайи шаиррин эсерар? Литературада хатадай пайда хъайи, чпин бажарагъди шаклу ийизвайбурухъ галазни, яшлу, амма чпивай фикир желбдай са затІ кхъиз техжезмайбурухъ галазни. АкІ тир, а кІватІалар гъазурзавайбуруз, милли литературадин процесс тешкилун чпелай аслубуруз эсиллагъ бажарагъдин цІийи экв аквазвач, гуя абуру литературада къуватда гъатзавай таза шагъвар эсиллагъ гъиссзавач.

Суал эцигин: яратмишунин кІвалахда чІехибурухъ галаз цІийиз атанвайбурун алакъаяр гъикІ тир? Са кар гъалатІ тахъана тестикъариз жеда: жегъилри чІехибуру кхъизвай жуьреда кхъин герек туширди гъа сифтедилаь аннамишна. Жегъилар дуьньядиз масакІа килигзавай ва абуру маса жуьреда кхъиз алахъзавай. Мисал яз, Ватандин ЧІехи дяведин тема къачун. Бубайрин игитвилел къару невейри и темадай кхъенвай къван эсеррин селлера чал гзаф гъалтзавайни чан алай гъисс квай цІарар? Чавай гзаф эсеррин тІварар къаз жедайни рикІел аламукъдай, чпин художественный къиметлувили литературада амукъдайдал умудлу ийидай? Бажагъат. Амма Майрудин Бабаханован гъа сифтегъан уртах ктабда гъатнавай шиир кІелин чна:

КЪУНШИДИН КАМ

1.

**Хурал чка аламачиз,
Орденрикди, къачур къизгъин женгера,
ЭрчІи кІвачни галамачиз,
Туна яргъал Европадин чуъллера,
Къунши хуьруьз хтанай зи.**

2.

**Уьзуьагъ я ам исятда,
Вич къецІи я лагъайбурал хуььрезва:
Са кІвачел ам хайи хуьре,
Муькуь кІвачел Европада къекъьвезва.
Яргъи я кам къуншидин зи.**

Гила куьне лагъ: и гъвечи шиир садра келайла рикелай алатдани? Ваъ, гьелбетда. «Муьгъуббатдин куьче» кваталдай и темадиз талукъ «Итимрин гатфар» шиирни кел хъия. Рикелай алатдани ам? ИкI вучиз ятIани регъятдиз лугъуз жеда: бажарагълу шаирдиз дуьнья вичин вилерай аквазвайвилай...

Куьрелди: цийи шаирар чи литературадиз поэзия «галатнавай», усал хъанвай, адан ванчик михивални хчивал кумачир девирда атанай. Тарихди абурун вилик милли поэзиядик руьгъ кутун хъувунин, лагъайтIа жеда, адал чан хкунин пара кьадар важиблу ва четин месэла эцигнавай. Чи поэзия девирди истемишзавай мана-метлебдай ацIурна кланзавай, адан формаяр ва рангар дегишарна, чIал цийи хъулуна кланзавай. И кар несилдилай алакьна, гьикI алакьнатIа - Майрудин Бабаханован чешнедай хъсандиз аквазва.

Эхъ, 80-йисарин бажарагълу жегьилри, гъурметлу чIехибуруз килигна, чпи гьикI кхьин герек туштIа чирна. Са арада абур чи куьгъне классикани кьерех авуна: шииррин кIалубрин, поэтикадин жигъетдай анай виш йисалай бакара кьведай, ишлемишиз жедай затIар гзаф авачир. (Майрудин Бабаханован яратмишунрикай чаз кьошмадал кхьенвай са эсер кьванни жагъидач!) Бес гьикI кхьена кландатIа – тарсар нивай кьачуна? Урус литературадай ва ам арада аваз вири дуьньядин литературадайни. И бинедал чи жегьил поэзия хкаж хъанай.

Мадни суал кьезва: бес советрин девирдин цIуд йисара чи литература гъа и рекъай физвачирни? Физвай. Гъа цIуд йисарани Етим Эминахъ галаз санал Александр Пушкинни чи яратмишзавай ксари са жуьреда малимар хъиз кьазвай. Миллиди, жуван халкъдинди алакьунривди общекультурныйдик акадаруни абурун яратмишунарни вилик тухванай. Амма виликан несилрилай аслу яз, зи фикирдай, цийиз атанвайбурун общекультурный багаж чIехи тир. Анжах имни кьецепатан лишан я, кар деринда физвай процессдал алай. И процесс, гьелбетда, виликан несилрин бейнидани фенай, амма цийибур патал ам артух тIебии тир. И шаирриз виридуьньядин поэзия неинки ачух тир, и дуьньяда абур кенефдин кьил квахъна кьекъезвай дугъри провинциализ ухшар амачир, абур гъавурда аваз ахтармишзавай, хкъагъзавай, къабулзавай*. Яратмишунрин кIалубрал, стилдал, поэтикадал гьалтайла чIехи литературадай кьачунвай тарсар чарасузбур хъанай.

Кьудкъад лагъай йисарикай шаирди мадни рикел хкизва:

-1989-йисуз Москвада жегьил писателрин съезд кьиле фенай. Дагъустандай аниз зунни комсомолда кIвалахзавай дарги шаир Аминат Абдурашидова ракъурдай кьарар къабулнай. Амма гъуьгъуьнлай чак аваррин писатель Гъазимегъамед ГалбацIовни акат хъулунай. Съезддин кIвалах саки гъафтеда давам хъанай. «Советрин писатель» издательстводиз зи ктабни урус чIалал акъудун патал кьалурнай.

*Заз келзавайбурун фикир са куьлуь-шуьлуьдал желбиз кланзава. Майрудин Бабаханован «Лезги ким» сайтда «РикI алай шиирар» рубрика ава, абурок кутунвайбурукай: Эминан «Заз сабур гуз...», Сулейманан «Жедай туш», Лезги Няметан «Зи кIвализ ша» шииррихъ галаз санал Роберт Стивенсонан «Вересковый мед», Сергей Есенинан «Песнь о собаке», Федерико Гарсиа Лоркадин «Неверная жена», Марина Цветаевадин «Мне нравится, что вы больны не мной».

Чи писателрин союзда авунвай цIарба-цIар таржумаяр за жував гваз тухванвай. А таржумаяр съезддал чахъ галаз са группада хъайи узбеквидини къачунай. Чпин писателрин союзда кIвалахзавай ада Узбекистанда зи ктаб акъуднай. Ктаб вич заз акунни авунач, анжах адай гонорардин пул хтанай. А узбеквини зун, кIан хъанайтIани, мад гьалт хъувуначир. СССР чикIизвай вахтар тир. «Советрин писателда» договор кутIунна къабулнавай зи ктабни акъатначир.

80-йисар рикIелай алат тийидай ва эсиллагъ гуьзлемиш тавур жуьреда акъалтIнай...

«КЪВЕДРА БАХТЛУ КАС»

«Муьгъуьббатдин куьче» акъатайдалай къулухъ дуьз цIуд йис алатайла (гъихътин йисар!) Майрудин Бабаханован чIехи, мукъуфдивди туькIуьрнавай «Гъетери табдач» ктабдиз дуьнья акуна. Им алатай йисара ам киснавай лагъай чIал туш, адан эсерар газетризни журналриз акъатзавай. Абурухъ галаз поэзиядал рикI алайбурувай интернетда «Лезги ким» сайтдайни таниш жезвай*. Яргъал АрхитIрин хуьре школадин директорвиле кIвалахзавай шаирдилай гъа чкадал, гуя са машгъулат хъиз ва республикадин издательствайрихъ галаз садрани регъят тахъай алакъайра гъатунал рикI алачирвиляй, вичин эсеррин кIватIалар туькIуьризни алакъзавай. Вири са шумуд экземпляр жезвай абурни шаирдин яратмишунрин къадир авайбурун гъилерай гъилериз физ къекъевезвай. Гъа и жуьреда адан гуьзлемиш тавурди хъайи прозадин «Жанавурур (ирид гъикая)» ктабдизни дуьнья акунай.

Адан эсерар неинки акъатзавай, и йисара ам кIелзавайбурун бейнида девирдин чIехи шаир хъиз тестикъни хъанай. Агакъзавай эсеррин къадар тIимил тиртIани, и кардал шак садани гъизвачир. Саки вири Махачкалада яшамиш жезвай ва чап ийиз артух мумкинвал авай, а мумкинвилер (гъелбетда, гъахълудаказ!) ишлемишиз кIевелай алахънавай къелемдин юлдашрин арадани и кар инкардайди авачир, абуру адан яратмишунрин дережа аннамишзавай, чпихъ галачир Майрудин Бабахановаз ачухдиз ва я кисна чпин арада лайихлу чка гузвай.

Эгер эвелан уртах кIватIалда гъатай шииррин циклдин ва гъвечIи ктабдин тикрар техжедай гъавади чIехи бажарагъдикай лап вижеваз шагидвалзавайтIа, а бажарагъди халисандиз цуьк акъудуник умуд кутаз ва гуьзлемишиз тазвайтIа, «Гъетери табдач» ктабди а умуд кутунни, гуьзлемишунни гъахъ хъайиди ашкара авуна. «Муьгъуьббатдин куьче» ктабди бажарагъдихъ галаз анжах куьруьдаказ танишарнайтIа, «Гъетери табдач» ктабди кIелзавайбуруз Майрудин Бабаханован поэзиядин дуьнья халисандиз ачухна, адан яратмишунриз хас вири къетIенвилер ва девлетлувал къалурна, литературада гужлу бажарагъ авайвилихъ вердиш жедай мумкинвал гана. И гегъеншдиз ачух хъайи поэзиядин дуьньяни рангарин жуьрба-жуьрвилелди тафаватлуди, уьмуьрдал къарувиляйни шадвилай ацIанватIани, виче а уьмуьрдин вири дердер-гъамарни гъатнавайди тир.

*«Лезги ким» - халкъдин тарихдин, культурадин ва литературадин сайт - чи мили сайтрикай, белки, эвелимжиди хъанай ва вичин маналувилелди, виче гъатнавай информациядин, чешмейрин, литературадин, документрин къадардалди ам вини дережада метлеблуди ва хийирлуди яз амуькьзава.

А. Пушкинан са рифмадикай Л. Толстой лагъаналдай: «АкI я, и рифма асиррин эвелрилай кьулухъ гъамиша хъайиди хъиз». И гафарни рикIел хкана критик ва литературовед В. Кожина веревирд ийизва: «Гъакъикъи поэзиядин, якъин, виридалайни гъуьжет алачир лишан – шиир вич вичелай арадал атанвайдан, адахъ инсандин гъил галукъ тавунвайдан, адаз эвел тахъайдан гъисс арадал гъуникай ибарат я; акI жеда, ахътин шиирар садани теснифнавайди туш, шаирди абур хайи чIалан эбеди уьмуьрдай анжах акъудна, абур ана гъамиша – къуй таквадайвал, чинеба – авайди тир». Им сифте яз лагъанвай фикир туш, критикди ам анжах вичин гафаралди тикрарна. Майрудин Бабаханован яратмишунрикай рахадайлани – и фикир тикрар хъувун талукъ чка я...

«Гъетери табдач» ктабдилай гуьгъуьниз умудлу тахъана амуькначир: гъан, гила Бабаханован ктабар фад-фад акъатда... Ваъ, акъатначир, ам, гужлу ва тикрар техжедай бажарагъдин сагъиб, чи писателрикай виридалайни тIимил ктабар акъудайди яз амуькна. Мадни цIуд йис алатун герек атана, 2010-йисуз республикадин ктабрин издательствода адан «Ракъинин сухта» кIватIал акъатун патал. Ингъе, гъа и ктабрай я чаз алай девирдин чи чIехи шаирдин яратмишунар чизвайди*.

Инал заз «Гъетери табдач» ктабда гъатнавай «Сулейманан чуьнгуьр» шиирдал акъвазиз кIанзава. Ана Расул Гъамзатовахъ элкъвена лагъанва:

**Расул Гъамзат, чуьнгуьр вахце
Зав Сулейман бубадин:
Чи дерейра мад гъатнава
Ван халкъарин сузадин.**

**Алаш-булаш девир хъанва,
Гъахъни дуван амачир.
Вегъез къазва, кицI хъиз ава,
КIуфал уьнуьг алачир.**

**Дерт къалуриз кIанзава заз
Куьрединни Къубадин,
Расул Гъамзат, чуьнгуьр вахце
Зав Сулейман бубадин.**

**Ам хурудал хкажда за,
Женгчи макъам къугъвада.
Адаз яб гуз, белки халкъдин
Дерт са тIимил хъукъвада...**

*Майрудин Бабаханован ктабрин тIварар иллаки фикир желбдайбур ва рикIе гъатдайбур я: «Муьгъуьббатдин куьче», «Гъетери табдач» (виридалайни вилик ктабда гъатай циклдин тIвар тикрарна), «Ракъинин сухта». Ктабрин тIварар чпикай рикIивай фикир ийиз тадай ва фикир авун герек затIар я. Алатай асирдин 30-йисара вичин жуьредин къатIунар авай писатель ва литературовед С. Кржижановскийди «Поэтика заглавий» ктаб акъуднай. Адан фикирдай тIвар - ктаб вичихъ галаз тухузвай, авторди ктабда килинди яз гъисабзавай ибара я. ТIварцIелди кIелзавайдаз вири ктаб куьруьдаказ къалурнава. Мадни: «Ктаб вич эхирдал къван ачухнавай тIвар я, тIварни – къвед-пуд гафуниз кIватIнавай ктаб... Устадвилелди ганвай тIварари чпе ктабдин мана-метлебдин бине хуьзва».

И шиирни за вичихъ масабурулай артуханвилер аваз акуна къачунвач, амма ада цИйи девирдин шаир Майрудин Бабаханован вичин ва адан яратмишунрин гъавурда акъуниз куьмекзава. Вич вири дуьньядиз машгъур, вич цИйиз къвезвайбуруз шаир агакьдай гъундуьрдин чешне хъайи, вичихъ, эхирки, садни агакь тавур шаирдиз икI къетIидаказ ва ихтияр авайди аннамишна лезги писателар патал талукъ символ тир Сулейманан чуьнгуьр вахкун истемишун патал, жува жуваз и ихтияр гун патал чи шаирдиз, гьелбетда, вичин бажарагъдин гужни халисандиз чир хъун герек тир. Шиирда хъсанвилерихъ цигел, къени умудар акатай советрин инсанар бейхабар аватай маса гъакъикъатни аквазва: «Чи дерейра мад гъатнава / Ван халкъарин сузадин». И гъакъикъатди шаирдин вилик эцигзавай къилин месэлани: «Дерт къалуриз кIанзава заз / Куьрединни Къубадин». Шаирди вичин хивез къачузвай буржини: «Ам хурудал хкажда за, / Женгчи макъам къугъвада». И чIехиди тушир шиир чи девирда лезги шаирдин къаматдиз вил вегъез тазвай ва адан яратмишунрин метлеб ачухарзавай куьлег хъиз я...

Сулейманан чуьнгуьрдин агъвалат лагъайтIа, дугъриданни интересниди я, шаирди суьгъбетзава:

- Расул Гъамзатов чяхъ, Москвадиз жегъил писателрин съезддиз физвайбурухъ галаз гуьруьшмиш хъайила заз сифте яз акунай. И шиир лагъайтIа, гуьгъуьнлай, цИйи девирда арадал атайди я. Зун писателрин союздиз къабулдайла сагъсуз яз, завай Махачкъаладиз физ хъаначир. Заз чир хъайивал, Расул Гъамзатовак и кардикай са тIимил хкIунай жеди. А вахтунда писателрин союзда кIвалахзавай Жамидин малимди заз хабарнай: бес вун атана кIанда. Зун фена. Расул Гъамзатован кабинетдиз Жамидин малимдихъ галаз санал гъахъайла, ада зарафатдивди лагъанай: «Ингъе Майрудин, ваз чуьнгуьр вахце лагъай». И патахъай килигна Расул Гъамзатов, а патахъай килигна. За гъавурда туна: «Расул Гъамзатович, маса фикирармир, зи шиирда чуьнгуьрдин тIвар къуна поэзиядин месэлайрикай я лагъанвайди». «Зун гъавурда ава, - лагъана ада. – Вуна зав цIарба-цIар таржума агакьара, шиир авар чалаз элкьуьрдайвал». Яргалди амукънай а чIавуз чун ихтилатрик кваз.

За гъамиша лугъузвайди я: зурба алакьунар авай инсан тир. Са бязибуру гила маса ихтилатар нубатсуз ийизвайди я. Адаз гуьрмет, сад лагъайди, адан чIехи бажарагъди къазанмишзава. Къвед лагъайди, заз чяхъ галаз адан рафтарвал хуш тир. Ада Сулейманаз ийизвай гуьрмет рикIел хкин. Зун аламат хъайиди я, чна Сулейманан сувар гъазурайла, гьалсуз, кIвачел четиндиз акъваззавай Расул Гъамзатов ваъ лугъун тавуна чи райондиз атайла. Суфрадихъ ацукънавай чкадал ада лагъанай: «Завай исятда чарасуз дуьшуьшра жуван мукъвабурун патавни хъфиз жезвайди туш. Анжах Сулейманан тIвар алай мярекатдал бедендик нефес кумаз хутун тавун зи намусди къабалнач».

Чуьнгуьрни хканай ада. Сулейманан суварик рахайла зи шиир фикирда аваз лагъанай: «За чуьнгуьр хканва музейдиз. Гила квез ихтияр я, а чуьнгуьр гъа тIалабай касдив вахкудай, кIандатIа конкурсдал гъална чуьнгуьр хуьниз вуж виридалай лайихлу ятIа тайинардай». Сулейманан чуьнгуьр Наталья

Капиевади хуъзвайди тир. Расул Гьамзатован 60 йис хъайила, Капиевади чуънгуър гьадав вахканай. Гила ам Сулейманан вичин музейда ава. Заз чиз, вири чи халкъдин ядигар хуън патал им виридалайни туькIвей чка я.

«Гъетери табдач» ктабда ада кIелзавайбурухъ элкъвена, вичин жуъреда зарафатдик кутуна лугъузва: «Зун къведра бахтлу кас я: за жуван уьмуър аялризни шиирриз бахшна. Вуч ава абурулай михъи, гуърчег! Алай вахтунда АрхитIрин юкъван школада кIвалахзава. Зун, ихтилатрай, диде, кIвачерик ич акатна, алуькна, са шумуд йикъан фад дуьньядиз атана. Къведайла тади хъана – амма хъфиз тади квач».

Майрудин Бабаханов 1958-йисуз Къасумхуьруьн районда Гуьне-патан гъвечIи хуърерикай сад тир Пиперхуьре дидедиз хъана. Ам лап аялзамаз адан буба бедбахт дуьшуьшдикди рагъметдиз фена. Са къадар йисарилай хизан Мегъарамдхуьруьн райондин Самур хуьруьз (куьгъне девирра ина пиперхуьруьнвийринкъазмаяравай) куьчхъана. Дагъустандингосударстводин университетдин филологиядин факультет акъалтIарай жегъил малим 1985-йисуз Хив райондин АрхитIрин хуьруьн школадиз кIвалахдал хтана. И хуьре, районда чешнелу юкъван школада, ам къанни пуд йисуз амуькна: сифте малим, гуьгъуьнлай завуч, эхирни цIикъвед йисуз школадин директор яз. 2001-йисуз ам, алакьунар авай тешкилатчи ва пешекар, Сулейман-Стальский райондин халкъдин образованидин управленидин къиле тайинарна, мад са шумуд йисалай ам хизанни галаз Къасумхуьрел куьч хъана. Гьа ихътинди хъана адан уьмуьрдин рехъ, гъич тахъайтIа, къерехдай килигайла, нубатсуз улабра гъат тавур, метлебсуз къекъуьнар тахъай, дуьздаказ фена аквадай.

Шаирди суьгъбетзава:

- АрхитIар вичикай виридалайни хъсан гафар лугъуниз лайихлу, бинелу, куьгъне лезги къайдаяр амай са макан я. Анин инсанрин михъивили, гуьърметлувили къенин юкъуз аламатарни ийида. А жематди заз, зани абуруз пара гуьърметар авурди я, къенлай къулухъни хъийида. Гилани Къасумхуьрел акъатайла, архитIвиар зал къил чIугун тавуна хъфизвайди туш. Зи сифте аял, Ибрагъим, гъеле Махачкалада хъайиди я, муькуьбурун, къве рушан, ватан АрхитIар хъана. Школада чIехи гуьърмет къазанмишнавай тежрибалу малимри кIвалахзавай. Чна районда сифте яз компютеррин классни ачухнай. Школадин дарамат 1966-йисан залзаладилай къулухъ Ростовдай куьмекдиз атай бригадади эцигай герек къулайвилер авайди тир. Малимрин коллективда чи алакьаяр лап хъсанбур хъанай. Аялрихъ галазни заз садрани четин хъайиди туш, абурун гъавурда зун гъамиша акъурди я. Зи фикирдалди, чIуру аялар авайди туш. За школадин цIал ихътин гафар алай плакат янавай: «Аял къвезва, акъваз кIвачел къарагъна». Им зи шиирдин цIар тирди садазни чизвачир...

Малум тирвал, виликдай АрхитIа къванцин цIивин хукуддай мяден кардик квай. Зун хизанни галаз са вахтара мядендин чIехиди тир Павел

Афанасьев хъайи кIвале яшамиш жезвай. Шахтеррин чIехи пай Россиядай атанвайбур тир. АрхитIвийри рикIел хикизвайвал, гьеле гъа йисара хуьре электрик лампаяр кузвай. Абурун экуьнал нянрихъ демер тешкилдай, Хивдайни, Къасумхуьрелайни жегъилар къведай.

Вучиз зун ана къад йисалай виниз девирда амукъна? Гъар инсандиз са чка авайди я, вичин фикирдай, ватандин виридалайни рикIиз хуш, виридалайни гуьзел са пIипI. Зун патал ахътин чка АрхитIрин хуьр хъана. Халисан лезги ватандин са пIипI, хъсан къайдаяр амай, хъсан инсанар яшамиш жезвай. Ярар-дустар хъана, вердиш хъана, хайи чка хъиз къабулна. Заз «Дустариз жаваб» шиир ава, зи «суьргуьндикай» ихтилатар фейила абуруз жаваб яз кхъей, ана вири лагъанва...

Чи халкъ лап эхиримжи несилрал къведалди хуьруьн агъалияр яз амукъна. Чна ватандикай фикирдайла, лугъуз жеда, хайи хуьрерикай фикирзава. Чи шаирарни, гьелбетда, гъа хуьрера дидедиз хъайи, хуьрера кIвачи чил къур, чпин ватандал лап кIевелай ашукъ ксар я. И ватандикай абуру вилерал нагъв акъалтиз, рикIик зурзун акатиз, кIанивилай ацIанвай эсерар теснифзава, анжах чеб абур – шегъерра яшамиш жезва. Жегъил, чIехи бажарагъдин иеси «чIехи дуьньядиз» – шегъердиз хъфин тавун гъалатI яз гъисабзавайбур, и кардин гъавурда акъан тийизвайбур Майрудин Бабаханован мукъвабурукни квачиз тушир. Гъавилай «Гъетери табдач» ктаб агалзавай «Дустариз жаваб» шиирни арадал атанай.

**Яргъалди яргъал хуьре хъун,
Гъар чIавуз куьне заз къехуьнда.
Вуч тахсир себеб яз, куьне зун
Авалда и кIеви суьргуьнда...**

«Зун туш хъи а кардал нарази», - малумарзава ада. Маса уьмуьр хкъгъайбурун гъавурдани ам ава: «Квез хуш тир, куь рикIи чIугунай / Къуншивал газетриз, журналриз». Амма вичиз адаз а жуьре кIан хъана: «Анжах заз артух яз акунай, / Мукъва хъун яркIарин чумалриз». Вичин уьмуьрдин къайда ада гъавурда аваз, рикIин буйругъдалди къабулна:

**Хур гатаз, гъурбатда ацукъна,
За хвавал ийидай ватандиз?
Тумаждин валчагъар алукIна,
Хуькведай зун иниз мугъмандиз?**

«Зун жуван къисметдал къару я», - тикрар хъижезва ам. Вуч жагъизва яратмишзавай касдин рикIиз ва акъулдиз и ватанда, ам квел къару я? Лап адетдин, амма идалди чпин къимет квадар тийизвай, артухан яз, къизил хъиз, гъамиша къиметда авай затIарал:

**Чидани, шумудра куъруъ я
Ина рехъ инсанрин рикIериз?
Шадвилин иесар вири я,
Дертлуйри дерт кIевда кIевера.**

**Ина гъич, гужлуда гъарайна,
Ажужда кыл агъуз гъидай туш.
Дегишвал хас я и гъавайриз,
Итимриз дегиш хъун чидай туш...**

Вич патал ада ихътин уьмуьр къабулна, гъа ихътинбур яз адаз вичин ватан ва адан инсанар аквазни кIанзава. Са низ ятIани тIимил акун мумкин я, адаз лагъайтIа, и уьмуьрда вири жагъана. (Инал рикIел тарихдин анекдот хуьквезва, машгъур Рембрандта садра яргъал сиягъатдиз кIвачин хъайи жегъил художникдиз тагъкимарзавалдай: «Амукъа кIвале, амукъа кIвале! Сагъ са уьмуьр бес жедач ина авай къван аламатар чирун патал».) И патахъай килигайла, Майрудин Бабаханован уьмуьр къетIенди, чи яратмишзавай интеллигенциядин арада саки тикрар тахъанвайди я. Ада ватандикай вичин мани гъа ватанда яшамиш жез лагъана.

Магъачкъалада Стлал Сулейманан шииратдин сувар. 18 - май, 2016 - йис.
 Шикилар - Къудрат Алиеванбур.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

